

SLOVENSKI ETNOGRAF

ČASOPIS ZA ETNOGRAFIJO IN FOLKLORO

LETNIK II

**S SODELOVANJEM
MILKA MATIČETOVEGA
UREDIL**

BORIS OREL

**IZDAL ETNOGRAFSKI MUZEJ V LJUBLJANI
ZALOŽILA DRŽAVNA ZALOŽBA ZA SLOVENIJO**

LJUBLJANA 1949

»Slovenski etnograf«
izhaja letno v eni knjigi — *paraît une fois par an*

Uredništvo — *Rédaction:*

Etnografski muzej, Ljubljana, Prešernova 24

Uprava — *Administration:*

Državna založba Slovenije, Ljubljana, Mestni trg

Zamenjave — *Échange:*

Etnografski muzej, Ljubljana, Prešernova 24

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji

SLOVENSKI ETNOGRAFI

ČASOPIS ZA ETNOGRAFIJO IN FOLKLORO

LETNIK II

S SODELOVANJEM
MILKA MATIČETOVEGA
UREDIL

BORIS OREL

IZDAL ETNOGRAFSKI MUZEJ V LJUBLJANI
ZALOŽILA DRŽAVNA ZALOŽBA ZA SLOVENIJO

LJUBLJANA 1949

+ 90921

SRLOVENSKI
ETNOGRAFI

ČASOPIS ZA ETNOGRAFIJO IN FOLKLOR

90921 -

8 2884/1950

Tiskala Tiskarna »Ljudske pravice« v Ljubljani

Vsebina — Table des matières

	Str. - Pag.
Orel Boris, Slovenska ljudska noša	5
<i>Le costume populaire slovène</i>	
Kotnik Francè, O valjanju domačega sukna	10
<i>Sur le foulage du drap du pays</i>	
Vilfan Sergij, Predpisi o obleki in blagu v policijskih redih 16. stol.	26
<i>Instructions sur les vêtements et les étoffes dans les règlements de police du 16e siècle</i>	
Baš Franjo, Prispevek k zgodovini naših moških noš	48
<i>Compléments à l'histoire de nos costumes d'hommes</i>	
Ložar Marta, Krila, predpasniki in pasovi v slov. ljudskih nošah	54
<i>Jupes, tabliers et ceintures dans les costumes populaires slovènes</i>	
Orel Boris, Novo gradivo o slovenski ljudski noši iz leta 1838	68
<i>Nouveaux matériaux sur le costume populaire slovène</i>	
Matičetov Milko, Francesco di Toppo in noša Kraševcev	70
<i>Fr. di Toppo et le costume des habitants du Karst</i>	
*	
Gippius-Čičerov, Trideset let sovjetske folkloristike (prevedel Milko Matičetov)	72
<i>Trente ans de folkloristique soviétique</i>	
Kotnik Francè, Ljudski pesnik Anton Lesičnik	93
<i>Le poète populaire Anton Lesičnik</i>	
Iz zgodovine slov. etnografije — Histoire de l'ethnographie slovène	
Novak Vilko, Gradivo Jožefa Košiča za etnografijo Prekmurja	100
<i>Les matériaux de Joseph Košič pour l'ethnographie du Prekmurje</i>	

Poročila — Comptes-rendus

Etnografsko delo na terenu — Travail ethnographique sur lieu :

Orel Boris, Delo Etnografskega muzeja na Dolenjskem leta 1948	111
<i>Le travail du Musée d'ethnographie dans l'année 1948</i>	
Baš Franjo, Delo Zgodovinskega društva v Mariboru	114
<i>Le travail de la Société des historiens à Maribor</i>	

Etnografija v naših muzejih — *L'ethnographie dans nos Musées:*

Baš Franjo, Etnografska razstava Pokrajinskega muzeja v Mariboru	116
<i>L'exposition ethnographique du Musée Provincial de Maribor</i>	
Stupica Anton, Celjsko etnografsko poročilo	121
<i>Compte-rendu sur l'activité ethnographique à Celje</i>	
Baš Franjo, Etnografska zbirka Mestnega muzeja v Ptuj	122
<i>Le recueil ethnographique du Musée Municipal de Ptuj</i>	
Baš Franjo, Etnografska zbirka muzeja v Krškem	122
<i>Le recueil ethnographique du Musée de Krško</i>	
Plestenjak-Planina, Etnografski oddelek škofjeloškega muzeja	125
<i>La section ethnographique du Musée de Škofja Loka</i>	
In memoriam: Orel Boris, Drago Vahtar	129

Ocene — Critique

Novak Vilko, Ljudska prehrana v Prekmurju (B. Orel - I. Bonač)	130
Möderndorfer Vinko, Verovanja, uvere in običaji Slovencev (B. Orel)	134
Möderndorferjeve zbirke koroških ljudskih pripovedk (Milko Matičetov)	137
<i>Les recueils de contes populaires carinthiens, de Möderndorfer</i>	
Mušič Marjan, Obnova slovenskih vasi (Svetozar Ilešič)	140
Murko Matyáš, Rozpravy z oboru slovanského národopisu (Fr. Bezlaj)	142
Lovrić, Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa (M. Gavazzi)	144
Filipović Milenko, Nesrodnička i predvojena zadruga (V. Novak)	146
Dve zbirki makedonskih ljudskih pesmi (Milko Matičetov)	147
<i>Deux recueils de poésies populaires macédoniennes</i>	
Filipović Milenko, Galipoljski Srbi (Vilko Novak)	149
»Muzeji« 1. 1948 (Boris Orel)	149
Kaj je z drugo knjigo »Narodopisja Slovencev« (B. Orel)	150
<i>Sur le sort du 2ème livre de »Narodopisje Slovencev«</i>	
Zamene — Échange	151

Slovenska ljudska noša

Boris Orel

Težišče II. letnika Slovenskega etnografa je v slovenski ljudski noši in v raziskovanju njenih osnov, delov in raznih virov. Res je v naši etnografiji še precej drugih področij, ki jih prav za prav nismo niti resno načeli (tako področje je med drugim ljudska obrt, ki bo o njej spregovoril III. letnik našega časopisa), medtem ko smo ljudsko nošo v primeri s temi zanemarnjenimi področji že kar veliko opisovali in obravnavali. V zmoti pa bi bili, če bi se vdajali prepričanju, da smo z nošo pri nas že nekako opravili in da na tem področju nimamo več veliko iskati. Nasprotno: Če kritično pregledamo vse naše dosedanje delo na tem področju, moramo priznati, da je treba to delo še mnogo izpopolniti in da so pglavitne naloge, ki jih moramo rešiti, še vedno pred nami. S tem pa nočemo zmanjševati zaslug, ki jih imajo mnogi naši etnografski delavci za vedo o ljudski noši. Prav njihovo znanstveno izročilo nam je v marsičem najboljši kažipot in nas opozarja, da nadaljujemo z njihovim delom.

Mimo ljudskih običajev se je tudi ljudska noša zelo zgodaj izoblikovala v posebno samostojno panogo v naši etnografiji. Tu mislimo predvsem na nošo v Valvasorjevi Časti Vojvodine Kranjske. Za večino spisov, sestavkov in podatkov od Valvasorja do Siča pa je značilno, da ljudsko nošo in njene posamezne dele le opisujejo. Med naše najboljše poznavalce in opisovalce slovenske ljudske noše moramo šteti Alberta Siča, ki zaključuje to prvo etnografsko poglavje zgolj deskriptivne metode v preučevanju naše ljudske noše. Sičevo delo so v marsičem dopolnili Fran Kotnik, Saša Šantel in Vilko Novak: Kotnik z opisi koroških in štajerskih noš, Šantel predvsem z opisom zapadnoslovenskih (primorskih) ženskih noš, Novak pa z opisom prekmurske noše.

Drugo poglavje etnografskega raziskovanja slovenske ljudske noše se pričinja s Stankom Vurnikom. To je poglavje znanstvene razlage naše noše. Vurnik se je v metodičnem pogledu lotil znanstvene obdelave posameznih sestavnih delov naše ljudske noše. Z znanjem etnografa in umetnostnega zgodovinarja je na podlagi gradiva, ki ga je imel na razpolago, proučil dva najznačilnejša dela naše noše, ženski pokrivali avbo in pečo, hkrati pa je načel njih problematiko v evropskem merilu. V tej drugi fazi obravnavanja naše ljudske noše je prispeval tudi Fran Kotnik nekaj zelo tehtnih pripomb k našemu staremu primitivnemu oblačilu in obutalu.

Medtem ko Mia Brejc v svoji razpravi »Slovenske noše na Koroškem« ni sledila načeloma Vurnikovemu načinu obdelave, pa pomenita razpravi

Marte Ložarjeve »Rokavci« in »Kriila, predpasniki ter pasovi v slovenskih ljudskih nošah« (Slov. etnograf II) nadaljevanje tistega načelnega obravnavanja noše, ki ga je v našo etnografijo uvedel St. Vurnik, to je obravnavanja posameznih delov v raznih nošah, ne pa celotnih noš iz nekih etničnih okrožij. Marta Ložar je razen tega napisala za II. knjigo Narodopisja Slovencev (v tisku) daljšo razpravo o slovenski ljudski noši, ki se njena napredna stran kaže v tem, da skuša našo nošo po zemljepisni legi pokrajini, kjer so noše doma, razčleniti na glavne in manjše tipe s številnimi inačicami. Iz razprav M. Ložarjeve, v manjši meri M. Brejčeve, pa končno tudi posnemamo, da je našo ljudsko nošo pričel podrobneje proučevati etnograf, ki je doma v krojaški obrti. To je brez dvoma napredek v raziskovanju slovenske ljudske noše, ki ga ne smemo omalovaževati. Kajti brez temeljitega poznavanja kroja pri ljudskem oblačilu, ki je podobnega pomena kakor tloris pri kmečki hiši, nikakor ne bi mogli dospeti do pravih zaključkov o razvoju, vrstah in značilnostih raznih oblačil.

Opisi in razprave o slovenski ljudski noši pa nam odkrivajo celo vrsto raznih pomanjkljivosti. Najprej je treba ugotoviti, da skoraj vsi opisi, zapisi in razprave poznajo z malo izjemami (Kotnik, Ložar i. dr.) le praznjo ljudsko nošo, ki smo ji v etnografiji običajno dejali »narodna noša«, ne poznajo pa vsakdanje delovne noše, ki jo ponekod sestavljajo zelo stari deli (prim. cokle ali pastirski plašč iz ličja). Predavanje Jerneja Šušteršiča »Zbiranje in ureditev zbirke ljudskih noš« (v rokopisu) je prav v tem pogledu poučno, ker nam dalje odkriva, da smo doslej vse premalo pozornosti posvečali noši ob posebnih prilikah in običajih (krst, poroka, smrt, košnja, žetev, lov, koledovanje, jurjevanje, kres, pust itd.), da nismo točno ločili zimske noše od poletne, da nismo razlikovali noš po premoženjskih razmerah, po poklicih (kmetov, viničarjev, pastirjev, lovcev, obrtnikov itd.) in po starosti oseb. — Popolnoma smo spregledali spodnjo obleko (perilo) ter razne druge manjše sestavne dele. V neznatnem obsegu smo se doslej bavili z izdelovanjem oblačila, prav nič se nismo brigali za izdelovanje obuvala. Z raziskovanjem naših starih gospodarskih dejavnosti, kakor so v domači obrti preja, tkalstvo, suknarstvo, usnjarstvo, čevljarstvo itd., polagamo zelo važne osnove študiju naše ljudske noše. Zato je bila ena naših glavnih uredniških nalog, da z doneski Frana Kotnika k našemu domačemu suknarstvu v tem letniku Slov. etnografa oživimo sistematično raziskovanje v tej smeri. Ob dosedanem pomanjkljivem delu moramo še poudariti, da je za uspešen študij ljudske noše velikega pomena, če dobro poznamo razne manufakturne in industrijske tkanine, ki so v 19. stoletju in deloma še prej pričele prevladovati v naših nošah, dalje raznovrstne vezenine in okrasne podrobnosti ter končno ljudske noše v sosednih deželah in časovne kroje raznih drugih stanov oz. razredov doma in drugod v Evropi (fevdalcev, meščanov, vojakov in drugih).

Zelo nepopolno sliko o tipih naših noš in njih razširjenosti si moremo ustvariti, če pregledamo dosedanje opise in podatke po posameznih večjih ali manjših predelih slovenskega ozemlja. Za marsikateri predel ali važnejši kraj sploh nimamo nobenih podatkov, drugod pa so opisi zopet silno

površni in skopi. Še v večji zadregi smo, če skušamo posamezne noše raziskati zgodovinsko. Tedaj bomo odkrili, da v redkih primerih razpolagamo z opisi ali podatki o noši nekega predela iz različnih dob. Nekateri opisi naših noš tudi niso v marsičem točni. Na jasno si moramo priti z marsikatero podrobnostjo ter to ali ono neskladnost med opisi iste noše je treba še razčistiti. Zaradi tega je ena naših nadaljnjih nalog, da starejše opise noš kritično pregledamo, najprimerneje o priliki podrobnejše obdelave noš po posameznih predelih ali po sestavnih delih.

Do neke mere je upravičena bojazen, da nam marsičesa najbrž ne bo več mogoče dognati. Vendar smo hkrati trdno prepričani, da bo naše znanje o slovenski ljudski noši sčasoma znatno večje, mnogo večje ko doslej, če bomo načrtno izpopolnjevali naše dosedanje delo v vseh tistih smereh, ki so bile do zdaj ali zanemarjene ali pomanjkljivo raziskane, in seveda, če bomo pri vsem tem nenehoma odkrivali nove vire.

Med važne vire za spoznavanje slovenske ljudske noše v preteklosti sodi razno slikovno gradivo, s katerim se nismo povsem okoristili. Razmera malo smo iskali noše v našem ljudskem slikarstvu. Poslikane panjske končnice nam na priliko med drugim prav dobro predočujejo vsakdanjo kmečko nošo v 19. stoletju. Mnogo uporabnega gradiva je skritega v božjepotnih votivnih podobah, v freskah in raznih drugih ljudskih slikarijah. Razno ilustrativno gradivo v Valvasorju in starejših potopisih sploh še nismo obdelali in vendar je to gradivo velike važnosti za zgodovinsko obravnavanje naše ljudske noše. Akvareli Goldensteina, Arsenovića, Russa in drugih prikazujejo slovensko ljudsko nošo v 19. stoletju. To slikovno gradivo je sicer precej znano, toda še vedno je med njim cela vrsta akvarelov z nošami, ki jih je treba pojasniti in uporabiti pri obdelavi naše noše.

Mnogo bolj ko danes pa bo etnografija znala v bodočnosti ceniti slike in risbe Šubica, Žmitka, Gasparija, Šantla, Miheliča in drugih. V mislih imamo tiste njihove umetniške slike in risbe, ki predstavljajo ljudske noše in razne prizore iz ljudskega življenja. Teh slik in risb se je do zdaj nabralo že toliko in se jih bo verjetno nabiralo še v bodoče, da bi bil že zadnji čas, da bi se lotili inventarizacije vseh teh, za etnografijo pomembnih slik skupno z ostalim slikovnim gradivom v obliki priročne kartoteke. Prav tako bi ne bilo odveč, če bi v posebni razpravi kritično obdelali to slikovno gradivo, ki so ga prispevali naši umetniki, ter predvsem ugotovili, koliko je uporabljivo pri proučevanju slovenske ljudske noše. Najvažnejši med slovenskimi umetniki, ki so snov za svoje slike črpali iz ljudskega življenja, je brez dvoma Maksim Gaspari. Že njegove slike same zahtevajo posebno etnografsko razpravo.

Med ostalim slikovnim gradivom velja tudi foto-gradivo za zelo važen vir za spoznavanje naše ljudske noše v preteklosti. Pri tej vrsti slikovnega gradiva gre predvsem za razne starejše fotografije noš, ki jih je še mnogo dobiti na našem podeželju.

Obilo virov za slovensko ljudsko nošo je tako rekoč še zakopanih v naših arhivih. Prav trije prispevki v tem letniku Slov. etnografa — razprava S. Vilfana, donesek F. Baša in poročilo B. Orla o novem gradivu iz l. 1838 —

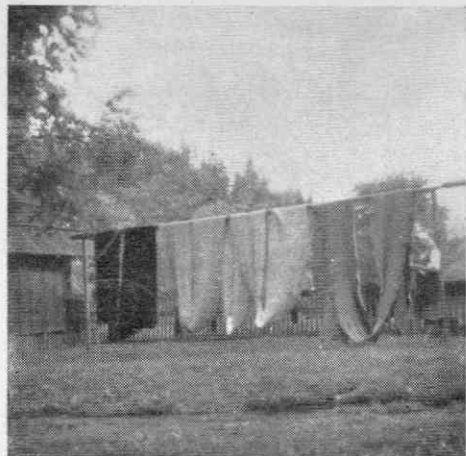
nam pričajo, koliko dragocenih podatkov o naših nošah tiči v različnih arhivskih aktih iz preteklih stoletij, kakor so n. pr. policijske tiralice, sodni protokoli, sezname ukradenih predmetov, razni inventarji, pogodbe, predpisi itd. Starejši tiskani zgodovinski viri so že zaradi tega dragoceni, ker so redki. Uporabljati pa jih je treba previdno zlasti v tem primeru, kadar nimamo pred seboj izvornika, temveč delo, ki podatke navaja iz izvornika. Da se morejo pri citiranju podatkov iz prvotnega vira pripetiti hude pomote, nam potrjuje poročilo M. Matičetova o furlanskem zgodopiscu Francescu di Toppo, ki je dolgo časa veljal za enega naših najstarejših virov za ljudsko nošo na slovenskem ozemlju.

Pregledati dela naših starejših pesnikov in pisateljev, izslediti podatke o noši v naši ljudski pesmi, pripovedki, pravljici, legendi, pregovoru in drugod, vse to spada med naše nadaljnje raziskovalne naloge.

Navsezadnje imamo še živo ustno izročilo. Tudi teren sam nam more še marsikaj povedati in do neke mere izpopolniti naše pomanjkljivo znanje o ljudski noši. Zato je naloga ekip Etnografskega muzeja, da na terenu med različnimi panogami ljudske kulture vsestransko raziščejo tudi ljudsko nošo, to je, da točno zapišejo ustno izročilo o nekdanji noši ter da pregledajo, opišejo, zrišejo in fotografirajo nošo in njene sestavne dele, ako jih še kje najdejo na terenu. Pri tem pa ni predmet raziskovanja samo pretekla, temveč tudi sedanja noša.

O usodi naših zadnjih ljudskih noš na terenu bi bilo treba o priliki posebej razpravljati. Vsekakor moramo težiti za tem, da imamo naše stare ljudske noše, ki so še preostale na podeželju, stalno v evidenci, vsaj njih starejše in redkejše kose. Etnografska in spomeniško-varstvena pota po našem podeželju v zadnjem času nas kaj zgovorno prepričujejo, da poslednje ljudske noše iz leta v leto vse bolj ginevajo po naših vaseh in da so v pre mnogih predelih že davno tudi povsem izginile.

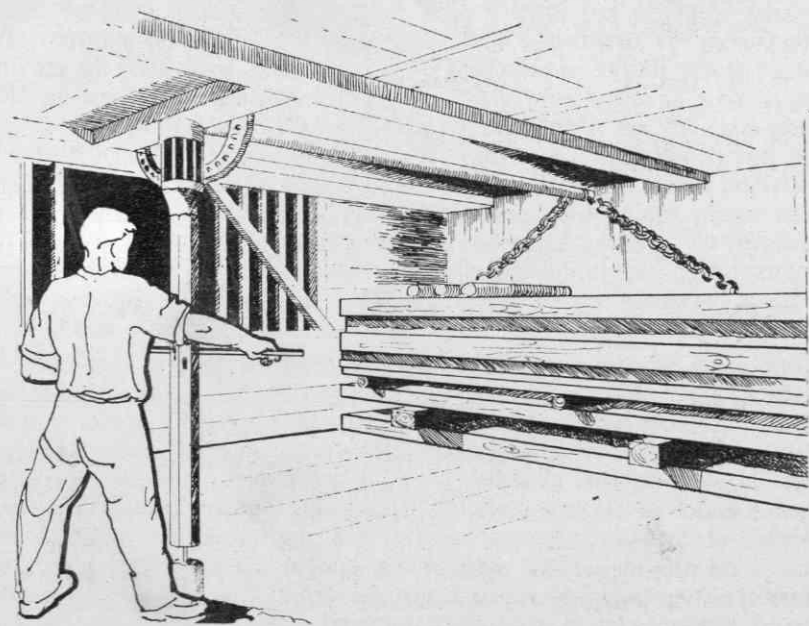
Slovenska ljudska noša pa v današnjem času ni samo svojevrsten muzejski predmet, v takšni ali drugačni obliki ohranjena starina, s katero se bavijo etnografi in folkloristi. O stari slovenski ljudski noši sicer splošno velja, da je na našem podeželju že davno več ne nosijo, oziroma da je ne uporabljajo tako kot v preteklih časih. Kakor družbeno-gospodarski zakoni ne prizanašajo življenju posameznika in družbe, gradnji hiš, ljudskim običajem in vsem pojavom in oblikam ljudskega življenja, tako se mora tem zakonom uklanjati tudi ljudska noša. Vendar ona še ni izrabila do kraja vseh svojih možnosti (prim. Stele, Kmečka kultura, str. 31), v našem ljudskem življenju zlasti ne tako imenovana osrednje-slovenska noša, ki dominira v gorenjski noši. Zaživela je svoje drugo, morda poslednje življenje, ki se razlikuje od prejšnjega. Kot predmet, ki ga oblikuje materialna in duhovna kultura ljudstva, je izgubila svojo običajno uporabno vrednost, zato pa je v svoji drugi življenjski dobi dobila nove vloge, novo veljavo in pomen. Vzemimo na priliko pečo, ki se ponekod ohranja zaradi tega, ker je dobila nove funkcije, bodisi kot namizni prt za posebne prilike, bodisi kot krstno ali

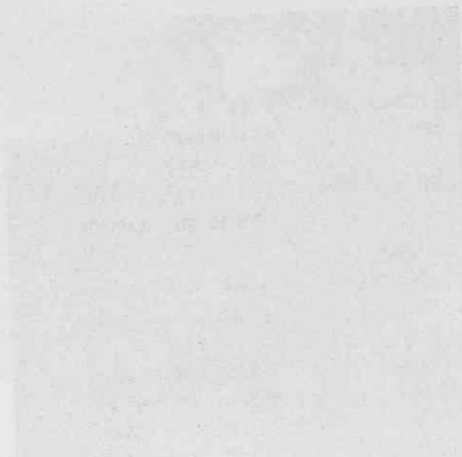
Valjalec suši bukovino in raševino

Stavba, kjer je nameščena manga —
pri Valharju ob Libiji

Manga ob Libiji

mrliško pogrinjalo. Poglejmo dalje razna ljudska zborovanja, kongrese, festivale, parade, sprevede itd. v današnjem času in v preteklih desetletjih, pa bomo ugotovili, da se na vseh teh in podobnih prireditvah odkazuje stari slovenski ljudski noši kot predstavniku svojstvene noše slovenskega naroda posebno častno mesto, na njih je dobila noša svoj novi, kulturni, narodni pomen in s tem hkrati novo ime »narodna noša«.

Razni festivali in parade razkazujejo ob raznih prilikah zadnje preostanke naše ljudske noše na terenu, žal zmerom bolj pogosto v nepravilni, celo izmaličeni podobi. Znaten del poslednjega podeželskega inventarja naše stare ljudske noše pa smo pričeli danes uporabljati še v druge namene v našem kulturnem življenju. Slovenska ljudska noša je postala plesni kroj naših folklornih skupin. V tej svoji novi vlogi je na najboljši poti, da zaživi v vsej svoji nekdanji raznolikosti in lepoti, seveda, če bomo znali z njo količkaj razumno in spoštljivo ravnati. Plesni nastopi naših folklornih skupin pa nas prepričujejo, da z nošami večine skupin ni vse tako, kakor bi moralo biti. In vendar bi moral vsaj v tem sektorju našega ljudskoprosvetnega življenja vladati glede noš čim vzornejši red.

Ker je naša ljudska noša že davno izgubila svojo pravo vlogo v življenju in s tem prenehala biti zgodovinsko-razvojni predmet v pravem smislu besede ter se prikazuje v svojem drugem življenju kjer koli le še kot muha enodnevnica, moramo zato tembolj skrbeti, da ne izgubimo stika z njeno ustaljeno tradicijo. Nositi našo ljudsko nošo v njeni čim pristnejši podobi, je naša narodna dolžnost, ki je ne smemo nikoli zanemariti, če hočemo preprečiti, da bi razni kroji naše stare noše sčasoma ne postali prava pustna strašila ali karikature nemških tirolsko-štajerskih krojev. Če pa smo že prisiljeni, da si moramo oskrbeti nove sestavne dele noše, ker so stari pošli, jih moramo napraviti z znanjem po starih vzorih, ter tako nadaljevati njih tradicijo. V zvezi s plesnimi nastopi naših folklornih skupin pa se pojavljajo še druga vprašanja, med drugim vprašanje enotne »stilizirane« plesne noše, ki naj bi imela za svojo osnovo neki tip slovenske ljudske noše. To vprašanje je tesno povezano z vprašanjem razvoja naših ljudskih plesov, pa bomo zato o njem podrobneje razpravljali tedaj, ko bo v našem časopisu govor o ljudskih plesih v današnjem času.

Kakor smo posneli iz naših gornjih bežnih pripomb, se je slovenska ljudska noša po zaključku svoje prave življenjske dobe znašla v dokaj raznovrstnem položaju. Pojavljajo se vprašanja, ki zanje nedvomno velja, da jih je treba reševati v tesnem sodelovanju z etnografijo in folkloro, z našimi etnografsko-folklornimi ustanovami ter z Zavodom za varstvo kulturnih spomenikov. Ni namreč naloga etnografije, da samo opisuje in tolmači razne pojave in oblike ljudske kulture. Kot sodobna napredna znanost, ki sodeluje pri vzgoji našega ljudstva, je ona povrh tega dolžna, da krepko posega v današnjo porajajočo se kulturno stvarnost ter da pomaga pravilno usmerjati razvoj nekaterih usvojenih vrednot naše stare ljudske kulture iz preteklosti v sedanjost.

O valjanju domačega sukna

Donski k zgodovini domače suknarske obrti

Francè Kotnik

Suknarstvo, ki je bilo v prejšnjih časih tudi pri nas še domača obrt, kot taka izumira. Statve, na katerih snuje tkalec sukno, raševino in platno, so že zelo, zelo redke. Nehote se ob njih tudi spominjamo, kako so snovali sukno in pesmi naši ljudski pesniki, tako Miha Andreaš (1762—1821) v Rožu, Jurij Vodovnik (1791—1858) na zelenem Pohorju in Anton Lesičnik (1836 do 1915) na Selovcu v šentjanski župniji pri Dravogradu.

O ovcereji sredi 19. stoletja

Podlaga za domače suknarstvo je ovcereja, ki je bila nekoč tudi v severozahodni Sloveniji precej razvita, posebno v začetku 19. stoletja, ko je hotela Avstrija kriti lastno potrebo volne doma.

Po letu 1890 pa je domači volni začela konkurirati volna iz Avstralije in Južne Amerike. V rajni Avstriji je bilo leta 1850 še 5 milijonov ovc, do leta 1910 pa se je njih število skrčilo na 2 in pol milijona.¹

Kakor je pred poldrugim stoletjem lan omagal v boju z bombažem in postajal vedno redkejša tekstilna surovina,² tako je bombaž pomenil tudi močno konkurenco volni.

Leta 1846 je bilo v mariborskem okrožju 14.184 ovc, v celjskem 19.609, na vsem bivšem Štajerskem pa 152.017. Ob štetju leta 1843 je še izkazanih 165.069 ovc, stanje se je v treh letih zmanjšalo za 13.052 repov. Poročilo pravi, da kmetje ne pospešujejo ovcereje, ker ob nekotli kulturi pašnikov govedoreja več donša kakor pa ovcereja.³

Po štetju iz leta 1857 je bilo v slovenskih okrajih na bivšem Štajerskem tole število ovc:

		Donos	34.420
Slovenj Gradec	5.943	Ptuj	784
Marenberg	5.668	Kozje	778
Gornji grad	4.641	Celje	745
Konjice	4.303	Rogatec	189
Maribor	3.199	Brežice	72
Laško	2.916	Sv. Lenart v Slov. goricah	48
Šoštanj	2.769	Šmarje pri Jelšah	28
Slovenska Bistrica	2.216	Gornja Radgona	5
Sevnica	1.818	Ljutomer	3
Vransko	947	Ormož	2
	Prenos	Skupaj	37.074

¹ Erpič, Ovcereja, objavljena v Poročilu o kmetijski anketi 1938. Ljubljana 1938, str. 353.

² Zorec Črtomir, Od vlaknine do tkanine, 3. izd. Kranj 1947, str. 8.

³ Hlubek F. X., Die Landwirtschaft des Herzogthumes Steiermark, Graz 1846, str. 131.

Na vsem Štajerskem pa jih je bilo 193. 735. Okraj Schladming je imel 7995 ovčjih repov.⁴ Tam so izdelovali znameniti »Schladminger Loden«.

Leta 1901 je ovcereja v naših krajih že močno nazadovala. Nekoliko je še uspevala v slovenjegraški okolici, Marenbergu, Šoštanju, Slov. Bistrici, v Laškem in Gornjem gradu. Ovce so tam gojili večji kmetje v višjih legah, tam so bili še dvori, ki so imeli po 100 ovc. Letna produkcija volne v celjskem pol. okraju je znašala približno 800 q, v slovenjegraškem pa 700 q.

Statistika nam pove, da so gorati kraji posebno sposobni za ovcerejo, ker je tam obilo paše, medtem ko ravnine, kjer je razvito umno poljedelstvo, živinoreja, konjereja in svinjereja, torej agrarna višja kultura, in vinske gorice, kjer gojijo vinsko trto, niso pripravna tla zanjo. Zato je število ovc v teh krajih minimalno. Preseneča nas število 784 v ptujskem okraju, a to gre na račun veleposestva Turnišča in Herbersteina, ki sta gojili mersinske ovce (Merino) in prodajale njih volno v Morovo tovarno sukna v Vetrinj na Koroškem.

Med ovčjimi pasmami je posebno čislana solčavska ali jezerska ovca, ki ima sicer precej raskavo volno, a zavzema po utrjenosti, zmernosti in produkciji mesa najbrž prvo mesto med ovčjimi plemeni v Evropi.⁵ Jezersko-solčavske ovce se razprostirajo po gorovjih okoli Jezerskega, Železne Kaple, Solčave, Gornjega grada. Črne, Slovenjega Gradca, na Peci in na Plešivcu (Uršlji gori). Solčavsko-jezerski ovci se vedno bolj umikata trbiška in pa stara koroška ovca. Jezersko in trbiško ovco uporabljajo za izboljšanje in plemenitjenje domače malovredne ovce.⁶

Ovca je zelo koristna žival. Meso, na razne načine pripravljeno, uživamo. Volno uporabljamo za tkanje sukna in pletenje nogavic, v današnji dobi tudi za pletenje telovnikov in jopic, njih kožo smo strojili za irh, iz katerega so izdelovali kratke irhaste hlače, predpasnike za tesarje,⁷ in mehove za žito in moko; v stari dobi so tudi vino imeli v mehovih, iz loja pa so doma izdelovali sveče in milo. Meso pa so po planinskih krajih tudi vodili (v dimu sušili).

O ovčjem sirarstvu, ki je še danes razvito po drugih naših krajih, posebno pa na jugu, imamo za severozahodno Slovenijo le malo podatkov.⁸ A obsežno gotovo ni bilo. Izpričano je na Peci, kjer so ovce molzli do sv. Jakoba ali do velike gospojnice in tudi sirili, in v Logarski dolini.

⁴ Hlubek Fr. X., Ein treues Bild des Herzogthumes Steiermark, Graz 1860, str. 185—186.

⁵ N. d. str. 198.

⁶ Kramer E., Kmetijsko berilo. V Trstu 1887, v poglavju v ovčjereji.

⁷ Irh je bilo usnje, ki ga je strojil irhar. Beseda je prišla k nam preko Nemcev. Srvn. irch. pomeni kozla in belo ustrojeno usnje iz kozlovske kože. Beseda pa ni nemška, ampak je iz lat. hircus — kozel. Pa nismo samo kozlovskih kož strojili v irh, ampak tudi ovčje. Ime pa je tudi za te ostalo. — O predpasnikih iz ovčje kože glej Prežihov Voranc, Samorastniki, str. 103.

⁸ Novak Vilko je sistematično opisal: Ovčarstvo pod Stolom in v Planici. Etnolog XV. O ovcereji, planšarstvu in pastirstvu, gl. N. S. I. 155 sl.

Ljudska obleka iz ovčje volne in kože v 19. stoletju

V Gradcu hranijo poročila štajerskih nabornih okrajev, ki nam med drugim tudi pričajo o obleki, ki so jo nosili naši predniki v 19. stoletju. To je zbirka dr. Goetha. Geramb je črpal iz nje za svoj *Steirisches Trachtenbuch*. Po njem je sestavljen sledeči pregled.

Jareninski dvor, 1810—1820. Moški nosijo črne usnjene hlače. Iz ovčje volne dajo kmetje izdelovati sukno (bukovino), kožo pa strojijo (Geramb, II. del, 214).

Fala, 1812. Moška obleka je iz sukna, ki ga sami stkejo, hlače so navadno iz bukovine, kozje ali ovčje kože, irhaste (II. 216).

Hrastovec, 1815. Goričani nosijo kratke, črne usnjene hlače ali dolge suknene. Pozimi nosijo moški dolg kožuh (II. 217).

Dolanci. Ženske nosijo pozimi deloma dolge, deloma kratke bele kožuhe (II. 218).

Slivnica, 1814, poročal je oskrbnik Ambrožič. Moški nosijo jopiče iz sukna ali bukovine, telovnik je tudi deloma iz bukovine. Hlače so navadno kratke iz rjave raševine ali črnega platna, večinoma pa črne iz kozjega ali kozelnega usnja. Ženske imajo pozimi kratke ali dolge rjave kožuhe. Pohorci se oblačijo v bukovino in nosijo pozimi kožuhe iz ovčje kože (II. 220—21).

Ravno polje pri Šentjanžu na Dravskem polju, 1811, poročal je oskrbnik Anton Ambrožič. Moški so oblečeni v črn lodnat jopič in nosijo črne platnene, rjave suknene ali lodnaste in tudi kratke usnjene hlače. Ženske so oblečene pozimi v bele kožuhe. Domače sukno in platno so lastni izdelki, sukno slabe vrste pa kupujejo pri trgovcih v mestih ali pri kramarjih na deželi (II. 222).

Ormož, 1813, poročal je okrajni komisar Pahernik. Moški nosijo pozimi tudi črne kožuhe. Kakor torbico, čoho, klobuk in plašč so morali tudi te kupovati (II. 224).

Konjice, 1812. Dolinci se razlikujejo v noši od Gorjancev. Pohorci si sami vzgojijo ovco in sejejo lan, kar jim daje vse oblačilo. Glavo si pokrivajo z jagnječjo kožuhovino, pletejo si nogavice, tkejo na pol volneno blago (raševino), iz katere si dajo delati kratke jopiče. Nosijo pa okorne cokle. Ženske nosijo dolge lodnaste jope, ki segajo do kolen, tako da je telo pozimi toplo (II. 224—225). V dolini pa nosijo moški hlače iz kozelske kože, ženske pa pozimi dolge kožuhe in spodnja krila iz rjavega blaga.

Studenice, 1811. Usnjeni črni kožuh ženske kupujejo in stane 50 gld.

Rogatec — Strmol, 1811. Moški nosijo črne usnjene hlače. Polovica prebivalstva doma izdeluje usnje, drugi ga kupujejo. Tu se nemara niti pri 10 gorskih kmetih, ki redijo ovce, ne izdeluje raskavo sukno doma (II. 228).

Podsreda, 1821. Pozimi se oblačijo v siv loden, tudi hlače so iz istega blaga. Ženska jopa je suknena, krilo pa iz raševine muslanke. Hlapci dobivajo na leto po ene raševne hlače.

Rajhenburg, 1810. Moški imajo jopič iz rjavega ali črnega lodna, ženska jopa je tudi iz istega blaga. Pozimi pa nosijo usnjate bele ali črne kratke

jope. Navadno platno in raskavi loden izdelujejo tam, kjer gojijo ovce, doma, vse drugo kupujejo.

Bele vode, 1843. Obleka je večinoma iz bukovine lastnega izdelka. Moški nosijo dolge hlače in jopiče. Mladina pa nosi že finejše trgovsko meščansko blago.

Luče, 1846. Obleka je večinoma iz domačega izdelka, iz bukovine (II. 240).

Šmihel nad Mozirjem, 1846. Ovčjo volno ne uporabljajo samo za izdelavo znanega mozirskega sukna (lodna), ampak jo prodajajo tudi klobučarjem v Celje, Zagreb in v druga mesta na Hrvaškem in v Slavonijo (II. 240). Zupnik Jaka Črepinšek pa poroča 1846, da se Podgolčani* — tako se imenujejo prebivalci — razlikujejo od drugih po hrani pa tudi po obleki. Nosijo rdeče, zelo kratke telovnike in jopiče iz bukovine, visoke od kolen do ramen segajoče hlače iz domačega sukna ali kozelskega usnja.

Na Kalobju je leta 1846 vsedna obleka še iz platna in raskavega sukna iz črne ovčje volne (II. 243). **Na Sladki gori** je vsakdanja obleka iz domačega platna, polsukna (raševine) in bukovine. Tako tudi v drugih krajih, kjer so ob delavnikih še nosili domače blago, ob praznikih pa kupljeno.

Brežice, 1841. V goratih krajih nosijo še iz domače volne tkano, seveda zelo grobo sukno.

Solčava, 1846. Zupnik Stepišnik Jurij poroča, da spada k najizvrstnejšim produktom tega kraja tako imenovani solčavski loden, ki po svoji gostoti in jakosti prekaša vse druge. Značilni so njihovi sukneni fraki.

Marenberg, 1860. Zgornja obleka je iz doma narejenega lodna, spodnja pa iz platna (II. 251).

Gornji grad, 1860. Nosijo kratke lodnate hlače in jopiče.

Ptuj, 1877. Ženske nosijo pozimi ovčje kožuhe, ki so na zunanji strani uvezeni. Tudi moški nosijo take.

Braslovče, 1880. Ob delavnikih nosijo še obleko iz domačega sukna in dokler je nova, tudi ob nedeljah (Pajek, Črtice 213).

Po navedenih podatkih so izdelovali domače sukno v okolici Jareninskega dvora, pri Fali, v pohorskem območju Slivnice, v konjiškem okraju na Pohorju, pri Belih vodah, v Lučah, Mozirju, v Šmihelu nad Mozirjem, v Gornjem gradu in v okolici Braslovč, deloma pa tudi na Ravnem polju, v rogaškem okraju, okoli Rajhenburga in Brežic. Posebno je slovelo solčavsko in mozirsko sukno. Ne smemo pa iz teh podatkov sklepati, da bi bila povsod tam, kjer so nosili domače suknenno blago, razširjena tudi ovcereja. Saj nam je statistika pokazala prav nasprotno. Volno in domače sukno so kupovali tudi na semnjih. Mozirjani so ga prodajali n. pr. v Celju. Tudi Šoštanj je bil nekako tržišče za domače suknenno blago. Ovčji kožuhi pa so bili splošno tržno blago. Ormožani so kupovali kožuhe, torbice, čohne, klobove in plašče. Poročilo iz Studenic navaja celo ceno (50 goldinarjev) za črne kožuhe. Podgolčani so prodajali volno za klobove v Celje, Zagreb in druga mesta na Hrvaškem in v Slavonijo. Savinjska dolina je bila po spla-

* Imamo Mozirsko kočo »Na Golteh«. Prebivalci pod Goltmi so Podgolčani.

varjih povezana z Zagrebom in vzhodnimi kraji. Grega Prajznik »iz Mozerja purgar i filosar« je leta 1798 sklenil z Aleksandrom Makavcem v Zagrebu pogodbo za dobavo lesa. Marko Jurij Lipold, moziški župan, je med leti 1837—1842 razširil trgovino z lesom pod Beograd do Spodnje Palanke blizu Oršove.¹⁰ In z lesom se je po splavih prevažala tudi volna in drugo domače blago, mogoče tudi sadje, kakor se je izvažalo po šajkah iz Ptuja v Slavonijo in v Banat.

Valjalnica

Slovenski izraz za nemško »Walke« je valjalnica. Pozna ga že Gutsman v slovarju 1789 in Erjavec ga je zapisal pred letom 1882 v Bovcu. V valjalnici se sukno valja. Hrvatski in srbski izrazi so: valjalice, valjovice, valjarice, mučnice in tupavice. Ukrajinsko: valjuša. Na statvah tke tkalec dvojno sukno. Prvo je samo iz volne stkano in se imenuje bukovina ali sukno; drugo pa je stkano iz volnene in lanene niti, to je raševina. S tem pa sukno še ni gotovo, ker mora priti še v valjalnico ali valke — vavke. Mož, ki valja sukno, je valjar (ki valha, pa valhar). Ko je bukovno sukno stkano, ni povsod enako debelo in enako gosto. Treba ga je še zgostiti, da se sprime, in raševino tudi zlikati. Zgosti se v valjalnici, zlika pa v mangi.

Leta 1901 so še suknarili v pol. okrajih Maribor in Celje. Največ sukna so izdelali na Tinjah, v Zgornji Novi vesi, v Oselju, v Smerečah in v Bojtini in Smartinu na Pohorju. V gornjegrajskem okraju je bilo takrat suknarstvo še razvito v Solčavi, Radegundi, pri Svetem Duhu, na Strmcu, v Šmihelu in Mozirju. Blago v mariborskem okraju je znano pod imenom pohorsko sukno (pohorski loden). Moziško sukno pa je kolektivno ime za blago, ki se izdeluje v gornjegrajskem okraju v krajih, ki smo jih prej imenovali. To blago, ki se je le malenkostno razlikovalo po barvi, vzorcih in teksturi, je splošno bilo solidno. Tu pa tam so še krožile o tem ali onem zlobne cenzure — pisatelj misli na nemško zabavljico: Cillier Kinder, Tüfferer Wein, Prassberger Loden, wenn sie geraten, muss man sie loben, — ki pa izvirajo še iz polpreteklih časov, ko mnogokrat niso bile neupravičene.

Ko je sukno stkano, ga še izvaljajo. Valjajo ga pa ali sosedni suknarji, večinoma pa se vrši ta posel v domači valjalnici na vodo. Inamo dve vrsti valjalnic. Ene so s kiji, ki tolčejo sukno. V mariborskem okraju sta še dve, v celjskem pa tri take valjalnice. Valja proti plačilu ali kmet sam, ali kdo izmed njegovih ljudi ali pa suknar.

V celem se je okrog leta 1901 mogoče bavilo z izdelovanjem sukna v mariborskem okraju še 12, v celjskem pa 45 ljudi. Na sejnih v Celju in Gornjem gradu še naletite na kmete, ki od daleč prinašajo cele kose sukna na prodaj.^{10a}

¹⁰ Kotnik Fr., Pogodba za dobavo lesa, sklenjena med moziškim tržanom in Zagrebčanom v letu 1796. Etnolog IV, 122—124.

^{10a} Die Heimarbeit der Leinwand und Loden Weberei in Mittel- u. Untersteiermark. str. 288—292 v knjigi: Bericht der k. k. Geverbe-Inspektoren über die Heimarbeit in Oesterreich. Hgg. vom k. k. Handelsministerium. III. Bd. Wien 1901. Alfred Hölder Verlag.

Zadnje ostanke valjalnic — lahko bi rekli tudi stop za sukno¹¹ — je treba iskati v krajih, kjer je bila in je deloma še ovcereja, ki je podlaga domačemu suknarstvu, razširjena, predvsem torej v goratih predelih severozahodne Slovenije, ki je tu posebno upoštevana.

Nekoč je bila valjalnica pri Prosénu ob Reki, ki se izliva pri Guštanju v Mežo. Matija Kresnik, mlinar in valhar (1821—1890), je še valhal. Valham so tam pravili »vavšnge«. V njih so stopali sukno in tudi barvali. Sedaj ne delajo več.

Ob severnem Pohorju je več hišnih imen »pri Valharju«. Stop za sukno pa tam še nisem mogel zaslediti. Na Fali pri brodu so izvrševali valharsko obrt. Leta 1905 so kmetje še tkali doma sukno. Tam je bila tudi barvarna. (Poročilo šol. upr. v p. Henrika Žela.)

V Solčavi je bila valharia v Matkovem kotu pri posestniku Janezu Gervolju p. d. Vrlovcanu. Ta je tudi tkal domače sukno. Leta 1913 je umrl. Nato je valhala še njegova hči Lenčka približno do leta 1921, nakar je valharia razpadla. Za valhanje mora biti mehka voda. Napeljana je bila z Gradišnikovega posestva. Ko je ta valharia propadla, so solčavski kmetje pošiljali sukno v Luče k posestniku Dupelniku. Sukno je v Solčavi tkal Janez, stric znanega gorskega vodnika Forta Herleta.¹² Če se spomnimo poročila solčavskega župnika Jurija Stepišnika iz leta 1846 (glej spredaj), bomo morali pač trditi, da je gotovo moralo biti v Solčavi še več valjalnic.

V kat. občini Lepi njivi št. 88 ob Libiji so še danes valhe v obratu. Obrt izvršuje Keber Ivan, ki jo je prevzel s posestvecem od svojega očeta. Ta je kupil valhe od kmeta Vavharja. Prvotno so bile torej združene s kmetijo. Domače ime je »pri Vavharju« ali »pri Firberju«, ker so tudi barvali. Sukno so nosili v stopanje iz bližnje okolice, iz Solčave, Gornjega grada, slovenjegraške okolice, Javorja, Koprivne, Šentvida, iz Kotelj, Šoštanja, Braslovč, iz Motnika in celo iz Dobove. Ko kmet prinese sukno, dobi številko, da se ne zamenja. O svetem Ahacu (22. junija) je bil v Šoštanju velik semenj. Kebrovi so peljali stopano sukno in zvaljano raševino tja h gostilni pri Ograjšku, ki je ob poti v Topolščico, kjer so izdelano blago razdelili med lastnike.

V Mozirju so bile nekoč tudi valhe in likalnice za blago. Kmetje so vse leto tkali sukno in ga nosili v Celje na sejem. V Solčavi so bile tudi valhe. Tam so samo valhali in niso barvali.¹³ Izraz za blago, tkano iz volne, je v Savinjski dolini sedaj sèkno (sukno). »Bukovina« je tam nekoč veljala za žaljivko. »Bukovina, bukovci«, to žaljivko so rabili dolinci, ki niso mogli

¹¹ Izraz »stope za sukno« se tudi pri nas Slovencih lahko rabi. Pri Hrvatih je običajen. Ti imajo »stupe za sukno«. A. Okički pripoveduje (S G 1862, 299), da se je napotil pod Razbor pri Loki k možu, ki »raševino stopa«. Zato je izraz stope za sukno tudi pri nas Slovencih utemeljen.

¹² Pismeno poročilo Fortunata Herleta iz Solčave z dne 28. oktobra 1948 Jožetu Lekšetu v Celju.

¹³ Ustno poročilo Ivana Kebra.

izdelovati tega blaga, ker niso imeli ovc. Tako obleko so izdelovali in nosili hribovci, gorjanci.¹⁴

Beseda bukovina pa je utemeljena.¹⁵

Iz Luč v Savinjski dolini imamo poročilo 83-letnega starčka Jurija Pustoslemška, ki se je pečal z »valharijo« v Spodnjem mlinu v Konjskem vrhu. Ta je pripovedoval naslednje:

Moj oče se je pečal z valhanjem že pred 80 leti v Konjskem vrhu. Prva valharija je bila v lučki fari v Podveži pri kmetu Stogleju, toda tam ni bila dolgo. Ker voda ni bila primerna, so jo po nekaj letih opustili. Od tedaj se je prenesla ta obrt v Konjski vrh v Spodnjem mlinu. To je bila edina obrt te vrste v naši fari. Kmetje so prinašali blago v delo iz bližnje in daljne okolice, tako tudi iz Ljubnega, Gornjega grada in od drugod. Oče je valjal sukno in raševino. Za sukno so bile tkane niti v obe smeri iz volne, za raševino pa počez preja, navzdol pa volna. Najprej so nosili kmetje prejo in volno v Solčavo k tkalcu, stkano blago je dobil v roke »vavhar«. Moj oče je zvaljal na dan 30—40 m sukna. Od metra je računal 20 krajcarjev. Od očeta sem se te obrti naučil tudi jaz in mu do njegove smrti pomagal, potem pa sem do svetovne vojne leta 1914 sam delal. A moral sem oditi v vojsko in obrt je spala. Po vojni so me pričeli kmetje našega vrha nago-varjati, naj zopet pričnem z delom, kajti bila je velika potreba po oblačilu. Zopet sem se lotil valharije in sem delal do leta 1928. Če bi mi ne naspro-toval moj sosed, ki mi je delal ovire pri vodi, bi verjetno delal do zadnjega časa. Nekaj let pa sem že preslab, ker sem prestar. (Zapisala po pripovedo-vanju Jurija Pustoslemška Pavla Kosmač. Ker je ta bivši »vavhar« že zelo star, so izvlekli iz njega le najpomembnejše; ima namreč že slab spomin.)

V obratu so stope za sukno tudi še v Vitanju pri Hofbauerju, ki ima na Paki (hribu) še druge, ki pa z drugimi (tkalskimi) stroji sedaj že počivajo. O teh pa drugič.

Da je bilo tkanje sukna že v srednjem veku v Savinjski in Zadreški dolini razširjeno, priča urbar gornjegrajske gosposčine iz leta 1426, ki poroča, da »Janko droben om Guph (na vrhu) servit de uno manso tres ulnas loden« — služi od ene kmetije tri vatle bukovine.

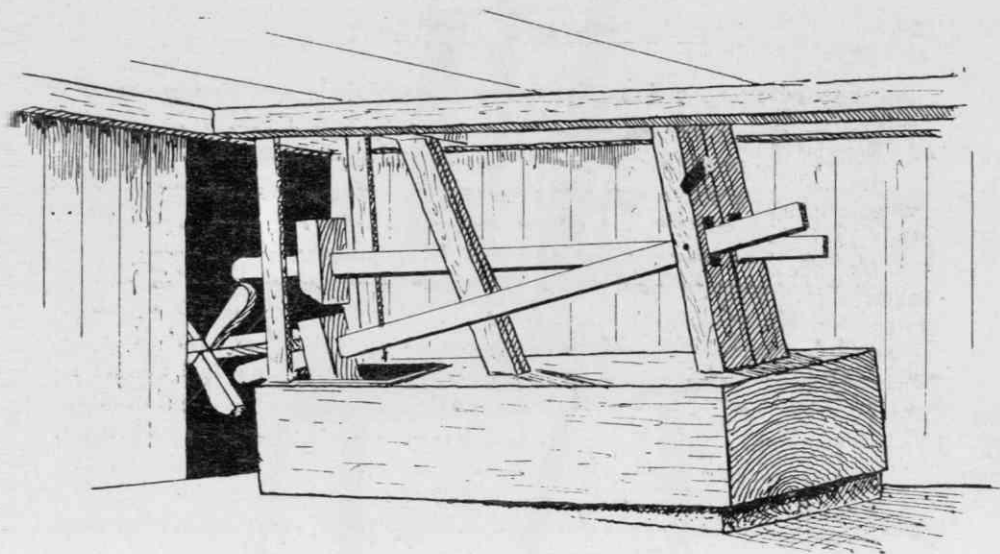
Leta 1428 je bila v Kamniku valjalnica (Walkenstampfe), ki jo je imel od deželnega kneza v fevd Viljem Herič, leta 1496 pa jo je imela v najem bratovščina sv. Duha¹⁶. Ta valjalnica je morala biti večji obrat in priča o razširjenosti domačega suknarstva v kamniškem okraju.

Afra, hči Grete Iletove, je plačevala od nove valjalnice (»Steckhamer«) v Skofji Loki, 6 mark šilingov — 10 renških goldinarjev. (Urbar loškega gospostva iz leta 1560.) Omenja se tudi valjalnica pri Krivem mostu v

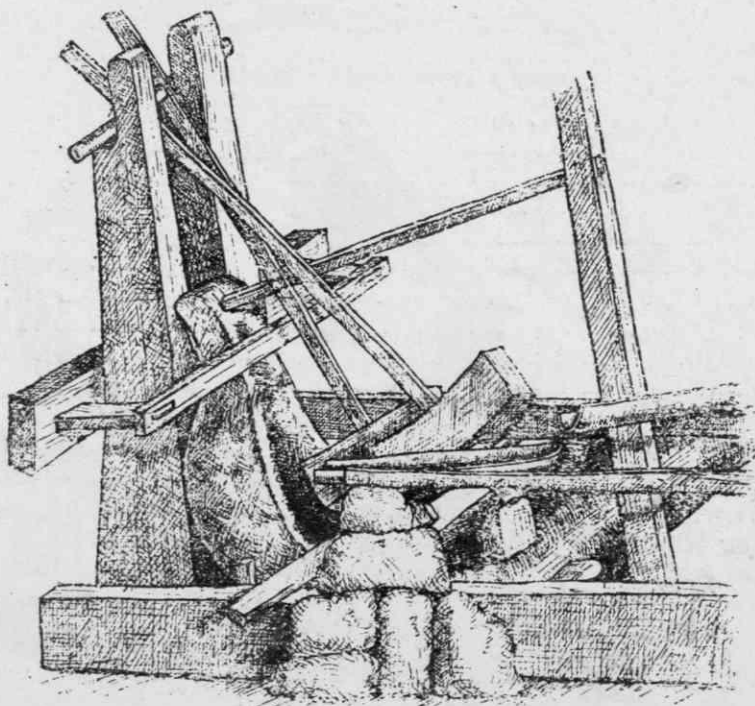
¹⁴ Pismo Ivana Kebra z dne 15. VI. 1947. Paralelo imamo v Kobancih, kakor so imenovali Pohorci prebivalce na gorovju severno od Drave, ker so nosili »kobanice« = gabanice.

¹⁵ Glej Fr. Kotnik, Slov. starosvetnosti, str. 26.

¹⁶ A. Luschin von Ebengreuth, Ein Protokoll der Stadt Stein in Krain 1502/03. Izdano iz zapuščine Vladimírja Levca v Mitteilungen des Musealvereines für Krain XVIII. Jg. (1905), str. 55.

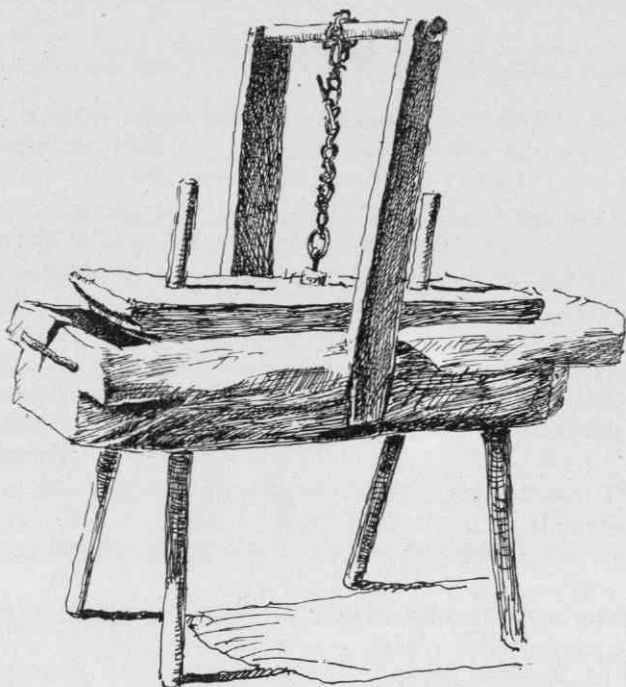

Valjalnica ob Libiji

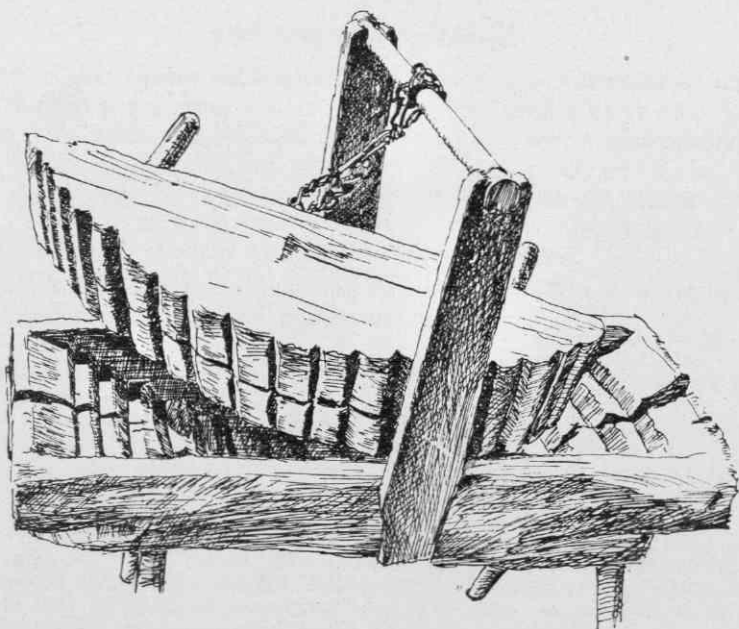

Valjalnica v Severni Albaniji (iz knjige Fr. Nopcsa, Albanien, fig. 99)

Ročna valjalnica — Mestni muzej v Ptuju

Gornja valjalnica s privzdignjenim »pokrovom« (risal J. Mežan)

Škofji Loki. (Uradni računi loškega gospodstva o dohodkih in stroških za dobo od Jurjevega 1638 do Jurjevega 1639.)¹⁷ Kos prevaja »Steckhamer« z valjalnico. Ali so to bile stope za sukno, pa ni gotovo.

Rezijani so že leta 1577 prodajali sukno po Furlaniji. Ko ga je Grivor Colussi potegnil iz stop, ga je nesel na semenj.¹⁸

Na Gorenjskem je moralo biti precej valjalnic za sukno, ker je bila tam ovcereja močno razvita. F. S. Finžgar mi je pripovedoval, da je bila valjalnica v Begunjah pri Pogorelčku, Jegličevi rojstni hiši. Ko je bilo sukno stkano, so ga vozili iz Breznice v Begunje k Pogorelčku v valjalnico. Valjalnica je prenehala, ko niso več »suknarili« (= tkali sukna na statvah).^{18a} Tudi iz Bohinja so vozili stkano sukno v Begunje v valjalnico (ustno poročilo J. Rihteršiča v Celju).

Da so na Koroškem svojčas stopali sukno, priča Gutsman 1789, Erjavec pa je v Bovcu zapisal za valjati sukno izraz teniti, za stope pa valjalnico. Valjalnico pod Razborom pri Loki 1862 sem že omenil.

Stope za sukno so bile seveda razširjene tudi po nemškem Štajerskem. Že leta 1163 se omenja pri Spitalu na Pyhrnu ledinsko ime »walchenstampf« Take starinske stope so še ohranjene v okolici Schladminga, v zahodno-štajerskem gorovju v območju Golice in v vzhodni Štajerski pri Fischbachu. Imamo pa tam dva tipa, izmed katerih je tip s kiji (Hammerwalke)¹⁹ tudi pri nas ohranjen in dosedaj še ni bil opisan.

Valjalnica ob Libiji

Na prvi sliki vidimo več objektov. Št. 1 so valhe — valjalnica — stope za sukno. Majhen potok žene kolo, v osi je pritrjeno vreteno, ki se s kolesom vred suče. Na vretenu je »križ«, ki dviga enakomerno dva kija. Ta tolčeta sukno ali raševino, ki je položena v »prestran«, vdolbino v debeli hrastovi »kladi«. Klada se kmalu obrabi. Odkar je Ivan Keber pri hiši, je že tretja. Spredaj je kotel, ki v njem segrevajo vodo, s katero polivajo sukno in raševino, ki se valja (valha).

V objektu 2 shranjujejo sukno in raševino, v objektu 3, »v mangi«, ga likajo, na 4 ga obešajo, 5 pa je stanovanjska hišica.

¹⁷ Kos dr. Franc, Doneski k zgodovini Škofje Loke in njenega okraja. Ljubljana 1894, str. 39 in 104.

¹⁸ Gaetano Perusini, Rezijanski izseljenci v šestnajstem stoletju. Slov. etnograf I (1948), str. 62. Folino so stope za sukno. Valjar (valhar) je v latinščini fullo -onis, obrat pa je fullonica. V izrazu folino je torej še ohranjeno staro ime, medtem ko so si tudi Italijani izposodili od Nemcev gualcare (valjati sukno), gualchiera valjalnica.

^{18a} Gorenjci so imenovali obrat, v katerem so sukno valjali, valjalnico. Izraza valhe ali valke menda niso poznali. O gorenjskih valjalnicah pa nam bodo poročali ljubljanski etnografi. Kakor drugod, so tudi na Gorenjskem »hodili na prejo«, kjer so predli in se zabavali. Ko je ta običaj že prenehal, je še vedno ostal izraz: »Ali ste dolgo prejali?«, če so pozno v noč delali.

¹⁹ Geramb V., Steirisches Trachtenbuch I., str. 54—56.

Raševina

Naj nam Ivan Keber sam opiše postopek pri stopanju (valhanju):

»Raševina se imenuje ono blago, ki je stkano iz volnene in lanene niti. Na domu pri kmetu spredejo in stkejo, nato prinesejo tkanino k nam, 40—50 metrov blaga gre skupno v valhe. Polije se z vročo vodo in se valha okroglo eno uro. To se ponavlja tri- do štirikrat. Ko se dovolj zgosti, se opere in obesi, da se posuši. Nato pride v raztopino kostanjevega ekstrakta, se vzame takoj ven, da se malo odteče. Nato se namoči v raztopino zelene galice z dodatkom brazilke. Seveda mora barva v kotlu vreti. Za tem se zopet opere in posuši. Nato pride v mango (likalnico), kjer se zlika, zmeri in zvije. S tem je končano.

Sukno

Sukno je stkano iz same volne. Že stkanega prinesejo k nam. Široko je okroglo 110 cm. Pri nas gre v valhe, polije se z vročo vodo in se valha prvič pet minut. Nato se vzame ven, se raztegne, dene nazaj in je v prestranu petnajst minut. Ko se tretjič dene nazaj, pa se lahko valha že pol ure. Dene se četrto in petič nazaj, tako dolgo, da se dovolj zgosti in da je dovolj močno. Nato pa se spere in posuši, potem pa se trdo zvije, pa je gotovo.«

Ko še niso imeli kostanjevega ekstrakta, so za barvanje raševine, ki ima po dolgem volnene niti, po širini pa lanene, kuhali les domačega kostanja, ivere so zmetali ven in nato namočili raševino v rjavo barvo, ki jo daje skuhan kostanjev les, jo takoj vzeli ven, nato so jo namakali v raztopino zelene galice. Ko je to izvršeno, dobi sivo barvo. Ko pa še skuhamo brazilke ali modre lesovine²⁰ zraven, dobi črno barvo.

Ko barvajo, postavijo na vrh kotla motovilo, na katero navijajo raševino, ki jo jemljejo iz kotla. Med barvanjem jo je treba tri, do štirikrat previti na motovilo. Na koncu pa se navije vsa količina, se sname in spere v mrzli vodi. Nato pa se posuši na soncu. Če je lepo vreme, je sušenje v enem dnevu končano. Nato pride blago v »mango« (likalnico). Valhanje ene partije sukna traja do 14 dni, barvanje in sušenje se vrši naglo.

Moderno, tovarniško valjanje tkanin pa se vrši tako: »Volnene, bolj ali manj redko tkane tkanine polstimo (valjamo) z mencanjem v milnici. Pri tem se nam vlakna zajedo druga v drugo, tkanina se močno zgosti, pa tudi znatno skrči.«²¹

Rizovina

Mogoče ste že videli v oddaljenih gorskih kmečkih domovih odeje, »kovtre«, stkanе kakor raševina iz volnene in lanene niti s črnimi progami. To blago imenujejo v Savinjski dolini »rizovna« (rizovina). »Riza« je gotovo že praslovanska domača beseda, dasi pomeni v slovanskih jezikihi niso enaki. Splošni pomen je obleka. V stcksl. je vestimentum, linteamen, vestis,

²⁰ Pleteršnik: brazilka, das Brasilienholz, das Fernambukholz Cig. Jan.

²¹ Zorec Črtomir, Od vlaknine do tkanine, str. 33.

tunica. V ruščini pomeni duhovniški ornat, mašno obleko. Za staroslovansko vrhno obleko smatra »rizo« tudi Niederle.²² Če trdimo, da je prvoten pomen obleka, potem je rizovina blago, iz katere se je riza - obleka izdelovala. Črnorizec je v stksl. menih, redovnik, ker so ti nosili črne obleke, medtem ko je ljudstvo vsaj poleti nosilo bela oblačila.

Tudi rizovino, 57 cm široko, prinašajo še danes v valjalnico. Prvotno gotovo ni služila samo izdelavi odej, ampak so iz nje šivali obleko, saj je iz istega gradiva kakor raševina, ki je stkana iz volnene in lanene niti. Karadžić²³ ima pomen, obleka, a pravi tudi, da je sukno, s katerim krasijo v modrih in rdečih progah bele kmečke jopiče spredaj na prsih. Tudi kmečke odeje v goratih krajih imajo črne proge. Štrekelj²³ izvaja raševino — raš-aras iz imena mesta Arras, isto tako Kluge v nemškem etimol. slovarju.

Rasch je po Klugeju lahko volnena tkanina. Beseda raševina je tujega izvora, medtem ko je riza, rizovina praslovanska. Pred nedavnim časom se je raševina in rizovina tkala iz istega blaga. Ali ni mogoče rizovina staro domače ime za raševino?

Manga

Ko je raševina stopana (valjana), barvana in posušena, pride v mango (tudi pl. mange), ki je nameščena v posebnem poslopju (glej sliko). Beseda manga — mange pl. je nemškega izvora.²⁴ V Kebrovi mangi stoji miza iz hrastovega lesa, ki je 140 cm dolga, 63 cm široka in 8 cm debela. Na tej mizi se navija sukno »na valiče«.

Manga sestoji iz hrastovega vretena, ki ima na gornjem koncu devet nálogov, v katere posegajo ob kroženju kolesa »zobje« na kolesu. Kolo ima 32 zobov. Zobje in nálogi so iz gabrovine. Vreteno je že staro. Na njem je vdolbena letnica 1818. Vsaj od tega leta se že manga raševina pri Valharju ob Libiji. To pa je že 130 let. Ko je sukno navito na valiče, ga dene valhar (valjar) v mango. Na sliki vidite v drugem predelu mange dva valiča. Nad njima pa leži v škatlji težko kamenje, ki močno pritiska na valiče ovito raševino. Manga se s prenosom moči giblje sem pa tja, tako da se raševina dobro zlika.

Ko je zlikana, se premeri, zloži in shrani do oddaje.

Za likanje hodnega pa tudi drugega perila so nekoč uporabljali po naših hišah ročno, majhno mango. Na podstrežjih jih boste še našli.

²² Život starých Slovanův I 2, str. 476.

²³ Zur slawischen Lehnwörterkunde, str. 44. Glej tudi Fr. Kotnik, Slov. starosvetnosti, str. 29.

²⁴ Mange und Mangrolle fem. Glätterrolle, Walze für Weber und Färber, Wäschrolle. Mangan intr. mit der Mange arbeiten, trans. glätten rollen. Unger-Khull, Steirischer Wortschatz, str. 448—449. Zorec Črtomir pravi (n. d. str. 34): »Monganje porabljam pri lanenih tkaninah. Blago postane gosto in dobi lep lesk«. Monga je gorenjski izraz za mango, munga pa dolenski. Glej Plet.!

Ročna valjalnica v Ptujju

Ptujski mestni muzej ima v etnografskem oddelku ročno valjalnico, slično, kakršna je naslikana na str. 57. in 58. I. dela Gerambove knjige Steirisches Trachtenbuch in v njegovi razpravi »Ein Beitrag zur Geschichte der Walkerei« v časopisu »Wörter und Sachen XII.« (1929), str. 42 in 43. Na tej štirje možje opravljajo posel valjanja sukna, ki ga polivajo z vrelo vodo. Ta ročna valjalnica izvira izpod Golice, iz Ettendorfa v Labodski dolini. Iz svoje mladosti se spominjam, da sem videl tako ročno valjalnico tudi na kmetijah v guštanjski okolici. O ptujski ročni valjalnici ne vemo, od kod je, ker se ob postanku muzeja predmeti niso inventirizirali. Mogoče je iz okolice Gomilice (Gamlitz), kjer je bil profesor Ferk, ki je daroval svojo zbirko ptujskemu muzeju, doma.

Ptujska ročna valjalnica se razlikuje od labodske. Na tej valjajo štirje možje, ker ima štiri ročaje, medtem ko ima ptujska samo dva. Srednji gotovo ni bil ročaj, ampak je služil drugemu namenu. Na obeh straneh sta v sredini dve zarezi, v katerih sta pritrjeni dve opori, ki sta pa bili ob zgornjem koncu korita odlomljeni. Na srednjem ročaju je bila najbrž pritrjena veriga ali močna vrv, da se je dal »pokrov« vzdigati ali spuščati, kakor je pač zahteval posel trše ali lažje valjanje. To je bilo odvisno tudi od tkanine, ki se je valjala, in tudi od časa, kako dolgo se je valjala. Tanjša tkanina ne zahteva tolikšnega pritiska kakor debela. Po tem preudarku je valjalnica, ki ni imela nog, stranskih opor, valja na vrhu in verige, rekonstruirana. Da je rekonstrukcija popolnoma pravilna, pa si ne bi upal trditi.

Zgodovinski pregled

Stopanje sukna je zelo stara obrt. Egiptska hieroglifa za stopanje kaže dve v vodo postavljeni nogi. Egipčani so torej sukno stopali z nogami.²⁵ Grški *κναφεύς* (*γναφεύς*) pomeni valjalca, gradašalca, belilca, snažilca.²⁶ Tudi Grkom je bil ta posel znan.

Rimski stopar sukna se je imenoval *fullo* -onis. Ta pa ni samo stopal (*fullonis saltus*) novih tkanin, ampak je obleko tudi pral in apretiral (*vestimenta lavare, polire, expolire* itd.). Mokro barvanemu blagu so dodajali posebne zemlje za valjanje (*creta*), ki je posesala mast in urin ter so ga v čebrih ali jamah stopali (*terere, λαντίζειν*), tolkli (*κόπτειν*) in nato razvlačili. Na ta način so se mehka vlakna spoprijela (*cogi, conciliari, πλεῖσθαι*) tako, da se niti tkanine niso več videle. Nato so fabrikat oprali, požveplali, posušili in s ščetico (*bot.*) — spina *fullonia*²⁷ ali ježevo kožo počesali, da je bil resat. Za tem so ga skrtačili, ostrigli in v stiskalnici stisnili, da je postalo blago gladko.²⁸

²⁵ Geramb, Ein Beitrag zur Geschichte der Walkerei, W. u. S. XII. 37.

²⁶ Dokler, Grško-slov. slovar, 439.

²⁷ Slično rastlino (*dipsacus fullonum*, Weberkarden) so na Štajerskem gojili kmetje v Voitsbergu in v Feldbachu. Glej Hlubek, Die Landwirtschaft des Herzogthums Steiermark, Graz 1846, str. 72.

²⁸ Lübkers *Realexikon des klassischen Altertums* 7 A, Leipzig 1891, str. 450.

Vsa ta opravila so upodobljena na stenskih slikah v officini fullonum (fullonica) valjalnici, ki so jo leta 1825 našli v Pompejih in jo leta 1826 izkopali. Valjalci so imeli v Pompejih dve večji in več manjših delavnic. Slike, ki so bile v največji pompejski valjalnici ob Merkurjevi cesti, so sedaj v muzeju v Neaplju. Prva slika kaže, kako blago perejo in ga z nogami stopajo. Delavci stojijo v posodah, te pa v majhnih vdolbinah, ki jih ločijo nizki zidovi.

Na drugi sliki vidimo, kako delavec čese blago, ki visi na drogu. Za njim prinaša drug ogredje in ponev z ogljem za žveplanje blaga. Na ogredju sedi Minervina ptica sova. Minerva je namreč zaščitnica fullonov. Delavec je okrašen z oljkinim listjem. Oljka je posvečena Minervi. Spredaj na levi sedi ženska, ki ji deklica prinaša zgotovljeno blago.

Na tretji sliki izroča mladenič deklici neko blago. Zraven sedi ženska, ki, kakor se zdi, čisti instrument, s katerim češejo blago. V ozadju visi blago.

Četrta slika predstavlja stiskalnico, ki deluje z dvema vijakoma.

Razen teh je na stenah hodnika valjalnice še površno izdelana podolgasta slika, ki predstavlja stoparje, kako praznujejo praznik svoje zaščitnice Minerve.²⁹

Stopanje sukna se je vršilo v Pompejih z nogami. O kakem primitivnem strojnem pogonu pri starih Rimljanih nam viri nič ne poročajo. Pač pa zasledimo prehod k stopanju na vodni pogon v Solinu. V Saloni so izkopali več kanalov. V antični dobi so vode iz sosednih virov tekle proti tem kanalom. Te vode so prihajale iz kopališč (iz III. stoletja), ki so bila odkrita v letih 1908 in sledečih na vzhodu bazilike Sinferio Esichiana in pa tudi iz krščanskega baptisterija in morda tudi iz nekega drugega manjšega kanala mestnega vodovoda. Bili so polni vode in teren je bil toliko nagnjen, da so mogle goniti male mlinske kamne, čeprav samo od časa do časa v industrijske svrhe. Na dveh skalnih kladah je opaziti dve okrogli luknji, v katerih je morala biti os kolesa, ki je gonilo stroj ali kak drug podoben mehanizem.

Med mnogimi kolesi je bilo tam najdeno tudi mlinsko kolo s premerom 0.63 m in mnogo fragmentov manjših in večjih mlinskih koles.³⁰ Ravnatelj splitskega muzeja dr. A. Abramić mi je povedal, da so tam bile stope za sukno z vodnim pogonom. Kolo je bilo kamenito, lopate pa lesene. Tekst pa ne govori o tem, da bi bila to valjalnica.

Geramb trdi (W. u. S. XII. 40), da so v mediteranskem kulturnem krogu stopali sukno do časa rimskih cesarjev samo z nogami in da so iznašli stope z vodnim pogonom šele med 5. in 9. stoletjem ob stičišču germanske in rimske kulture pod vplivom rimskih mlinov na vodo. To trditev je treba

²⁹ Mau August, Pompeji im Leben und Kunst. 2 A, Leipzig 1908, str. 412—416.

³⁰ F. Bulić, Escavi ad Est della Porta Caesarea a Salona nei cosidetti Cinque Ponti (Pet mostova) Bullettino di archeologia dalmata XXXVII, 1914. table XVII—XIX, str. 68—79. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku. Godina XLV, 1922.

v toliko popraviti, da so tudi stope z vodnim pogonom mediteranske. V Solinu so arheološko izpričane v tretjem stoletju. Tam pa ni stičišča rimske in germanske kulture.

Pri Velikorusih se vrši valjanje sukna še tudi z nogami in rokami. Moko sukno gnetejo in valjajo na mrežah ali pa ga mencajo in tolčejo v okornih koritih in polivajo z vročo vodo. Zadnji način se imenuje tudi toptatъ sukno. Pa tudi valjanje v velikih možnarjih z ročno, nožno ali vodno silo je običajno. V velikih vodnih mlinih, v stopah za sukno stopajo blago z velikimi tolkači (ukr. valjuša). V »gneздо« lahko naložiš po 55—70 m sukna naenkrat. Sukno stopajo najprej v mrzli, potem pa v topli vodi.³¹

Pri Rusih je torej valjanje sukna od primitivne stopnje do vodnega pogona običajno. Le škoda je, da Zelenin v svoji knjigi ni objavil nekaj slik s področja ruskega valjanja.

Geramb trdi, da se zdi, da je valjanje s tolkači v možnarjih stari način, ki je razširjen v severnem kulturnem območju, posebno v germanskem. Videli smo pa, da je razširjen tudi na vzhodnem kulturnem področju pri Rusih, kjer se je razvil iz ročnega dela pogon na vodo. Saj se je tudi phanje prosa, bera, ječmena ali ajde vršilo sprva s tolkači v lesenih ali kamenitih možnarjih, pozneje pa v stopah, ki so jih stopali ljudje, kar se še danes vrši n. pr. v Prekmurju, na Dravskem polju in v Slovenskih goricah, v krajih, kjer ni vode ali pa mlini nimajo stop na vodni pogon.

Zgodovinsko izpričane valjalnice na slovenskem ozemlju sem že omenil.

Stope na vodni pogon so izpričane pri Hrvatih že leta 1299, v Spljetu 1373, v 15. veku itd. Zelo stare listine pričajo o velikem številu valjalnic pri Hrvatih.³²

0 razširjenosti valjalnic v naši državi

In res so se iz davnine posamezne pri njih do danes ohranile. Tako so bile v Poljici stope za sukno.³³ Hefelega navaja kraje, kjer jih je našel.³⁴ Najti jih je v Slunju in dalje po Liki. A tudi v Slavoniji so bile, n. pr. v Veliki pri Požegi. Seveda so tudi v Bosni in Hercegovini, n. pr. v Tešnju na Usori jih je nekaj, v Travniku na reki Šumeći, v Hercegovini pa pri Mostaru na potoku Radobolji. Karloški trgovci so kupovali sukno iz slunjskih stop, najtanjši pa iz Velike. Splošen izraz zanje je »stupe«, v Travniku pa uporabljajo tudi izraz »valjalice«, »valjavice« in »mučnice«. Stope stavijo pri slapovih, kjer teh ni, pa zajezijo vodo, ki »slapi« na kolo. Razen večjih zgradb imajo tudi »koševce« (kace, kade) za »košenje« mehkih in tankih tkanin za ženske sukne, ki se namečejo v stope. Zanimivo je, da mešajo ponekod za tkanje sukna volno in kozjo dlako. Dostikrat so »valjalice« z

³¹ Zelenin Dimitrij, Russische (ostslavische) Volkskunde, Berlin u. Leipzig 1927, str. 144.

³² Mažuranić VI., Prinosi za hrvatski pravno povjesni riječnik, str. 1384, kjer je navedena literatura.

³³ Ivanišević, Poljica ZNZO IX, str. 70 sl.

³⁴ Hefelega Ferdo, Naši domači obrti. Gradja za obrtno nazivoslovje, Zagreb 1896, v poglavju »Narodno suknarstvo«, str. 16—28.

molinom pod isto streho.³⁵ Na stope za sukno je naletel prof. dr. Milovan Gavazzi leta 1930 v Peruči na Cetini, severno od Sinja. V Bašćanski Dragi na otoku Krku je zabeležil imena posameznih delov učitelj Mirko Janeković leta 1937. Tedaj so bile valjalnice tam še ohranjene.³⁶ Asistent Etnografskega muzeja v Zagrebu Jelka Ribarić je proučevala po nalogu Etnografskega muzeja — ravnateljice prof. Gušićeve — leta 1948 etnografske razmere v Istri in naletela ob Pazinskem potoku pri vasi Zarečje, oddaljeni 5 km od Pazina, na dve stopi za sukno, ki še delata, dočim jih je pred prvo svetovno vojno po pripovedovanju starih ljudi bilo v pogonu še 25. Sistem je isti kot pri nas. Dva »bata« (kija) tolčeta sukno, ki ga prej spere voda v »kantrigi«, ki se pri nas imenuje »prestran«.³⁷ Hefeje imenuje prestran koza, korito, kotac, kij pa tokmak. Precej »valjaric« je na pritokih reke Drine, tako na Triješnici, na Orahovački Reki, na Ljubovići, na Bukovcu, v Rogačici, na Solotušu in na Rači, a gotovo jih je še na drugih pritokih. Tudi tu tolčeta dva kija sukno. Mrzla voda teče 24 ur stalno na sukno in ga »kvasi«. Potem se voda »odvrti«, sukno pa se še valja 48 ur. V treh dneh in treh nočeh je sukno »uvaljano«.³⁸ Na gornjem toku rečice Dragor je vas Dihovo, ki med drugim slovi tudi po svojih »valjavicah«. Za turške dobe jih je bilo 29, leta 1935, ko je izšel Rusićev članek, le še 9.³⁹ Tam sta dve vrsti valjavic, »viro'i« (virovi) in »suvi valajci« (suhe valjavice). Voda je napeljana po dveh žlebovih. Z enega teče na »vir«, to je velik sod, zakopan v zemljo, kjer umetni slap vzburka vodo, da kroži. Voda, ki teče po drugem žlebu, pa žene kolo, ki goni v koči »suho valjalico«. (Glej sliko str. 79.) Ta ima, kakor že opisano, dva kija, ki tolčeta sukno. Prva je naravna in starejša, druga mlajša. Pa tudi po sosedni Grčiji so bile valjalice istega tipa, tako v Bufu severozapadno od Lerina in v Željevu, južno od jezera Ventrok. Tja je zahajal valjar Dimitrije Ristić še leta 1906 in je valjavice popravljaj. Tedaj je bilo v Bufu 11 valjavic iste oblike in sestave, enakih dihovskim tudi po nazivih posameznih delov. Na Jošanici, desnem Ibrovem pritoku, nekoč ni bilo valjalic. Sukno so tedaj devali pod slapove in voda ga je s svojim padcem valjala. Leta 1937 pa so bile ob Jošanici valjalice, izmed katerih imajo nekatere tudi po dva vitla. Medtem ko se v drugih južnih valjalnicah valja sukno le z mrzlo vodo, se tukaj poliva tudi z vročo.⁴⁰

³⁵ Hefeje je objavil v n. d. str. 24—25 tudi pesem o stopah, ki jo je zložil Sava Dejanović iz Raduča v Liki.

³⁶ Poročilo prof. dr. M. Gavazzija z dne 13. XII. 1947, ki me je opozoril tudi na hrv. literaturo o stopah, za kar se mu iskreno zahvaljujem.

³⁷ Poročilo asist. Jelke Ribarić. Gradivo je last Etnografskega muzeja v Zagrebu, ki mi ga je rade volje dal na razpolago, za kar se ravnateljici prof. Gušićevi in avtorici lepo zahvaljujem.

³⁸ Drobnjaković Borivoje, Vodenice na Drini in na njenim pritokima. Glasnik Etnogr. muzeja Beograd (GEM) VIII, 1933, 10—13 pod »valjarice«. Posebno glej sliko 6, str. 11.

³⁹ Rusić B., Dihovske valjavice, GEM X (1935), 78—84.

⁴⁰ Milošević Milorad, O valjalicama na reci Jošanici, GEM XII (1937), 198—201.

Ob Zlotski Reki, ki se imenuje tudi Beljevska Reka, največjem pritoku Crnega Timoka, je mnogo valjalic, ki so bolj solidno zgrajene kakor one v Jošanici. Tu prebivajo Vlahi, a tudi Srbi. Valjarji hodijo po sukno v hiše in izgotovljeno blago zopet sami raznašajo. Tudi tu se sukno poliva z vročo vodo. Toda valjarska obrt leto za letom upada, ker ljudstvo vedno manj izdeluje tkanine za obleke doma, ampak večinoma prodaja volno in kupuje izgotovljeno blago. Zlotske valjalice valjajo sukno za mnoga sela bivšega boljevaškega in zaječarskega sreza.⁴¹

Nopcsa je našel v Fandi v Merditi v Albaniji valjalnico, ki se razlikuje od naših v tem, da je »korit«, kakor Albanci imenujejo prestran, podobno žlici, ki je strmo postavljena. V korito nalagajo sukno, ki ga tolčeta dva kija (»maj«). Goni jih voda, ki pada na kolo, kar pa na sliki ne vidimo. Po cevi prihaja tudi voda v korito in namaka sukno, ki se valja. V valjalnicah v pokrajini Klmeni pa ne tolčeta kija blaga, ampak debelo bruno, ki ga imenujejo »trup«. Tehnično popolnejše valjalnice je videl Nopcsa ob potoku Rijoli. Sistem pa je isti kot pri drugih. Tudi tu tolčeta kija sukno.⁴²

Očitno je, da so imena valaneca, korit in trup slovanska.

Omenil sem že valjalnice na sosednem Štajerskem v Avstriji. A tudi v drugih državah so bile razširjene, o čemer pričajo n. pr. angleški izrazi fuller valjalec, to full valjati, fullery, fulling mill valjalnica, stope za sukno. Tudi francoščina ima iste izraze: fouler pritiskati, z nogami stopati, valjati, foulement stopanje, valjanje.

Primitivno je bilo stopanje sukna z nogami in tolčenje s tolkači v možnarjih, valjanje na vodni pogon pa je že strojni obrat, ki je izpričan na jugu naše države, v Solinu, vsaj že v tretjem stoletju.

Z napredujočo civilizacijo pa ta domača obrt izginja in je zapisana smrti, ker ne more konkurirati izdelavi sukna in drugega blaga za obleke v tovarnah.

⁴¹ Milošević Milorad, O valjalicama na Zlotskoj Reci, GEM XV (1940), 170—172.

⁴² Nopcsa Franz, Albanien. Bauten, Trachten und Geräte Nordalbanien. Berlin u. Leipzig 1925, str. 134—135. Na knjigo me je opozoril univ. prof. arh. Marijan Mušič.

R é s u m é

FOULAGE DU DRAP DE PAYS

A la base de la confection du drap de pays il y avait l'élevage des moutons. Comme cette étude porte notre attention avant tout sur le nord-ouest de la Slovénie, l'auteur cite la statistique des moutons au milieu du XIXe siècle, au moment où l'on fabriquait encore chez nous du drap de pays. Les endroits montagneux qui ont assez de pâturages sont les plus propres à l'élevage des moutons. La statistique montre que c'est là qu'il y avait le plus de moutons. La race la plus estimée

1. Noša iz Poljanske doline ob Kolpi (po posnetku Glasbeno-narodopis. instituta)

2. Noša Pesničarjev ali Dolancev (Akwarel iz Korytkove zbirke Slowianščyzna)

3. Belokranjsko krilo iz valesa (iz zbirke Etnografskega muzeja v Ljubljani)

était celle de Jezersko-Solčava. En Carinthie vivait encore à ce moment-là le vieux mouton carinthien qui cependant commençait à faire place à celui de Jezersko. D'après le recueil de Goethe (Geramb) l'auteur cite ensuite toutes les localités de la Slovénie du nord où l'on fabriquait du drap de pays pour la confection des costumes et pantalons en peaux de mouton et de chèvre. On y tissait de la «bukovina» (drap de pays brut, non foulé), de la «raševina» (ras) et de la «rizovina» (tissu plus résistant). Tandis qu'on confectionnait des vêtements avec la «bukovina» et la «raševina», la «rizovina» ne servait qu'à la fabrication des couvertures. Le drap de pays le plus connu était celui de Solčava et de Mozirje, que les paysans vendaient aussi aux foires, par ex. à Celje et à Šoštanj. Le flottage était particulièrement développé dans la vallée de la Savinja et l'on exportait la laine dans l'est de notre pays sur des radeaux.

L'article ne traite pas du tissage, mais seulement du foulage du drap déjà achevé. Cette industrie locale s'est encore conservée dans deux localités: dans la commune cadastrée de Lepa njiva au bord de la Libija et à Vitanje. Jusqu'à présent on a décrit seulement le laminoir au bord du torrent de la Libija qui s'écoule près de la localité du même nom dans la Savinja. L'auteur passe aussi en revue les localités qui avaient encore des laminoirs il y a quelques décades. Ce sont les environs de Guštanj sur la Reka, les localités de Solčava, Luče et de Mozirje sur la Libija. Il y avait un laminoir à Kamnik (1428—1496), peut-être aussi à Škofja Loka (1560 et 1638), dans la Rezija chez les Slovènes au temps de la République vénitienne (1577) et en Carinthie au moins déjà en 1789.

L'auteur fait ensuite une description du processus du foulage du drap et du ras au laminoir des rivages de la Zilja, à laquelle contribua aussi le lamineur Ivan Keber. Il décrit également comment on teint le ras. Comme le mot «riza» est un mot vieux-slave, quoiqu'il ait des significations différentes dans les langues slaves, alors que le mot «raševina» (ras) est un mot d'origine étrangère, l'auteur en conclut que la «riza» était peut-être tissée avec du fil de laine et de lin et que la «rizovina» ne servait primitivement qu'à la confection des vêtements.

Quand la «raševina» (ras) et la «rizovina» sont foulées, on les fait passer par la calandre ou elles sont repassées.

L'auteur indique aussi qu'on conserve au Musée municipal de Ptuj un laminoir à main de type semblable à celui décrit par Geramb dans le «Steirisches Trachtenbuch» I, page 57, et dans le traité «Ein Beitrag zur Geschichte der Walkerei» dans «Wörter u. Sachen» XII, page 42. Il fait ensuite une courte description historique du laminage chez les Romains à Pompéi. Alors que ce travail était effectué chez les Égyptiens, les Romains et les Grecs à l'aide des pieds et aussi des mains, on trouve déjà au IIIe siècle à Solin (près de Split) des témoignages de l'utilisation de la force hydraulique. En bref il cite aussi, d'après Zélenin Dimitri, le foulage du drap chez les Russes, où l'on rencontrait

tous les procédés, du plus primitif et jusqu'à l'utilisation de la force hydraulique. Puis vient un bref rapport sur la diffusion des laminoirs dans notre pays, d'un côté en bas jusqu'à la Macédoine, de l'autre en Istrie et en Dalmatie et au-delà des frontières actuelles, en Grèce et en Albanie.

L'ancien mode de foulage du drap disparaît avec les progrès de la civilisation, car aujourd'hui ce sont les usines qui effectuent ce travail.

Predpisi o obleki in blagu v policijskih redih 16. stoletja

Sergij Vilfan

Razlike, ki so jih razni družbeni redi uvedli med ljudmi, so imele za posledico tudi razlikovanje prebivalstva po obleki glede na družbeni položaj vsakega posameznika. Obleka je bila pač najobičajnejši in najvidnejši način zunanjšega razlikovanja ljudi po socialnem položaju in poklicu.¹ To razlikovanje je zapustilo svoje sledove tudi v ljudskem izražanju, ki je na primer v preteklem stoletju razlikovalo med »žametasto« in »prteno gospodo« — tedanjimi podeželskimi veljaki.² Če posežemo v starejšo zgodovino, nam pravni in družbeni pomen obleke dokazuje njena vloga pri ustoličenju koroških vojvod.

Klasifikacija ljudi po obleki je bila uzakonjena tudi v pravnem redu vsake dobe. Tako omenjajo viri, da je že Karel Veliki določil, kakšno obleko smejo nositi kmetje.³ Tudi pozneje so izhajali številni oblačilni redi.⁴

Potreba po zapisu pravil za oblačenje je prišla znatno do izraza ob novih gospodarskih pogojih 16. stol., in to tudi v naših krajih.⁵ S pojavom novih produkcijskih načinov, zlasti z razvojem manufaktur v zapadnejših deželah in na Češkem, z večjo vključitvijo gospodarstva naših krajev v evropsko gospodarstvo in z naraščajočim vplivom denarnega gospodarstva in meščanstva, se porazdelitev materialnih dobrin ni več popolnoma ujemala s prejšnjo, na fevdalnem redu temelječo klasifikacijo ljudi. Posledice tega razvoja so se pokazale tudi v omenjenem razlikovanju ljudi po obleki. Kdor je v novih, zanj ugodnejših gospodarskih razmerah prišel do večjega bo-

¹ Prim. Aleksander Hudovernik, *Pravni običaji slovenski*, SP, III, 1883.

² Janko Polec, *Križnikovi odgovori na vprašanja v Bogiščevem »Napatku«*, *Razprave pravnega razreda AZU*, III, str. 195. — Prim. Kocbek-Sašelj, *Slov. preg.*, str. 156.

³ Viktor Geramb, *Steirisches Trachtenbuch*, I, 259.

⁴ *Isti*, II, 547.

⁵ To ne pomeni, da je razkošje v obleki le posebnost 16. stoletja. Za 14. in 15. stoletje primerjaj Geramb, n. d. 261, 288/9 ter posebej za slovenske kraje Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo*, Ljubljana 1944, str. 30 in zlasti 47 ss, kjer obravnava življenjski standard kmeta v tej dobi.

gastva, ta je stremel za tem, da bi si nabavil tudi bogatejšo obleko iz dragocenejšega blaga in z razkošnejšimi okrasi.

Nosilci obstoječega reda so potrebo po pravni zaščiti tega reda čutili, niso pa mogli odstraniti gospodarskih vzrokov teh pojavov, marveč so se borili proti posledicam samim. Kot sredstvo so jim rabili zlasti policijski redi, ki na ta način postanejo zanimiv vir za zgodovino noše in to predvsem za 16. stoletje.

Pomen policijskih redov za zgodovino noše je spoznal že Geramb,⁶ ki navaja besedilo dveh policijskih redov (iz leta 1552 in 1577) ter iz njih izvaja zaključke za tedanjo nošo. Ker pa s tem še daleč ni izčrpal razpoložljivih virov, bomo skušali sliko dopolniti z drugimi policijskimi in sorodnimi redi, ki so v 16. stol. veljali v naših krajih, ter z listinskim materialom v zvezi z nastankom teh redov.

Čeprav namreč večina predpisov daje le okvirne določbe za vseh pet nižjeavstrijskih dežel (t. j. razen za slovenske dežele tudi za Gornjo in Spodnjo Avstrijo), nam bo ohranjeno listinsko gradivo pripomoglo k temu, da bomo podatke konkretizirali za Štajersko in Koroško ter posebej za Kranjsko, zlasti pa, da si bomo mogli pridobiti dokaj zaokroženo sliko o blagu, ki se je uporabljalo za oblačila. Pri tem bomo glede na potrebe naše etnografije upoštevali predvsem kmečko prebivalstvo, deloma meščansko, ostalo prebivalstvo pa le, kolikor je potrebno za dopolnitev slike.

Vrstni red obravnavanja bo naslednji: v prvem delu — kronološki pregled virov z njihovo bistveno vsebino in podrobnejšo navedbo predpisov glede noše podeželskega prebivalstva; v drugem delu — sistematični pregled dobljenih zaključkov.

Navedba virov, kratek opis njihovega nastanka in bežna navedba njih vsebine v prvem delu tega članka — čeprav bo morda mestoma presegla okvir, postavljen v naslovu — ne bo odveč, ker so policijski redi za etnografijo tudi v več drugih pogledih, in ne le za zgodovino noše zanimivi, v pravni zgodovini pa doslej malo obravnavani. Zadošča, če omenimo, da se v Dolenčevi pravni zgodovini slovenskega ozemlja⁷ citirajo policijski redi nemškega cesarstva, ki v naših krajih niso imeli neposredne veljave, skoraj ne omenjajo se pa policijski redi za naše dežele.

I.

1. Vrsto oblačilnih predpisov 16. stol. začenja v naših deželah Maksimilijanov deželni red,¹ sestavljen na zboru odposlancev vseh gornje- in nižjeavstrijskih dežel, o katerem pa je dvomljivo, ali je bil sploh kdaj proglašen za obveznega. Važen pa je v toliko, ker nam prvič prikazuje stanje pred letom 1519, drugič pa, ker v tem redu srečujemo že nekatere sestavne dele poznejših policijskih redov: prepoved napivanja in preklinjanja,

⁶ N. d. I, 351 s.

⁷ Metod Dolenc, Pravna zgodovina za slovensko ozemlje, Ljubljana 1935, zlasti str. 240 in 373.

¹ Stan. arh. v Ljubljani, fasc. 394.

predpise o trgovanju in pod. ter poglavje o obleki (von wegen der klaydungen).

Osnutek navaja sledeča glavna razloga za izdajo predpisov o oblačenju: preprečenje odtoka denarja iz dežel in varovanje razlik med stanovi.

Plemičem — nevitozom naj bi bila dovoljena obleka iz sukna, damasta, atlasa in druge svile, razni kožuhi (vech), zlasti kuna, ne pa sobolja in hermelinova koža. Dovoljen naj bi jim bil tudi žamet do dveh vatlov.

Navadnim meščanom, ki niso plemiškega rodu ne vitezi ne doktorji, je prepovedano nositi zlato, bisere, žamet, škrlat, svilo, soboljo in hermelinovo kožo ter zlate in srebrne avbe. Le za telovnike (wamassen) dovoljuje žamet ali svilo, posebej pa še blago iz kamelje dlake (šamlot).

Rokodelcem, njihovim pomočnikom (knecht) in učencem (junger) ter sluzabnikom meščanov in trgovcev dovoljuje ta red sukno, ki pri tretji preprodaji (vber drey ort) ne stane več kot 1 goldinar za vatel.

Kmetom in ostalemu delovnemu ljudstvu v mestih in na deželi je dovoljeno le sukno, čigar cena ne presega enega ogrskega goldinarja za vatel. »Toda glede lindenskega sukna (linnderisch tuch²), ker je bilo to sukno nekdanj navadnemu človeku dobra obleka in če je še izdelano v nekdanji kakovosti in širini, naj nikakor ne bo komur koli prepovedano.« Raznim poklicnim skupinam, med njimi kmetom, dovoljuje nadalje le trakove v vrednosti do 24 krajcarjev.

S tem v zvezi srečujemo v tem viru še zanimivo gospodarsko-politično misel, ki se v poznejših redih ne ponavlja in tudi verjetno ni prišla v praksi v znatnejšem obsegu do veljave: »Da bi ostal denar doma, naj se v deželah (t. j. habsburških) ukrene vse, da se bodo sukno, trakovi in svila izdelovali doma.«

Slednjič naj omenimo še določila o volnenem suknu, ki nam posreduje vpogled v trgovinske razmere te dobe, pa tudi spoznanje o izvoru blaga, ki se je uporabljalo za obleke tudi v naših krajih: »Ker nekateri trgovci prinašajo sukna iz Anglije, Nizozemske, Italije in Nemčije, a jih ne puste taka, kakršna prihajajo iz delavnic, marveč jih nategujejo ter uvažajo brez žigov ali z neobičajnimi žigi, prodajajo pa po stari ceni, naj se ta sukna prodajajo nenategnjena, opremljena z žigi izvoznih mest ter v pravi meri in teži. Merijo naj se na hrbtu (po sredi) in ne skoncema (bey dem endt).« Posebej določa ta red, naj se v mestih postavijo posebni izvedenci za nadzorstvo nad prometom z uvoženim blagom in določa kazni za prejemce blaga za tiste, ki bi se določil tega reda ne držali. Nadalje določa red, naj se z žigi zaznamujejo tudi aras,³ barhent in platno. Razna svilena roba pa, kakor zlate tkanine, žamet, atlas, damast, karmezin itd., ki prihajajo na trg v različni kakovosti, naj se označujejo po izvoru in naj jih pregledujejo izvedenci. (Slede še nekatera določila o uvozu špecerije, zlasti raznih začimb.)

² O tem glej pod II, op. 5.

³ Harras ali arras, po mestu Arras imenovana tkanina, praviloma svilena.

2. Pod naslovom »Nova policija in red rokodelcev in služinčadi v nižjeavstrijskih deželah« je Maksimilijanov naslednik kralj Ferdinand dne 1. aprila 1527 izdal red,⁴ ki je bil sprejet na posvetovanju v ta namen sklicanih zastopstev vseh petih dežel. Kranjske stanovne je kralj o izdaji tega reda obvestil s pismom z dne 28. marca,⁵ naslovljenim na deželnozbodne komisarje z nalogom, da se red razglasi s takojšno veljavnostjo. V naslednjih dneh je vladar poslal kranjskim stanovom 50 tiskanih izvodov tega reda. Po naslovu se sicer ta red približuje poznejšim policijskim redom, po vsebini pa jim je — če izvzamemo med drugim nekatera določila o varuštvu — bolj tuj kot Maksimilijanov deželni red. Vsebuje določila o beračih, ciganih in židih (s tem v zvezi tudi nekaj predpisov o obleki), potujočih pevcih, glumačih in podobnih ljudeh, ne vsebuje pa načelnih določil o noši v splošnem. O glavnem predmetu, ki bi ga po naslovu pričakovali — o rokodelcih in služinčadi, pa red ne govori, »zaradi pomanjkanja časa«, kot se opravičuje vladar v spremnem dopisu. Omenili smo ta red le zaradi popolnosti.

3. Ohranjeni sta nam nadalje dve besedili Ferdinandovih policijskih redov, eno daljše in eno krajše, ki sta obe nedatirani in sta verjetno le osnutka. Obe sta bili najbrž namenjeni za širše območje in ne le za nižjeavstrijske dežele. Daljši osnutek vsebuje predloge protestantskih stanov, krajši pa vladarjeve.

a) Daljši teh osnutkov,⁶ ki ga po več znakih (uvodno sklicevanje na evangelij ter določila o cerkveni imovini) prisojamo protestantskim avtorjem, vsebuje obsežna določila o preklinjanju, napivanju, služinčadi, bolnicah, praznikih, žegnanjih, križevih potih, cerkveni imovini, samovžigalnih puškah, ubojih, dedovanju, pevcih, piskačih in godcih, vzdrževanju cest in mostov, tujih trgovcih, škotih in Savojskih in po vsej tej pisani mešanici določila o blagu in obleki. Predpisi o volnenem blagu se smiselno v glavnem drže Maksimilijanovega deželnega reda. Vrinjeno je določilo, naj imajo tudi sukna, izdelana v trgih in na deželi, pravo dolžino in širino. Predpisi o zlatem blagu in svili vsebujejo nove podatke o uvozu te robe. Omenjena roba, kakor tudi žamet, atlas in damast, se uvaža iz benečanskega, milanškega, iz Genove (ta pomen ima verjetno označba januesisch), iz mesta Luce in od drugod. Ta blaga naj bodo, ker so zelo raznovrstna, označena in naj se za njih pregledovanje postavijo izvedenci. Prav tako naj bodo aras, saten, barhent in platno označeni z mestnimi žigi in znaki svojega izvora. Določila o obleki za kmete in delavce v primeri z Maksimilijanovim deželnim redom niso bistveno spremenjena. Razlika je na primer v določilih, da si kmetje lahko, če hočejo in morejo, obšijejo obleko, a ne z žametom. Zopet je govor o lindenskem blagu, ki se kmetom in delavcem izrečno dovoljuje. Večje razlike so glede plemstva. — Vmes je v tem osnutku še govor o pre-

⁴ Stan. arh. fasc. 394.

⁵ Stan. arh. fasc. 213. Priložena je korespondenca v zvezi s tem, ker meščani tega reda baje niso hoteli priznati.

⁶ Stan. arh. fasc. 394.

kupčevanju živil, merah in uteži, na koncu o porokah, doktorjih in nekaterih zlorabah pri kmetih in podložnikih. Sledi naštetje točk, ki naj se uredi za vsako deželo posebej, kar upravičuje domnevo, da je bil ta osnutek sestavljen na kakem odbornem zboru.

b) Krajši osnutek⁷ se glede materiala (zlasti sukna in svile) ne loči bistveno od daljšega osnutka. Pač pa je klasifikacija plemstva še nekoliko podrobneje izvedena. Na prvem mestu je govor o knezih, na drugem o grofih, gospodi in vitezi, ki jim je dovoljena vsa svila, ne pa zlato, srebro in sobolj. Na tretjem mestu slede doktorji in navadno plemstvo. Tem so dovoljene razne svile, zlasti karmezin, in smejo imeti žametne telovnike ter z žametom obrobene suknje. Ni jim pa dovoljeno, da bi karmezin uporabljali za sedala pri hlačah, za podlogo, niti za čevlje.

Meščani smejo uporabljati slabše vrste svile, boljše sukno, ne pa dražje svile.

Glede »navadnih ljudi« in kmetov se ponavlja običajna hvala lindenskega sukna in predpis, da si kmetje ne smejo nabavljati sukna, ki bi bilo dražje od enega renškega goldinarja.

4. Eden najvažnejših virov je policijski red iz leta 1542. Njegovo izdajo so štajerski stanovi predlagali že l. 1532.⁸ Leta 1539 je Ferdinand dostavil deželam osnutek tega policijskega reda,⁹ ki se je nato obravnaval zlasti na odbornem zboru v Pragi.¹⁰

Vladar utemeljuje izdajo tega zakona s tem, da dosedanji posamezni generali (vrsta zakonodajnih aktov) in povelja niso zalegla.

Določila o obleki se že po razvrstitvi razlikujejo od prejšnjih: medtem ko so gornji redi oz. osnutki pričenjali s privilegiranimi sloji, pričinja ta osnutek oz. red s kmeti. Iz tega reda naj navedemo predvsem prav določilo o kmetih, delavcih in dninarjih. Tem kakor tudi njihovim hčeram je dovoljeno le sukno, izdelano v kraljevinah in deželah habsburške krone, tako za suknje kakor za hlače. Vendar naj bo moškim dovoljeno nositi hlače, ženskam pa imeti jope in telovnike iz boljšega volnenega sukna, čigar vatel pa ne sme biti dražji od enega renškega goldinarja. Dovoljen pa je moškim in ženskam barhent, kolikor ga potrebujejo. Vse to pa brez obšitkov nedeljeno (unzerteilt) in nerazrezano. Moškim so prepovedani baret, pavja peresa in izrezani čevlji, moškim in ženskam pa vse vrste zlata, srebra, čiste ali polsvile, blago iz kamelje dlake (šamlot), imenoma naštete polsvile: vorstat,¹¹ harras, saten in sorodne; vse to bodisi za nakit, bodisi za obleke, ovratnike, orožje (weren), pajčolane in pasove ali katero koli siceršnjo rabo. Dovoljeni pa so moškim klobuki in volnene kape (wolinschlappel) ter hčeram in dekletom svileni trakovi za lase.

⁷ Prav tam.

⁸ Anton Mell, Grundriss der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte Steiermarks, Graz 1929, str. 399.

⁹ Prav tam, str. 406.

¹⁰ Stan. arh. fasc. 98.

¹¹ Imenovana tudi forstat ali forstand, vrsta polsvile.

Od kožuhov so moškim dovoljene kvečjemu lisičje tace, ženskam pa hrbti domačih zajcev za krzno, sicer pa za kožuhe in podlogo le koža ovac, koz in podobni slabi kožuhi.

Slede določila o navadnih meščanih in prebivalcih mest in trgov. Tem je prepovedano zlato, srebro, biseri, čista in polsvila, šamlot, pisani kožuhi (Feh) in kuna, marveč naj nosijo volneno lindensko sukno ter razne vrste polsvile. Od grobih kožuhov s kratko dlako smejo imeti lisico, dihurja, kožo domačega zajca, jagnjeta in podobno. Obleke smejo le zgoraj obrobiti z bruškim atlasom, arasom ali satenom. Za krzno (khürsen) jim je dovoljena lisica ali domači zajec. Prstane smejo imeti v vrednosti do 5 renških goldinarjev, a brez kamna. Ovratniki smejo biti obšiti s svilo, pajčolani z zlatimi robovi (leistln) v širini enega prsta, telovniki pa iz šamlota ali bruškega atlasa. Pasove smejo imeti v vrednosti do 6 renških goldinarjev, okovane, a nepozlačene, zaponke pa v vrednosti do 1 renškega goldinarja. Dekletom so dovoljeni trakovi za lase iz žameta.

V istem smislu se nadaljujejo predpisi za trgovce in poslovne ljudi, za meščane, ki so člani mestnega sveta in starega rodu, za plemiče in viteze, doktorje, grofe in gospode (barone) itd. Vsaki od teh skupin je dovoljeno do neke meje dragocenejše oblačilo in dražji material.

Ob koncu teh predpisov o obleki slede kazenske določbe, ki predpisujejo za prvo kršitev globo ene desetine vrednosti predmeta, s katerim je bil prekršek storjen, za drugo kršitev zaplembo polovice, za tretjo kršitev pa zaplembo vse vrednosti predmeta.

V predzadnjih členih navaja red predpise o Škotih in Savojskih ter o zlatem blagu in svileni robi. Pod naslovom o Škotih in Savojskih govori tudi o blagu, ki so ga ti trgovci uvažali; organizirana je kontrola nad njihovo zlato, srebrno in svileno robo po tržiščih; aras, saten, barhent in platno, ki ga prinašajo na trg, naj se opremijo z žigi mest, v katerih so izdelani. Policijski red nadalje ureja pravila za trgovanje Škotov in Savojscev.

Glede zlatih in srebrnih tkanin, tudi žameta, atlasa, damasta in druge svilene robe — pravi nadalje osnutek — ki se proizvajajo v laških deželah in drugod, in ki se po kakovosti med seboj ločijo, pa jih trgovci in Savojski v naših deželah na sejnih in izven njih v mestih in na deželi ponujajo in prodajajo dobre poleg slabih, s čimer se »navadni človek« nevede prevara (kar povzroča, da odteka veliko denarja iz naših dežel), zapovedujemo in hočemo, da se odslej naprej ne prodaja nikako zlato ali srebrno sukno, žamet niti svileno blago v kosih niti svilena roba, razen če je spoznat en njihov izvor. Prejšnja določila o volnenem blagu so v tem osnutku izpuščena.

Osnutek je pri zbranih zastopnikih države naletel na zanimanje. Z njim v zvezi je na primer verjetno nastalo zanimivo poročilo, ki pripoveduje o raznih razvadah na Kranjskem, zlasti o pustošenju zemljišč zaradi uboja in otmici objubljenih nevest.¹²

¹² Gl. SP 1943, 219 sl.

Neposredno se osnutka tiče mnenje kranjskih mest iz leta 1542.¹³ Glede predpisov o kakovosti blaga so kranjska mesta s predlaganim besedilom zadovoljna; predlagajo le, naj se določi, koliko vatlov naj meri posamezna bala blaga. Glede svile naj po predlogu kranjskih mest ostane pri predlaganem besedilu, le dopolni naj se s tem, naj se tudi svilena roba opremi s pečatom mesta, v katerem je bila izdelana, kot je to potrebno pri volnenem suknu.

Svoje mnenje o predlogu policijskega reda so podali poslanci vseli petih dežel v skupni vlogi,¹⁴ katere prepis nam je ohranjen v ljubljanskem stanovskem arhivu med akti praškega zbora v nedatiranem rokopisu. Na dolgo in široko razpravljajo odposlanci o preklinjanju in kaznovanju tega prekrška. O napivanju izražajo mnenje, da ni kaznovati samega napivanja, to je nazdravljanja s pijačo, ker je to povsod običajno. Zato naj se do prave meje dovoli in prepoveduje le posledica pretiranega napivanja — pijanost. Manj je pripomb k prepovedi hazardnih iger in zakonolomstvu, nakar sledi razprava o obleki (»Mass der Khleidungen«). Člen, ki se nanaša na kmete, naj bi po mnenju odposlancev obveljal. Vendar naj bo dovoljeno kmetu kupovati za suknje in plašče ne le domače sukno, marveč tudi inozemsko do 6 šilingov za vatel. Glede lindenskega sukna ugotavljajo, da nima več, kakor včasih, prave mere in dobrote ter ga trgovci prodajajo napeto in pretegnjeno. Zato naj se ukrene, da se bodo uvažala že v striženem stanju. Ostale pripombe k osnutku nimajo bistvene vsebine.

V svojem odgovoru¹⁵ na to mnenje odposlancev soglaša kralj Ferdinand med drugim s tem, naj bo kmetom dovoljeno kupovati inozemsko sukno do označene vrednosti; lindenska in vsa druga sukna pa se smejo pod kaznijo zaplembe prodajati le v valjanem in striženem stanju. S to in z nekaterimi drugimi pripombami je Ferdinand zaključil razpravo o osnutku policijskega reda, da bi se ta red čimprej zaključil, dal v tisk in objavil.

Vsebina dokončnega besedila tega policijskega reda, ki ga bomo odslej navajali po letnici njegovega nastanka — 1542 — je že iz besedila osnutka in sprejetih popravkov razvidna ter je ni treba posebej ponavljati.

V smislu danih obljub je vladar v členu o kmečki obleki dovolil ne le domače, ampak tudi inozemsko sukno in je vrnil v policijski red nov člen o prodaji volnenega sukna: Ker se opaža, da se sukno preveč nateguje in se zato v vodi vskoči, prepoveduje v tem členu deželni knez prodajo sukna, če ni prej namočeno in ostriženo. Potem ko je že namočeno, pa se ne sme več nategovati. Za kršitev tega predpisa je zagrožena kazen zaplembe. S temi popravki in z nekaterimi drugimi, ki nimajo neposredne zveze z našim predmetom, je policijski red leta 1542 izšel v tisku.¹⁶

Da se je ta policijski red dejansko izvajal in ni ostal le na papirju, dokazuje instrukcija stanov z dne 15. marca 1543¹⁷ odposlancem, ki so

¹³ Stan. arh. fasc. 394.

¹⁴ Stan. arh. fasc. 98.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Stan. arh. fasc. 394, pomanjkljiv tisk.

¹⁷ Stan. arh. fasc. 101 a.

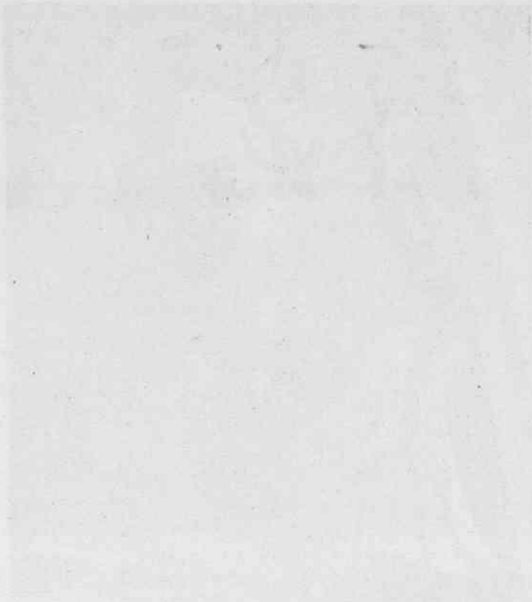
4. Noša iz Prekmurja (po posnetku Glasbeno-narodopis. instituta)

5. Ženska noša iz okolice Sladke gore. Fr. Ilovšek, freska (po posnetku Zavoda za varstvo spomenikov LRS)

6. Dve Kranjici (?) (Goldensteinov akvarel iz Korytkove zbirke Slowianščyzna)

Faint, illegible text or markings in the middle left area.

Faint, illegible text or markings in the middle right area.

odhajali na vladarjev dvor, v kateri se navaja pritožba, da se »policija« na mnogih krajih in na mnoge načine zlorablja v škodo podložnikov.

5. S tem v zvezi naj omenimo opombe k policijskemu redu, ki so nam nedatirane, in ne da bi se sklicevale na kak določen red, ohranjene v kranjskem stanovskem arhivu.¹⁸ Ker se v teh pripombah imenuje Ferdinand kot »rimski kralj« in se vsebinsko nanašajo na red iz leta 1542, so te pripombe nastale med leti 1542 in 1556.

K členu policijskega reda o uvozu slabih suken pripominjajo stanovi, da kmet v tej deželi daje volneno sukno v predelavo (t. j. krojačem) le v malem delu ostrижeno, marveč večinoma kar neostrижeno. Zato prosijo vsi štirje stanovi dežele v nasprotju s predlogom odposlancev nižjeavstrijskih dežel iz leta 1542, naj vladar zapove, uvažati tako volneno sukno vseh vrst le nemočeno in neostrижeno, in naj prepove, da bi se kot doslej dajalo v okviru.

Nadalje naj bi se v smislu teh predlogov zapovedalo krojačem, da morajo, kot je bil od nekdaj običaj, meriti »die vngestürzten tücher nach dem endt und die gestürzten nach dem sturz aus«, to je zložena blaga ob pregibu, nezložena pa skoncema, sicer bodo kaznovani.

Ker pa nastajajo težave v zvezi s plačevanjem obrtnikov, ki strižejo platno (Tuchscherer), se jim nagrada (Tadlon) določa, kot sledi: Razna težka sukna, med njimi lindensko in bergamsko, od vatla 2 krajcarja, bergamin in podobna slabša sukna od vatla en krajcar, od kosa pa 25 krajcarjev.

Te opombe oz. osnutek so po vseh znakih sodeč¹⁹ nastale na Kranjskem in nam nudijo nekaj zanimivih pojasnil glede tedanje obleke in materiala, iz katerega so jo izdelovali.

6. Ze deset let potem ko je bil objavljen praški red, leta 1552, je izšel nov policijski red, prav tako z veljavnostjo za vseh pet nižjeavstrijskih dežel.

Izdaja tega reda se je pripravljala že lep čas prej. Tako nam je ohranjeno mnenje koroškega deželnega odbora o policijskem redu, sestavljeno v Celovcu dne 20. novembra 1549.²⁰ Med drugim predlaga koroški deželni odbor, naj se prepoved nošenja biretov za potujoče pomočnike ukine, ker so bila ta pokrivala pri pomočnikih običajna. Sledi razpravljanje o obleki plemičev, nato pa o volnenem suknu: trgovcem in krojačem naj bi se zapovedalo, naj merijo blago po sredi (vber den strung oder ruckhen), ne pa ob robovih — misel, ki smo jo srečali že v Maksimilijanovem deželnem redu. Pripravi novega policijskega reda je bilo namenjeno med drugim tudi pismo z dne 3. januarja 1551,²¹ s katerim je deželni knez poslal stanovom v izjavo nov osnutek, ki pa v arhivu temu dopisu ni več priložen. V tem dopisu se omenja red iz leta 1527, ki je bil pred časom razveljavljen.

¹⁸ Stan. arh. fasc. 394.

¹⁹ Ni verjetno, da bi bil sicer ta vir vložen v kranjskem stanovskem arhivu. Prim. tudi vlogo kranjskih mest pod I, 8 iz leta 1568.

²⁰ Stan. arh. fasc. 394.

²¹ Prav tam.

Policijski red z dne 15. oktobra 1552,²² je predpisal 5. razredu prebivalstva (najemnikom, dninarjem in ostalemu »navadnemu ljudstvu«) naslednja pravila o blagu za obleko: Tem osebam nočemo dovoliti volčje in lisičje kože za kožuhe, šamlota, burata, svile in podobnega blaga, prav tako ne sukna, čigar vatel stane več kot 1 gold. 30 krajcarjev; slednjič tudi ne raznih svilenih obšitkov ter klobukov, ki stanejo več kot 1 gld. Nasprotno pa smejo nositi: avbo z robovi (aufschläge) iz lisičjega hrbta, kakor tudi jagnjevo in drugo slabšo podlogo (futter). Njihove žene, hčere in služkinje pa smejo imeti svilene našive (pörtl) in svilene trakove za lase, vendar le, če vatel ne stane več kot 4 krajcarje, slednjič umetne pentlje (zopf) iz navadne svile (flöthseide).

Čeprav je bil ta policijski red, kot navaja Ferdinand v resoluciji z dne 10. marca 1553,²³ izdan na predlog dežel, se predlogi dežel verjetno niso v celoti upoštevali, ker se je kmalu po izidu tega reda pričela vrsta pritožb. Koroški stanovi so se pritožili 4. decembra 1552,²⁴ ne da bi izpodbijali določila o obleki, marveč so se omejili na določila o trgovanju in varuštvu. Štajerski stanovi so se pritožili proti raznim točkam dne 31. marca 1553,²⁵ prav tako so se pritožili kranjski stanovi.²⁶ S tem v zvezi je Ferdinand v letu 1553 izdal razne omilitve policijskega reda, zlasti kar se tiče trgovanja kmetov. Kranjska dežela je resolucijo o teh omilitvah z dne 9. aprila 1553²⁷ sprejela v vrsto svojih deželnih privilegijev, ker jo je smatrala za načelno važno odločbo o kmečki trgovini.

7. Dne 22. januarja 1558 je Ferdinand v Pragi izdal generalni patent za pet nižjeavstrijskih dežel in za Goriško v zvezi s policijskim redom in odpravo razkošja v obleki itd., to je z redoma iz let 1542 in 1558; dne 22. novembra istega leta pa je prav tako v Pragi izšel mandat, naj se določila teh dveh policijskih redov strogo upoštevajo. Vsaj eden teh aktov je verjetno izšel v zvezi z izdajo policijskega reda v tisku prav tega leta. Podrobnejša vsebina teh dveh aktov nam sicer ni znana, ker nista dostopna, vendar je že iz Kronosovih registrov razvidno, da ne prinašata verjetno ničesar novega. Isto bo veljalo o patentu z dne 1. maja 1560, izdanem na Dunaju.²⁸

8. Pod vlado nadvojvode Karla so policijski redi svoje važno mesto v deželni zakonodaji obdržali. Tako deželni knez na eni kot stanovi na drugi strani so tem redom posvečali veliko pažnjo.

Na Štajerskem se prvi osnutek policijskega reda pod vlado nadvojvode Karla omenja l. 1567.²⁹ Podobne osnutke sta očitno dobili tudi Koroška in Kranjska.

²² Geramb, n. d. I, 351.

²³ Mell, n. d. 406.

²⁴ Stan. arh. fasc. 394.

²⁵ Mell, n. m.

²⁶ Verjetno nedatirani rokopis v stan. arh. fasc. 394.

²⁷ Stan. arh. fasc. 207, gl. razne tiskane izdaje kranjskega deželnega ročina (Landhandfeste).

²⁸ Prim. Mell, n. d. 407 in tam navedeno literaturo.

²⁹ Mell, n. d. 407/8.

Že eden prvih aktov, ki so v tej zvezi nastali, mnenje kranjskega stanovskega odbora, sestavljeno v Ljubljani dne 27. novembra 1568,³⁰ nam nudi nekatere podatke o zgodovini noše. Iz tega spisa sledi, da je nadvojvoda Karel očitno pred nedavnim dostavil deželi osnutek policijskega reda, ki se verjetno ni razlikoval od Ferdinandovega iz l. 1542 (to sklepamo iz vsebine opomb kot tudi iz poznejših Karlovih redov). Kranjski stanovski odbor je ta osnutek obravnaval na dveh sejah, od katerih je prva bila 3. maja 1568, druga pa pred sestavo tega odgovora.

V členu o neredni razkošnosti obleke stanovi v načelu soglašajo s predloženim osnutkom in predlagajo le nekatera pojasnila glede doktorjev.

O prodaji volnenih suken v balah (ganz) ali po meri (zum ausschnid mit der ellen) pa je vsebina predloga sledeča: čeprav je pokojni cesar³¹ ta člen dobro premislil in postavil, so vendar sukna, zlasti tista, ki se uvažajo iz Bergamaška (Bergamo) in Laškega (wälsch) čedalje slabša . . . Zato prosi kranjski deželni odbor, naj bi deželni knez s pomočjo cesarja in državnih stanov posredoval pri Benečanih kot lastnikih Bergama, Vicenze in Brescie (Pressa), pri Bernu in pri drugih podobnih mestih, deželah in vladarjih. Sukno se namreč od nikoder več ne dobiva v nekdanji vrednosti, izvzemši češko sukno, zlasti pa sukno iz Trigla.^{31a} Drugih za naš predmet važnih mest ta vloga ne vsebuje.

Mnenje stanovskega odbora o uvozu sukna je nastalo v zvezi z mnenjem, ki so ga v isti stvari podala kranjska mesta in ki je v arhivu priloženo omenjenemu mnenju stanov. Zdi se, da tvori mnenje stanov kompromis med stališčem mest in stališčem plemstva.

Stališče kranjskih mest je naslednje: Volneno sukno se uvažava večinoma iz Furlanije, Bergama in (drugih) laških dežel. To sukno se v krajih, kjer ga izdelujejo, napanja v okvire. Drugače je s češkimi in drugimi dobrimi sukni, ki se prej strižejo. Ko se tako pretegnjeno sukno prinese v naše kraje, ga namočijo in ostrizejo ter se vskoči za eno četrtno. Podobno velja za triglska ali češka sukna (mišljene so tu verjetno slabše vrste, ker so bila prej ta sukna skoraj v isti sapi pohvaljena). Če bi sukno tam, kjer ga izdelujejo, močili in strigli, bi ga po mnenju kranjskih mest drugič prav tako v ostrizenem stanju dali ponovno v okvire in vlekli, prodajali bi ga pa prav tako drago, ter bi to škodo trpel preprosti človek in tisti, ki sukno kupuje od krojačev. Tudi se tako sukno, ki ga prodajajo v ostrizenem stanju, težko loči po kvaliteti, kar bi bilo v škodo ljudem. Tako je v deželi mnogo kmetov, nadaljujejo meščani v svoji vlogi, ki sukna sploh ne dajo striči. Določilo, naj bi se sukna uvažala v ostrizenem stanju, bi bilo slednjič po mnenju kranjskih mest v škodo obrtnikom, ki so se ukvarjali s striženjem (Scherer) in ki bi na ta način prišli ob svojo obrt. Že pred leti, pravijo meščani Kranjske, je bil storjen poskus, uvažati namočeno in ostrizeno sukno, pa so se pri tem dogajale goljufije in se je ta način uvoza zopet odpravil.

³⁰ Stan. arh. fasc. 394.

³¹ Ferdinand je bil v zadnjih letih svoje vlade obenem nemški cesar.

^{31a} O tem glej II. op. 6.

Mišljen je pri tem očitno Ferdinandov policijski red iz l. 1542. Te ugovore, pravijo meščani, so trgovci sporočili že po izidu tega reda in je zato tedaj ostalo pri starem.

9. Osnutek, ki ga je l. 1570³² poslal kranjskim deželnim stanovom v izjavo nadvojvoda Karel in ki je z njim v zvezi ohranjenih nekaj pisem brez bistvene vsebine, je zanimiv v toliko, ker iz njegovega uvoda sklepamo, da je nadvojvoda Karel že pred tem letom izdal neki policijski red, o katerem pa pravi, da ga malo upoštevajo. Verjetno ta red niti ni bil izdan v tisku.

10. Priprave za izdajo nove, bolj dognane redakcije policijskega reda so se vlekle še v naslednjih letih. Tako omenja Mell³³ izjavo štajerskih stanov iz leta 1574, v kateri ugovarjajo stanovi predloženemu osnutku policijskega reda med drugim v tem, da je razlikovanje med gospodi in baroni na eni ter plemstvom in vitezi na drugi strani, kar se tiče obleke, na Štajerskem v nasprotju s starimi običaji.

11. Leto 1577 tvori za letom 1542 drugi mejnik v razvoju policijskih redov s tem, da se je v tem letu opustilo izdajanje skupnih policijskih redov za več dežel in so bili v tem letu izdani posebni policijski redi za posamezne dežele.³⁴

V primeri s policijskim redom iz l. 1542 nahajamo v predpisih o obleki iz l. 1577, sledeč najprej štajerskem u redu, zlasti naslednje razlike: pri podložnikih odpade stavek o pokrivalih ter se namesto tega dopolni predpis o dovoljenih našitkih v tem smislu, da se ženam in hčeram gostačev ter delovnim ljudem dovoljujejo obšitki iz raznih polsvil v širini do treh prstov in polsvilene pentlje. Nespremenjeno pa ostane glavno določilo, da sme ta skupina prebivalstva nositi suknje in plašče iz domačega in uvoženega sukna v vrednosti enega goldinarja za vatel pri tretji preprodaji, medtem ko smejo hlače, jope in telovnike imeti iz boljšega volnenega sukna iste cene, kakor tudi za vse potrebe barhent; vse pa praviloma brez obšitkov, nedeljeno in nerazrezano. Bistvenih sprememb tudi ni glede raznih okrasov in kožuhov.

Pri meščanih je opuščena stara delitev v tri skupine in uvedena nova s tem, da se v eno skupino štejejo navadni meščani, kramarji, rokodelci in podobno, v drugi skupini pa se združita dve prejšnji: člani mestnega sveta, meščani starega rodu ter trgovci in poslovni ljudje. — »Navadnim meščanom« in z njimi izenačenim prebivalcem mest se priporoča volneno lindensko sukno, razne polsvile (aras, »vorstat«, saten) ter slabši kožuhi z ne predolgo dlako (näschen). Obšitki so jim dovoljeni iz pol dunajskega vatla bruškega atlasa ali raznih polsvil, kakor tudi iz raznih krzen. Prstanov smejo imeti enega ali

³² Stan. arh. fasc. 394.

³³ Mell, n. d. 322/3.

³⁴ Uporabljal sem dve tiskani in eno rokopisno izdajo iz tega leta, rokopisni primerek koroškega reda ter objavo tega reda v Carinthiji I, 1817, 28, 29, medtem ko mi kranjska izdaja manjka. Morda je pomanjkljivi tiskani izvod reda iz l. 1542, ki vsebuje številne rokopisne popravke, ki je vsebinsko soroden štajerskemu redu iz l. 1577, obenem tudi koncept kranjskega reda. Vsekakor pa je ta popravljeni tiskani izvod dragocen zato, ker dokazuje, da so redi iz leta 1577 nastali v tesni naslonitvi, skoraj kot popravljen ponatis omenjenega starejšega reda.

več, vendar ne nad 10 renskih goldinarjev vrednosti. Ovratnike smejo obšiti s svilo. Pajčolani smejo imeti zlate robove (leistlein) v širini do dveh prstov. Telovniki smejo biti iz tafta, šamlota ali bruškega atlasa, pasovi pa ne pozlačeni pač pa okovani, v vrednosti do 10 renskih gld. Zaponke ne smejo presegati vrednosti dveh renskih goldinarjev. Dekletom so dovoljene nekatere vrste trakov za lase v vrednosti do 6 renskih goldinarjev. — V primeri z redom iz leta 1542 torej ni spremenjena le klasifikacija meščanov, marveč tudi zvečana vrednost, ki jo smejo imeti razni luksuzni predmeti pri navadnih meščanih.

Iz sledečih določil o uglednejših meščanih ter raznih privilegiranih skupinah naj le za zgled omenimo določilo, da smejo tisti plemiči, ki se preživljajo od svojih rent in imenj in ki tudi sicer živijo svojemu stanu primerno, nositi suknje iz žameta in svile, prav tako eno ali več zlatih verig poljubne vrednosti in kolikor jih kdo more na vratu nositi, kakor tudi vsakršno krzno razen sobolje kože. Vendar ne smejo te svoje obleke povezovati ne z zlatimi ne s srebrnimi tkaninami ali obrobļati s pasamani (vrsta našivov), smejo jih pa obrobļati s tremi do štirimi vatli atlasa ali druge svile.

Posebej je izvedeno razlikovanje med plemiči-vitezi in drugimi plemiči. Ločijo se po tem, da smejo prvi nositi medeninaste ali pozlačene ostroge, drugi pa ne.

Osebe plemenitega rodu, ki niso deželani (člani deželnega zbora) ter se ne preživljajo od rent in imenj, temveč se bavijo s trgovskimi in meščanskimi posli, ne smejo nositi žameta, karmezina ne svile.

Sledi podoben kazenski predpis kot po policijskem redu iz l. 1542. Krojačem pa, ki bi ravnali v nasprotju s tem redom, je zagrožena kazen izgona iz bivališča.

V primeri z redom iz l. 1542 pa red iz l. 1577 ne vsebuje več člena o uvozu volnenega blaga.

Koroški policijski red iz istega leta³⁵ je v celoti znatno obsežnejši od štajerskega, zlasti ker vsebuje številna določila o delovnem pravu.

Člena o noši kmečkih in delovnih ljudi ter navadnih meščanov se bistveno ne razlikujeta od štajerskih določil, ki smo jih zgoraj že navedli. Nekaj nebitvenih razlik je glede kožuhov. Ustrezno besedilo se v koroškem redu drži bolj besedila iz l. 1542.

V razliko od štajerskega reda pa vsebuje koroški policijski red dve nadaljnji, za zgodovino noše zanimivi določili: O prodaji volnenega sukna ter o zlatih tkaninah in svileni robi.

V določilu o prodaji volnenega sukna v bali ali na mero (ganz oder zum ausschidt mit der ellen), se ugotavlja uvodoma, da se pri tej prodaji sukna kupec prevara, ker se sukno predhodno preveč nateguje v okvirih in zato v vodi znatno vskoči ter se sukna včasih sekajo (platterig werden). Zato se sme na Koroškem sukno prodajati na mero z vatlom le, če je prej namočeno in ostriženo. Blago v balah (ganze thuch) naj se pa pred prodajo namoči, ne sme pa biti ob prodaji nategnjeno (ungereckht oder gestreckht).

³⁵ Gl. op. 34.

Za kršitev teh določil je zagrožena kazen zaplembe blaga. Če se je pa sukno namočilo, striglo in ponovno stegovalo, je zagrožena zaplemba poleg siceršnje kazni. — Prodajalci sukna in krojači (tüchler vnd gewändler) naj merijo sukno po hrbtu in ne na kraju.

Glede zlatih tkanin in svilene robe se v tem redu ponavlja stara ugotovitev, da je to blago (zlate in srebrne tkanine, žamet, damast, atlas in druga svilena roba), ki se izdeluje na Laškem in drugje, po kakovosti različno. Zato naj bo to blago, ki ga trgovci in Savojski prodajajo na Koroškem po sejmi, v mestih in po deželi, označeno po izvoru in naj promet s tem blagom nadzorujejo izvedenci. Isto velja za aras, saten, barhent in platno. Določena je običajna kazen desetine, polovice oz. cele vrednosti blaga, ki je bilo predmet prestopka.

12. V tej dobi so se pojavljale in razširjale že nove, deloma španske modne oblike; to dokazuje Karlovo povelje z dne 24. februarja 1578.³⁶ V tem povelju se Karel sklicuje na izdani policijski red in zapoveduje, naj se ga vsi strogo drže. Posebej prepoveduje v tem povelju zlato in srebrno robo, sponke, zlate trakove in pasamane ter razno italijansko in francosko steklenino. Prav tako prepoveduje velike ženske nabrane ovratnike (die grossen weibischen kress). Slede predpisi glede opreme kočij in glede nošenja pozlačenih ostrog.

Enaka določila so bila razglašena kot uvod k drugi tiskani izdaji štajerskega policijskega reda iz l. 1577, ki je izšla leta 1588.

S tem smo v glavnem pregledali razvoj policijskih redov, ki so veljali na Stajerskem, Koroškem in Kranjskem v 16. stoletju ter njihova določila o obleki in blagu, kolikor so ta določila utegnila vplivati tudi na dejanski razvoj obleke v naših krajih.

Ta pregled sicer ni popoln — pogrešamo zlasti originalni tekst policijskega reda za Kranjsko iz l. 1577³⁵ zaradi ugotovitve morebitnih razlik od redov za ostali dve deželi — vendar so viri tako številni, da je zveza med njimi podana in podoba, ki nam jo nudijo, zaokrožena.

Upoštevali smo pri tem le 16. stoletje, ker so za to dobo viri najpopolnejši in so v tej dobi očitno pripisovali policijskim redom večji pomen kot pozneje. Na zunaj nam ta pomen kažejo že številni osnutki in izdaje teh redov, kot tudi dejstvo, da so se taki redi obravnavali na skupnih zborih vseh dežel.

Tudi pozneje so še izhajali redi, ki po naslovu ali vsebini pomenijo nadaljevanje policijskih redov 16. stoletja, tako na Kranjskem leta 1602 (obravnavata le kmečko trgovino).³⁷ Cesar Leopold je 28. septembra 1671 izdal

³⁶ Vicedomski arhiv I, 131.

³⁷ Stan. arh. fasc. 208a (prepis v fasc. 208, več aktov). Gl. tudi patent Karla VI. z dne 11. dec. 1737, Graz; viced. arh. I, 131, ki navaja med letom 1553 in letom 1737 izdane tozadevne odredbe.

v tisku začasen red o obleki, ki pa menda ni dosegel uspeha, ker je bil pre-podroben in se je nanašal le na socialno podrejene sloje. Vsaj tako utemeljuje Leopold izdajo novega reda z dne 26. junija 1686.³⁸ Urejanja te snovi se je lotila tudi Marija Terezija s patentom z dne 12. septembra 1749,³⁹ čigar določila zvane že nekoliko moderneje. Prepovedan je uvoz bogatih tkanin, zlatih in srebrnih bordur, čipk in vezenin, zlata in srebra ter zlate in srebrne galanterije (razen žepnih ur). Posebej je določeno, da na livrejah ni dovoljeno niti najmanj zlata ali srebra. Sledi predpis kazni. — V patentu je tudi naveden razlog za izdajo teh določil: preprečenje odtoka denarja iz države (stari razlog, omenjen že v prvih virih) ter zaščita domače manufakture (novi razlog). — Da so kranjski stanovi ta patent resno vzeli, dokazuje postopek zoper grofa Lichtenberga, ki je svoje sluge opremil z livrejami, obšitimi s srebrnimi trakovi, ter se je kazen za to dejanje v znesku 200 cekinov od njega sodno izterjevala.⁴⁰

Po letu 1600 izdani predpisi pa vendar po pomenu daleč zaostajajo za onimi iz 16. stoletja ter so tudi vsebinsko bolj povodeneli, tako da so kot vir manj uporabljivi.

V tej dobi pridobivajo na pomenu kot vir za spoznavanje noše razni specialni predpisi, kot na primer deželnoknežja odredba z dne 16. februarja 1751,⁴¹ s katero se prepovedujejo na Koroškem kratka krila, kakršna so nosile ženske v Ziljski dolini.⁴²

II.

Pri podajanju vsebine virov in njih zgodovine smo v glavnem sledili njihovemu kronološkemu redu ter se skušali vsaj v važnejših točkah držati izvirnih besedil z namenom, omogočiti pregled samih virov, kolikor bi ti mogli služiti morebitnim nadaljnjim etnografskim in pravnozgodovinskim študijam, obenem pa tudi z namenom, posredovati čim bolj izvirno sliko posameznih določil, ki jih bomo v naslednjem povzeli v sistematično celoto.

1. Obdelane vire moramo predvsem presojati glede na namen, ki je bil odločilen za njih nastanek. Ta namen smo glede na dobo in okolnosti,

³⁸ Viced. arh. I, 131.

³⁹ Zbirka patentov v stan. arh.

⁴⁰ Stan. arh. fasc. 206.

⁴¹ Carinthia I, 1853, 18.

⁴² Pod imenom policijskih redov so včasih izhajale tudi odredbe bistveno drugačne vsebine, kot jo imajo obravnavani redi (n. pr. red za Celovec iz leta 1578, Carinthia 1819, 34, 35, ki vsebuje cenike kož in pod.). Nasprotno pa so se odredbe, ki bi po novejših pojmihi imele policijski značaj, izdajale tudi izven policijskih redov. Nekatere od njih, n. pr. prepovedi sramotilnih pesmi zoper določene osebe, red jedi in točenja v gostilnah ter prepovedi hazardnih iger, ki se imenoma navajajo, utegnejo biti tudi etnografsko zanimive. (Gl. n. pr. zbirko deželno-glavarstvenih okrožnic v stan. arh., patent z dne 3. marca 1753 ter prepoved z dne 12. julija 1618 v viced. arh. I, 131). Ze v dobi Marije Terezije se je obdavčil puder za lase, dne 15. okt. 1802 pa je bila v mestih, med njimi tudi v Ljubljani, obdavčena šminka in puder (zbirka patentov stan. arh.). — Tudi razne cerkvene prepovedi tvorijo zanimiv etnografski vir.

v katerih so nastali, že uvodoma nakazali. Povedo ga pa tudi sami policijski redi, ki kot povod za svoj nastanek navajajo razne razvade, ki so se razpasle, med drugim zlasti »gizdavost (Hoffart), prešernost v obleki, preveliko razkošnost oblek, lahkoživost in razuzdanost«¹ svoje dobe.

V posameznih določilih o obleki pa je govor predvsem o potrebi, vzdržati razlike med »stanovi« in preprečiti odtok denarja v tujino, kot to omenja na primer že uvodno besedilo Maksimilijanovega deželnega reda (I, 1). Prvega od teh dveh razlogov — vzdrževanje razlik med stanovi — navaja, sledeč pri tem redu iz leta 1542, na primer štajerski policijski red iz l. 1577, ki pravi, da so predpisi o obleki izdani, »ker se je dragocenost obleke in drugih okrasov pri vseh ljudeh duhovnega in svetnega stanu, pri moških in ženskih osebah tako povečala in razpasla, da hočejo veljati kar drug čez drugega in se hočejo nižji izenačiti z višjimi, tako da se opaža med ljudmi že malo razlikovanja, kar ima med drugim za posledico, da mnogi svoje premoženje izčrpajo, obubožajo, tako da trpi njihova prehrana«. — Določila o blagu imajo poleg tega še namen, zagotoviti pravo kakovost uvoženih tkanin in predmetov.

Skratka: določila o noši in blagu navajajo kot svoj namen — vzdrževati staro zunanje razlikovanje med raznimi sloji prebivalstva (družbeni vidik), zatirati preveliko razkošje (moralni vidik), pa tudi zagotoviti kakovost blaga ter preprečiti odtok denarja in obubožanje (gospodarskopolitični vidik).

V dobi prosvetljenega absolutizma 18. stoletja se tem namenom že pridružuje nov gospodarskopolitični namen: zaščita nastajajoče domače manufakturne proizvodnje tkanin (gl. I. ob koncu).

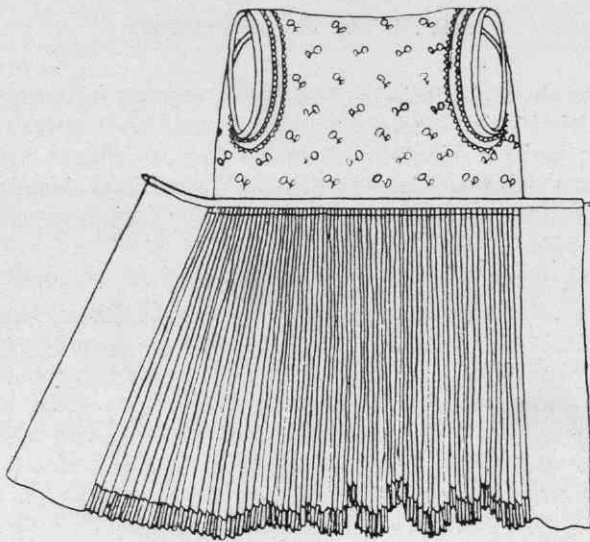
Koliko so policijski redi dejansko dosegali te namene, je seveda drugo vprašanje.

2. V skladu z glavnim namenom — ohranitvijo socialnega razlikovanja — obvladuje oblačilne predpise 16. stoletja osnovno načelo, da se mora socialni položaj posameznika na zunanje kazati v njegovi obleki. Zato je družbena klasifikacija prebivalstva v policijskih redih podrobno izvedena. V splošnem moremo pri tem ločiti tri skupine:

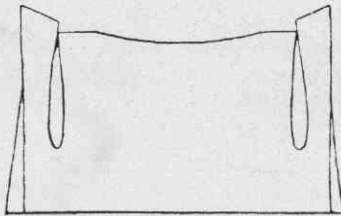
Plemiči in z njimi izenačeni pripadniki privilegirane razrede se sicer ločijo v manj bistvene podskupine (na primer knezi, grofje, vitezi, gospodje, navadni plemiči itd.): tvorijo pa v bistvu eno zaključeno celoto, ki se od ostalih skupin razlikuje v tem, »da živijo od svojih rent in imenj (Gülten)«, torej, da so lastniki zemlje, katere ne izrabljajo z lastno, marveč s tujo delovno silo. Od teh plemičev se ostro ločijo one osebe, ki so sicer plemenitega rodu, a ne živijo stanu primerno, marveč se bavijo s trgovskimi ali meščanskimi posli. Ti se tudi v obleki razlikujejo od plemičev, ki so kot taki priznani, in se ne smejo oblačiti ne v žamet ne v karmezin (glej na primer štajerski red iz l. 1577).

Na drugi strani stojijo »navadni kmet, gostač (hawer), delovni ljudje in dninarji«, ki svojo delovno silo dajejo na razpolago prvim.

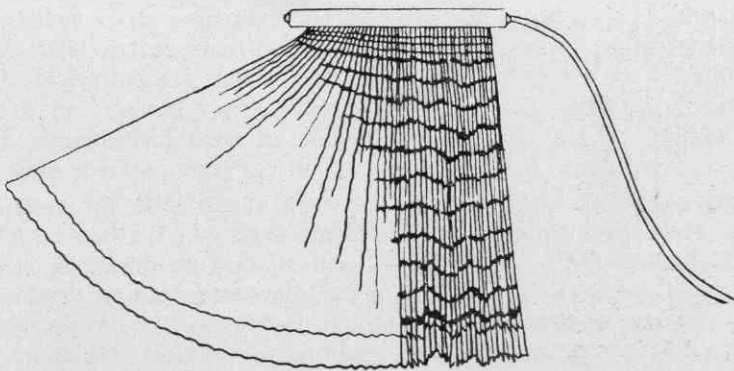
¹ Uvod druge izdaje štajerskega policijskega reda iz leta 1577.

7. Kroj ziljskega rasa z modrcem (po Brejčevi)

8. Kroj ziljskega modrca (po M. Brejčevi, Etnolog V—VI)

9. Kroj ziljskega predpasnika (po Brejčevi)

Posebej je urejen položaj mestnega prebivalstva, ki razpada v prvi polovici 16. stoletja v tri skupine (navadni meščani in rokodelci; trgovci in poslovni ljudje; svetniki in stare meščanske rodbine). V drugi polovici istega stoletja se porast družbenega pomena trgovcev kaže v tem, da odpade načelno razlikovanje med njimi, mestnimi svetniki ter starimi meščanskimi rodbinami.

Omenjeno načelo se izraža v sredstvih zunanjega razlikovanja.

Po pomenu najvažnejše sredstvo zunanjega razlikovanja je material, ki je določeni skupini oseb za napravo oblačil dovoljen ali prepovedan. Prepoved ali dovoljenje pa se more nanašati na določen material sploh in ne glede na količino (na primer sobolja in hermelinova koža, ki je dovoljena le najvišjim stopnjam plemstva, razne vrste svile in polsvile, ki jih red iz leta 1542 prepoveduje navadnim meščanom itd.) ali le do določene količine (glej Maksimilijanov red, ki dovoljuje navadnim plemičem le do dveh vatlov žameta), ali le za določene vrste obleke (dovoljenje tafta, šamlota ali bruškega atlasa za telovnike navadnih meščanov v redu iz l. 1577). Slednjic se razlike v materialu morejo kazati ne le v vrsti in količini, marveč tudi v njegovi ceni oz. vrednosti, tako da je večkrat določeno, da smejo zlasti podložniki in njim izenačeni ljudje uporabljati le sukno, ki ne stane več kot en goldinar za vatel.

Pogosto je izvedeno razlikovanje s pomočjo okrasov. Od teh so najvažnejši obšitki, zlasti svileni, ki jih na primer red iz leta 1552 kmetom sploh prepoveduje, medtem ko jim jih red iz leta 1577, vsaj za ženske, do določene širine dovoljuje. Razlike v okrasih so torej zlasti v tem, ali in komu so sploh dovoljeni — pri tem prihaja do veljave tudi ločitev spolov — iz kakšnega materiala so in v kakšni količini ali širini so dovoljeni obšitki, pri čemer seveda odloča zopet njihova cena (gl. n. pr. I, 5 za svilene trakove za lase ali določila o pasovih, zaponkah in trakovih za lase navadnih meščanov pod I, 11).

Značilno je, da je razlikovanje po obliki, to je po kroju obleke v policijskih redih znatno manj poudarjeno kot razlikovanje po materialu in po okrasih. Najvažnejše je pač v tem pogledu ponavljajoče se določilo (1542, 1577), da ne sme biti kmečka obleka ne deljena, ne razrezana (zerstickelt, zerteilt, zerschnitten), kar naj verjetno pomeni, da naj bo kmečka obleka napravljena v celem, torej naj ne bo sestavljena, niti spredaj deljena.

3. Če si po vsem tem in glede na opisano načelo postavimo vprašanje, kakšna naj bi bila zlasti kmečka obleka v smislu naših virov, moramo opozoriti predvsem na rede iz leta 1542, 1552 in 1577, katerih določil v podrobnostih ne kaže ponavljati (gl. I, 4, 6, 11). Če skušamo njihove predpise v kratkem smiselno podati, določajo suknene suknje in plašče za oba spola; za moške: boljše suknene hlače, lisičje tace za krzno, slabše kožuhe, kot na primer ovčje za podlogo, volnene kape ali pa kape z robovi iz navadnega krzna; za ženske: boljše suknene jope in telovnike, hrbte domačih zajcev za krzno, navadne kožuhe kot pri moških za podlogo, svilene porte

(pörtl) ter svilene trakove za lase in umetne pentlje iz navadne svile. Za ostale potrebe je obema spoloma dovoljen barhent.

4. Kakšna je noša v naših krajih dejansko bila, iz tega opisa še ne smemo sklepati. Rešiti moramo še prej dve vprašanji: Ali so se policijski redi pri nas dejansko izvajali in v koliko so naši viri uporabljivi kot spoznavni viri dejanskega stanja, kar je zopet odvisno od vprašanja, ali so naši policijski redi nastali zgolj kot kopija kakih tujih redov, ali pa so nastali z upoštevanjem dejanskega stanja pri nas.

Pritožba stanov iz leta 1543, v kateri govore o izrabljanju policijskega reda v škodo podložnikom, dokazuje, da so vsaj deželnoknežji organi skušali policijske reде prisilno izvajati. (Gl. I, 4.) Da pa so policijskim redom v 16. stoletju pripisovali neki praktični pomen ali so vsaj pričakovali od njih nekih uspehov, kaže tudi stalno prizadevanje za obnavljanje in popravljanje policijskih redov. Prav to neprestano ponavljanje v zvezi z raznimi uvodnimi stavki, ki govore o premali uspešnosti prejšnjih redov, pa dokazuje na drugi strani, da kljub vsemu policijski redi v praktičnem izvajanju niso imeli posebnih uspehov in da torej ne smemo sklepati, da bi se bila noša v 16. stoletju dejansko po njih ravnala.

Kljub temu pa so naši viri uporabljivi kot spoznavni viri dejanskega stanja, ker so nastali ob upoštevanju tega stanja v deželah, za katere so veljali. Primerjava, ki jo je Geramb² izvedel med štajerskim policijskim redom iz l. 1577 ter augsburškim redom za nemško cesarstvo iz leta 1530, primerjava, ki bi vedla do enakih rezultatov, če bi pritegnili vanjo tudi ostale reде, ki so veljali v naših krajih, namreč dokazuje, da se tuji predpisi niso mehanično prenašali na domače pravno področje, marveč da so bili prilagojeni dejanskemu stanju. Upoštevalo se je pri tem seveda področje vseh petih nižjeavstrijskih dežel. Ker pa so bili enaki predpisi leta 1577 brez posebnih sprememb izdani za posamezne dežele posebej, je bilo dejansko stanje teh dežel očitno v njih že upoštevano. Veljava ostalih virov, zlasti raznih pripomb, ki so v zvezi z nastankom policijskih redov, pa je za naše kraje neposredna, tako da smemo iz skupnosti teh virov izvajati še nadaljnje zaključke, zlasti sklepati vsaj na nekatere dele oblek, ki so se tedaj nosile, na splošne tendence razvoja in slednjič na material, ki je bil tedaj v trgovskem prometu in se je uporabljal za oblačenje.

Predvsem smemo sklepati, da so bile obleke ali posamezna oblačila, o katerih govore viri, v naših krajih znana. Tako omenja Maksimilijanov red vrsto telovnika (Wammas), ki se v poznejših redih nadomesti z izrazom »Joppen vnd Goller«. Značilno je, da osnutek iz leta 1542 omenja slednjo obleko še kot žensko obleko, medtem ko pozneje to razlikovanje odpade. Kot kmečka oblačila se omenjajo dalje moške hlače ter za oba spola suknje in plašči. Iz določil o pasovih sledi, da so bili v splošnem običajno okovani. Prav tako smemo sklepati na precejšnjo razširjenost sponk in trakov za lase.

² Geramb, n. d. I, 351 s.

Splošna tendenca v razvoju noše je bila v 16. stoletju v znamenju razkošja ter vpliva španske noše, in to zlasti v drugi polovici tega stoletja. Od treh činiteljev, ki so po Gerambu v tem času vplivali na razvoj noše, to je od vpliva vojaške noše — Landsknechtov, od vpliva obleke nemške reformacije in slednjič od vpliva španske noše, je bil vpliv slednje verjetno v naših krajih posebno močan. To dokazuje zlasti naknadno vnašanje značilnega španskega nabranega ovratnika (Kress) v policijski red iz leta 1577. Kako daleč je šlo tedaj v naših krajih razkošje v nekih družbah, dokazuje poročilo poslancev Štajerske, Koroške in Kranjske na državnem zboru v Regensburgu, ki so bili tja poslani zaradi izposlovanja denarne pomoči proti Turkom, pa so dne 27. julija 1576³ poročali domov, da jim stanovi iz ostalih dežel nemškega cesarstva ne verjamejo, da bi jim bila res taka sila za denar, ker vlada v avstrijskih deželah večje razkošje kot drugje, in to zlasti na Dunaju, kjer se oblačijo po španski noši.

Večkrat prav dramatični uvodi policijskih redov kažejo na to, da je bila tendenca po čim večjem razkošju v obleki precej splošna. Neposrednih dokazov za slovenske kraje za podložniško prebivalstvo pa za to nimamo, vendar že samo dejstvo, da so se določila o noši dosledno obnavljala in popravljala tudi za kmete, upravičuje domnevo, da so se tudi med kmeti pojavljali — čeprav verjetno redki — primeri stremljenja po dražji in boljši obleki, pač v toliko, kolikor so specifične gospodarske razmere 16. stoletja dovolile enemu ali drugemu do večjega imetja. Ta sklep upravičujejo tudi nekateri drugi viri.⁴

Slednjič nam naši viri nudijo tudi nekaj vpogleda v material, ki se je v 16. stol. uporabljal za obleko. Morda najvažnejša je ugotovitev, ki sloni na dveh časovno in po nastanku ločenih virih (I, 5 ter mnenje mest pod I, 8), da so namreč na Kranjskem kmetje nosili obleke iz kosmatega, to je neostriženega sukna. Ker so to kranjski stanovi oziroma mesta uveljavljali posebej, medtem ko so nekaj let prej zastopniki vseh petih nižjeavstrijskih dežel zahtevali, naj se v te dežele uvažja le ostriženo sukno, je upravičen sklep, da so bila oblačila iz kosmatega sukna posebnost kranjskega kmeta. — Sukno pa je bilo dvojne vrste — težko (n. pr. lindensko) in lahko sukno. — V ostalem moremo iz naših virov sklepati, da je bil tudi barhent važen material za kmečko obleko. — Katere dražje tkanine so se uporabljale za obleko, bomo omenili v zvezi z uvozom teh tkanin.

5. Policijski redi, zlasti pa viri, ki so v zvezi z njihovim nastankom, pa nam nudijo še nadaljnje za zgodovino obleke zanimive podatke, ki se tičejo tehnične strani predelave sukna po prihodu iz delavnice in pred postavitvijo na trg. Kot dopolnilni deli proizvodnega procesa se omenjajo: valjanje, napenjanje v okvire, iztegovanje, močenje in striženje sukna. Posamezna od teh dejanj so opravljali bodisi producenti sami, trgovci ali pa

³ Stan. arh. fasc. 99/4.

⁴ Prim. Grafenauer, n. d. 47 ss. Tudi znani Valvasorjevi opisi noše na Kranjskem kažejo, da se ljudska noša vsaj v poznejši dobi ni strogo držala omejitve, ki so bile stavljene v policijskih redih.

— v naših krajih — obrtniki, ki so se poklicno bavili s striženjem sukna (Tuchscherer). Nekateri od teh postopkov so bili namenjeni dvigu kakovosti, drugi pa slabšanju blaga, oziroma varanju kupca pri meri. Praviloma je moralo priti blago na trg že vskočeno, in je torej moralo biti prej valjano in namočeno, da se je vskočilo. Striglo pa se je sukno običajno v bližini prodajnega kraja, torej v kakem domačem mestu, ne pa že v kraju, od koder je prišlo; to pa menda zato, ker se je lažje ugotavljala kakovost pri kosmatem kot pa pri ostrizenem blagu. Napenjanje sukna v okvirje pa ni bilo del rednega proizvodnega postopka ali njegova dopolnitev, marveč sredstvo, s katerim so trgovci skušali pridobiti na meri.

6. V zvezi z uvozom tkanin nam slednjič naši viri nudijo vpogled v trgovinske razmere in politiko 16. stoletja ter s tem v zvezi v gospodarsko zgodovino te dobe.

V prvi vrsti opazamo tesno vključitev naših krajev v svetovno trgovsko mrežo 16. stoletja. Razmah tekstilne in galanterijske produkcije v nekaterih drugih državah, v zvezi z zaostalostjo naših krajev v tej panogi gospodarstva, je nujno dovedel do znatnega uvoza tekstilij in galanterije v naše kraje.

O tem uvozu dobimo v naših virih dokaj pestro sliko: Med vrstami suken omenjajo razni redi ponovno, in to večinoma pohvalno, lindensko sukno (Lündisch ali Linnderisch thuch).⁵ Ker je to sukno omenjeno tudi v augsburškem redu za nemško cesarstvo, ni tu misliti na kako domače blago lokalnega izvora, marveč na sukno, izvirajoče iz kakega znatnejšega inozemskega proizvodnega centra. Zaradi svoje dobre kakovosti se hvali tudi češko sukno, zlasti iz »Trigla«.⁶ Dejstvo, da se to sukno imenuje prav v vlogi kranjskih mest iz leta 1568, dokazuje, da je bilo to sukno očitno v prometu tudi na Kranjskem, in sicer v omembe vredni količini. Sicer pa Maksimilijanov red omenja kot izvirne kraje sukna zlasti Anglijo, Nizozemsko, Italijo in Nemčijo. Mnenje kranjskega stanovskega odbora iz leta 1568 v zvezi z mnenjem mest nam to sliko dopolni za Kranjsko s podatkom, da so italijanska sukna prihajala zlasti iz Bergama, Vicenze in Brescie ter da so sicer kvantitativno na trgu prevladovala, a so bila kvalitativno slaba in italijansko sukno v naših krajih ni bilo na dobrem glasu. Uvoz sukna na Kranjsko pa se je v tem času vršil tudi iz drugih krajev, med drugim iz Berna.

Med uvoznimi predmeti imajo važno mesto tudi barhent in platno ter nekatere dragocenejše tkanine. Viri navajajo: zlate in srebrne tkanine, žamet, atlas, damast, karmezin, čisto in polsvilo, aras, šamlot, vorstat, saten, redkeje burat, škrlat in šele leta 1577 taft itd. Tudi ta roba se je v naše kraje

⁵ Od kod je to blago izviralo, iz meni razpoložljive literature (m. dr. Dr. Ing. Johannsen in dr., Die Geschichte der Textilindustrie, Leipzig - Stuttgart - Zürich 1932) ni razvidno. Morda so ga proizvajali v mestu Linden na Hannoveranskem, v katerem je bila razvita tekstilna industrija. Zato prevajam pridevnik z »lindensko«.

⁶ Tudi tega kraja s pomočjo razpoložljive literature (gl. op. 5) ne morem točneje določiti.

uvažala večinoma iz italijanskih mest. Imenoma se navajajo Benetke, Milano, Genova ter Lucca. — Kot pri suknu, tako tudi pri tem blagu ni bilo posebnega zadovoljstva, ker so bile med blagom iste vrste kakovostne razlike.

Uvoz tega blaga, zlasti dražjih tkanin in galanterije, so vodile trgovske družbe ter trgovci, ki so bili zlasti škotskega rodu ali pa iz Savoje. Zato policijski redi urejajo tudi pravila o njihovem trgovanju ter so določila o kvaliteti blaga tesno naslonjena na poglavja o trgovinskih družbah ter o Skotih in Savojskih.

Ker so ti posredovalci iskali pri svojem trgovanju dobička tudi z nepoštenimi sredstvi, so policijski redi določali razne ukrepe za zagotovitev kakovosti in prave mere blaga, ki so ga ti trgovci prodajali: Zahtevala se je spoznatost izvora robe, ki je morala biti v ta namen zaznamovana z žigom svojega izvirnega kraja ali kako drugače označena; postavljali so se izvedenci, ki so nadzirali promet s tem trgovskim blagom in predpisan je bil način merjenja.

Posebno pozornost so izdajatelji policijskih redov posvečali zagotovitvi kakovosti in prave mere sukna. Prav pri tem pa lahko zasledujemo, kako zakonodaja 16. stoletja ni mogla najti poti do brzdanja trgovcev, ki so si znali pomagati do dobička ne glede na določila policijskih redov. Značilno je, da so v tem pogledu kranjski stanovi smatrali za najprimernejši ukrep — zapoved uvoza kosmatega sukna. Ta ukrep (I, 5, 8) je bil v popolnem nasprotju z ukrepom, ki so ga odposlanci petih nižjeavstrijskih dežel nekaj let prej predlagali deželnemu knezu, naj se namreč dovoli le uvoz striženega sukna (gl. 1542). Tudi Koroška je rešila vprašanje v nasprotju s kranjskim mnenjem.

Domača produkcija v primeri z uvozom ni prišla posebno do veljave. Ferdinandov namen, da bi v policijskem redu iz leta 1542 prepovedal uvoz sukna za kmečko obleko, kaže, da je bila tedaj v habsburških deželah vsaj do neke meje razvita proizvodnja sukna. Dejstvo, da je moral deželni knez na predlog stanov vendarle pristati na uvoz sukna, pa obenem dokazuje, da je bila domača proizvodnja prešibka, da bi krila vse potrebe. Če primerjamo k temu nedatirani list,⁷ ki nam je naključno ohranjen v kranjskem stanovskem arhivu prav med policijskimi redi 16. stoletja, in ki med posli meščanov ne navaja proizvodnje sukna, med posli kmetov pa navaja izdelovanje platna, lodna in raznih oblek iz grobega sukna, potem je glede ostalega materiala za oblačila še bolj očitno, da so bili naši kraji v veliki meri navezani na uvoz.

Zaključujemo z ugotovitvijo, da nam policijski redi 16. stoletja posredujejo poznavanje predpisov, ki so tedaj veljali za oblačenje, delno pa nas seznanjajo tudi z obleko samo in materialom, iz katerega se je izdelovala. Istočasno dokazuje gornji pregled predpisov policijskih redov tesno povezanost noše s splošnim stanjem proizvodnje, povezanost z gospodarskim in posredno s socialnim in pravnim redom. Tako je tudi razvoj noše tesno povezan z zgodovino ljudstva, čigar noša se raziskuje.

⁷ Stan. arh. fasc. 394.

Résumé

LE COSTUME ET LE TISSU SELON LES RÈGLEMENTS POLICIERS DU XVIe SIÈCLE

Partant de la constatation que les prescriptions vestimentaires dans l'organisme féodal eurent toujours une signification importante pour la distinction extérieure des personnes d'après leur rang social, l'auteur de l'article constate qu'il existait en Slovénie au XVIe siècle des conditions tout particulièrement favorables au développement de ces prescriptions. En effet, les conditions économiques nouvellement nées eurent pour conséquence des changements dans le genre d'habillement et c'est pour cela que le Prince de la Province essaya, par des prescriptions vestimentaires, de retenir ces changements dans certaines limites d'état distinctes. En exposant ces prescriptions, l'auteur tient compte avant tout du costume paysan en tant qu'objet ethnographique de la plus grande importance.

Les prescriptions sur le costume et le tissu au XVIe siècle font partie intégrante dans ce qu'on appelle les règlements policiers.

Dans la première partie du présent article, les règlements policiers aussi bien que les projets de loi et la correspondance qui se rapporte à leur formation, sont exposés chronologiquement avec un bref aperçu du contenu essentiel des prescriptions vestimentaires. Après avoir exposé particulièrement le règlement provincial (Landesordnung) de Maximilien (qui vraisemblablement n'est qu'un projet de loi), la «Nouvelle police» de Ferdinand, le «Règlement des artisans et des domestiques dans les provinces de l'Autriche inférieure» de l'année 1527 et deux projets non datés des règlements policiers de Ferdinand, l'auteur y traite en détail l'histoire de la rédaction du Règlement policier de l'année 1542 et de ses prescriptions vestimentaires (en tenant compte des remarques sur le projet de loi précédent). Cet aperçu se termine avec le règlement de l'année 1552 et les règlements de l'année 1577, publiés à part pour chaque région particulière et non, comme on l'on avait fait jusqu'alors, sous forme d'un seul règlement commun pour plusieurs régions.

La deuxième partie de l'article nous offre un aperçu systématique des conclusions qui résultent des sources traitées, à savoir:

1. L'intention des prescriptions vestimentaires était de limiter la coquetterie et un luxe exagéré surtout dans les vêtements — et surtout de garantir la différenciation sociale exprimée par des moyens extérieurs. En ce qui concerne les prescriptions spéciales sur le tissu à employer c'est la raison économique-politique, qui les avait déterminées — à savoir assurer la qualité du tissu importé et limiter l'écoulement des monnaies hors des provinces par la diminution de l'importation de textiles et d'ornements trop chers.

2. Les prescriptions vestimentaires des règlements policiers du XVIe siècle expriment le principe fondamental du costume d'alors — c'est à dire que le rang social de chaque individu doit s'exprimer à l'extérieur par son costume. Les limites sont strictement déterminées, surtout entre les nobles au véritable sens du terme (nobles qui vivent de leurs rentes et de leur biens), les bourgeois et les paysans. Le 1er et le 2e groupe se subdivisent en plusieurs sections.

Cette distinction s'exprime: Premièrement, tant dans les matériaux permis ou défendus au groupe déterminé que dans la qualité de ces matériaux, par l'emploi de certains matériaux pour les parties déterminées du costume ou par leur prix.

Deuxièmement, cette distinction s'exprime dans les sortes d'ornements vestimentaires (particulièrement les bordures). On y limite la qualité des matériaux à employer, on y fixe les sortes de matériaux dont les ornements peuvent être faits, leur prix, la largeur des bordures et cela, en partie, séparément pour les deux sexes.

La distinction de la coupe des vêtements est, en comparaison avec la distinction des matériaux et des ornements, beaucoup moins accentuée. La prescription la plus importante est que le costume paysan ne doit être ni divisé ni découpé.

5. Des prescriptions traitées s'ensuit la peinture suivante de ce que doit être le costume paysan: habits et manteaux de drap pour les deux sexes. Pour les hommes: pantalons de drap de meilleure qualité, pattes de renard comme fourrure, peaux de moins bonne qualité comme par ex. de mouton pour la doublure, bérêts de laine ou bérêts avec bords en fourrure ordinaire. Pour les femmes: blouses et corsages de meilleur drap, dos de lapins domestiques comme fourrure, peaux ordinaires comme chez les hommes pour la doublure, passementeries de soie et rubans de soie pour les cheveux et mailles artificielles de soie ordinaire. Pour les autres besoins la futaine est permise aux deux sexes.

4. Mais divers signes nous montrent que le costume en ce qui concerne le luxe ne s'est par réglé en fait sur ces prescriptions au XVIe siècle. Toutefois ces sources sont utilisables pour la connaissance de l'état de fait dont on tenait compte en les rédigeant.

Ainsi nous pouvons tirer des conclusions sur les diverses parties des vêtements qui étaient alors portés ordinairement. Nous constatons une tendance générale de développement du costume (influence du costume espagnol et tendance au luxe) et nous reconnaissons les matériaux qui étaient utilisés pour les vêtements. Parmi ces matériaux le plus intéressant est le drap non apprêté, utilisé pour la confection des vêtements par les paysans da Carniole.

5. Les renseignements ultérieurs portent sur le côté technique du travail du drap qui était foulé, tendu dans des cadres, étiré, mouillé et apprêté. Cette dernière étape était exécutée par des artisans dans les villes du pays.

6. Finalement, grâce aux sources exposées dans cet article, il nous est possible de nous faire une idée du commerce et de la politique commerciale du XVIe siècle. Les tissus de textile étaient généralement fabriqués à l'étranger. Des tissus importés on cite particulièrement les draps de bonne qualité de Linden et de la Bohême, surtout de la région de Trigla. On importait aussi des draps d'Angleterre, des Pays-Bas, d'Italie et d'Allemagne. Cependant, surtout les draps italiens étaient de mauvaise qualité. On importait les tissus luxueux particulièrement des diverses villes italiennes, comme Venise, Milan, Gênes, Lucce et autres. Le commerce était en partie entre les mains des commerçants originaires d'Ecosse et de Savoie. Les exemples de fraude et de vente de mauvais tissus n'étaient pas rares. Aussi dut-on consigner des mesures contraires dans les règlements policiers.

La production du drap de pays était assez peu développée.

Prispevek k zgodovini naših moških noš

Franjo Baš

V času od 1. novembra 1784 do 30. januarja 1785 in od 1. februarja do 30. aprila 1785 je pobegnilo na nekdanjem Kranjskem, Koroškem in Štajerskem 42 za vojaško službo popisanih podložnikov, sinov vojakov ter dopustnikov. Za temi je bila izdana poleti 1785 v Gradcu nedatirana tiralica,¹ ki podaja postavo begunca ter njegovo obleko in je kot taka vir za zgodovino naše moške noše v predzadnjem desetletju XVIII. stoletja.

Viri za zgodovino noš so v prvi vrsti slike, inventarji in opisi posamezne zemlje ter njenih ljudi. Prve pogosto iz nastrojenja časa in iz smotra upodobitve same idealizirajo posedujočega ali reprezentirajočega upodobljenca, drugi navajajo snov in ohranjenost in tretji pa radi posplošujejo to, kar je posebno očitno. V primeru naše tiralice imamo služben vir za obleko malega delovnega človeka v starosti od 15 do 32 let, ki je bil najbolj pritegnjen k vojaški službi, oziroma ki je bil kot vojaški otrok oddan v rejo; zaradi svojega smotra se tiralica gotovo poizkuša čim določneje približati dejanskemu izgledu in s tem tudi dejanskemu zgodovinskemu stanju moške noše. S pričujočim prispevkom imamo za to tudi namen ponovno, n. pr. za V. Gerambom² opozoriti na tovrstna oznanila naših noš, ki bi zamogla v marsičem izpopolniti podatke iz slikovnih, inventarnih ter krajevno ali pokrajinsko pisanih virov.

V tiralici navedeni begunci so po poklicu kmetski in meščanski sinovi, kmetski, konjski, vozniški in mliški hlapci, gosposki in kmetski rejenci, čevljarski, krznarski in vrtnarski pomočniki ter vajenci, dva sta viničarska

¹ Kurenda v arhivu Pokrajinskega muzeja v Mariboru, inv. štev. 6880.

² Geramb V., Steirisches Trachtenbuch, I, 413, Graz 1932—34.

10. Noša iz Smlednika na Gorenjskem (Goldensteinov akvarel iz Slowianščyzne)

11. Adlešičanka (posnetek Etnografskega muzeja v Ljubljani)

12. Ženska noša na Dolenjskem (Freska na Veseli gori iz leta 1776)

13. Noša iz Poljanske doline ob Kolpi (Goldensteinov akvarel)

14. Ziljski par (po posnetku Glasbeno-narodopisnega instituta v Ljubljani)

sinova in eden je lovec. Od 42 jih je bilo 32 doma iz neimenovanih slovenskih krajev Štajerskega ter iz krajev Maribor, Ptuj, Vurberg, Meretinci, Jarenina, Klanci, Jablanje pri Cirkovcih, Biš, iz okolice Št. Jurija pri Celju, Sevnice ob Savi, Luč, Kamnika, Križa, Mengša, Cerkelj, Prema, Pliberka in Beljaka ter iz Kranja, Črnuč in z Viča. Popolnoma torej manjkajo jugozahodna in jugovzhodna Slovenija ter Pomurje; v ospredju stoji severna Slovenija s Podravjem, Gorenjsko je zastopano z ravnino severno od Ljubljane, posamično tudi Savinjska dolina in Posavje.

Noša posameznega begunca je opisana s poedinimi kosi obleke od las in pokrivala na glavi do obutve, pri čemer je poudarek na snovi, iz katere je obleka izdelana, ter na barvi, v kateri se ona izraža.

Še redki površnik je suknen, modre ali pepelnate barve.

Za pokrivalo glave je v splošni rabi okrogli črni klobuk, ki se nosi večinoma v fasoni, v kateri je izdelan. V posameznih primerih je opremljen z zelenim svilenim ali rdečebelim trakom, pri katerem pa je klobuk modre barve. Isto tako posamično se pojavi okrogli klobuk na »štajerski način«, to je ausseeški, nadalje pri lovcu srebrno obšit in končno izdelan iz mešanice volne ter dlake. Poleg tega si lastnik sam krajce zaviha ali podviha ali stisne nadglavnino v višino do trikratne pokončne lege. Obratno so povešeni krajci posledica deloma obnošenosti klobuka, deloma pa posnemanja meščanskega kroja.

Manj v rabi kakor klobuk je čepica, ki je po snovi iz usnja in gradlja, barvno pa zelena ali rdeča in enkrat opremljena s črnim florom. Posamično se nosi čepica pod klobukom, drugače pa sama.

Suknja je iz sukna in iz sirovega sukna sive, temnosive, zelene, rjave, temnorjave, modre, črne in bele barve. Siva suknja je pogosto okrašena z rdečimi, zelena pa z modrimi našivi. Zadnji način imenuje tiralica spodnjekoroški; poleg tega pa imamo še posebno označitev suknje kot dolanjsko in prleško (windisch - vendsko).

Barvno še bolj živ kakor suknja je iz sukna, flanele in gradlja izdelan telovnik. Od barv sta najbolj pogosti rdeča in bela, manj zelena in najmanj rjava ali rumena. Obratno od barvno enotne suknje prečkajo telovnik pogosto rdeče in bele proge ter se zapanja z belimi kovinastimi ali gladkimi rumenimi gumbi. Zeleni telovnik je posamično okrašen s srebrnimi našivi.

Dolge hlače so še redke ter se kot take omenjajo samo dvakrat, in to v modri barvi. Po snovi so daleč v ospredju kratke iz črnega usnja, medtem ko so iz rumenega ali belega redke ter se v zadnjem primeru izrecno imenujejo hrvatske. Po snovi sledi črnemu usnju sirovo sukno v sivem, temu sukno v belem ali zelenem in na zadnjem mestu je gradelj v rumenem. Črne usnjene hlače so tu pa tam zeleno obšite in opremljene s kositrnimi gumbi, bele in zelene pa z rumenimi.

S črnimi usnjenimi hlačami so se nosile črne nogavice. Sicer pa so bile iz volne izdelane nogavice modre, bele ali sive barve. Izven volne najdemo enkrat sukenčaste in kot bele praznične za nedeljo enkrat bombažne nogavice.

Obutev je iz usnja. V njej so najštevilnejši škornji, tem slede visoki čevlji in v ozadju so nizki. V dveh primerih so omenjeni škornji z zavihanimi škornjicami in isto tako nizki čevlji, ki se vežejo z zapono, oziroma z jermenjem, ki je običajno pri visokih. Po posebni enkratni omenbi obutve iz teletine je videti, da je v njej prevladovala svinjetina, kravina in volovina.

Predpasnik nastopi dvakrat, enkrat v modri in drugič v rdeči barvi, ki pa je rdeče obšit. Moder platnen pas pa, ki se veže na sredi, je omejen samo na begunca iz Podjune.

Perila, n. pr. srajce, tiralica ne omenja; omenja samo dvojni telovnik, in od teh enega z rokavi.

Brado srečamo samo enkrat in isto tako tudi v kito zavezane lase. Pogostejši so dolgi, nazaj na tilnik česani lasje ali pa česani na čelo; prevladujejo pa kratko ostriženi.

Nošo kot enoto karakterizira tiralica samo za gorenjsko in meščansko Gorenjska noša sestoji iz okroglega klobuka, rjave suknje, rdečega telovnika, črnih platnenih ali usnjatih hlač ter iz škornjev. Meščanska noša pa je barvno in osnovno enotna: suknena suknja in hlače v modrem ter klobuk, ki se s trikrat stisnjenimi stranicami bliža obliki trostranske piramide. Drugače pa karakterizira tiralica posamezne dele obleke za prleškega, dolanjskega, hrvaškega, spodnjekoroškega in pa za kmetijskega. Prleško (vendsko) označena ovčja suknja iz Ptuja je kožuhasta čoha in enako označena suknja iz Hruševca pri Št. Juriju je kratka in ohlapna,³ iz sirovega sukna ali platna v kroju, kakor ga je po J. C. A. Frytagu objavil V. Geramb.⁴ Hrvatske so bile usnjene hlače iz Meretinec. Dolanjska suknja in dolanjski telovnik iz Biša sta pesničarski meten in perslik.⁵ Spodnjekoroška pa je v bistvu noša, ki se je sporadično še ohranila do druge polovice XIX. stoletja v Labotniški dolini⁶ z okroglim nizkim klobukom in pod njim s čepico, kratko suknjo, žametnim telovnikom, usnjenimi hlačami, modrimi nogavicami in visokimi čevlji.

Doba, iz katere tiralica izvira, je doba, ko že delujejo po absolutizmu smotrno ustanovljene manufakture na Goriškem, v Ljubljani, Vetrinju, Gradcu, predvsem pa na Dunaju in v Lincu in ko avstrijski absolutizem vsestransko podpira obrtno proizvodnjo tako domačo kakor manufakturno. V zvezi s tem in po značaju blaga, omenjenega v tiralici, moremo razdeliti za obleko v tiralici navedena blaga v domače ter v uvoz iz domačih in tujih avstrijskih manufaktur. Domače bi bilo sirovo sukno, volnene nogavice, platno in deloma usnje; uvoženo pa sukno, gradelj, flanel, svileni trak za klobuk, gumbi, našivi, sukanec in bombaževina za nogavice ter deloma usnje. Po količini prevladuje domača produkcija; uvožena pa oskrbuje na eni strani dekorativno poudarjene dele obleke in nadomešča na drugi strani povprečno

³ Puff R. G., Marburger Taschenbuch, I, 21—25, Maribor 1853.

⁴ Geramb V., l. c. 491, sl. 267.

⁵ Novice 1852, 259 (Iz Ormoža na Štajerskem) ss. — Povoden S., Etnolog 1933, VI, 255.

⁶ Waizer R.-Franzisci Fr. v Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Dunaj 1891, 100.

blago s kvalitetnejšim ali pa enostavnejšim: sirovo sukno s suknom, platno z gradljem ali flanelom ter volno s sukancem ali bombaževino.

Podobno so posamezni kosi obleke deloma že proizvod dolge uporabljane tradicije, deloma pa bližje preteklosti ali šele polpreteklosti. Prastari in stari elementi noše so platnene hlače, deloma povešen klobuk in čepica, suknja, škornji in visoki čevlji ter kita. Iz polpreteklosti pa izvirajo površnik, telovnik, hlače z nogavicami, nizki čevlji, pas in predpasnik ali na vrat padajoči lasje. Ti novi elementi so v veliki meri vpliv vojaških uniform in pa historičnih noš privilegiranih razredov.⁷ Tako je n. pr. bila vzor za uvajanje nizkih čevljev z zapono avstrijska infanterija v začetku XVIII. stol., ki je s svojo barvno enotnostjo v sredi XVIII. stoletja postal tudi izhodišče za meščansko nošo v modri barvi, kakršno je nosil gorenjski krznarski pomočnik iz Križa; površnik se je razvil iz renesančnega plemiškega capota, pas iz sestavnega dela plemiške noše XVII. stoletja ter vojaške uniforme XVIII. stoletja. Daleč bolj kakor v obstoju posameznih kosov obleke pa je povezano tradicionalno s polpreteklim v barvah obleke posameznih zasledovancev. Poleg prastare zelene, sive in bele ter deloma tudi črne barve nastopajo pri sukni modra in rjava, pri telovniku rdeča, rjava in rumena, pri hlačah rumena, modra in črna, pri nogavicah in predpasniku zopet modra; to so barve, katere so razširile v noši tekstilne manufakture XVIII. stoletja, ki so preko trgovin in prometa s tekstilijami prodrle tudi v naše domače barvarne. Naše domače barvarne so, kakor kažejo to barvarski klišeji iz konca XVIII. stoletja, n. pr. v mariborskem ter ptujskem muzeju, prevzele manufakturne okraske sukna približno v času ene generacije, potem ko jih je začela uporabljati dunajska metropola. Z motivi pa je prodirala gotovo tudi barva in poleg nje novi kosi obleke, n. pr. telovnik. Telovnik kot nov element noše, kot tvorba baročne garderobe privilegirancev, je po snovi, barvi ter kroju proizvod tekstilne manufakturne delavnosti XVIII. stoletja ter njenega vdora k malemu človeku na naše podeželje. Rjava suknja s svetlimi, modra z rumenimi gumbi, modra z našivi ali rumene in zelene hlače so podobno prodrli na naše podeželje s pojavljajočo se industrializacijo ter njenimi posrednimi vplivi. Najizrazitejši primer teh vplivov med našimi begunci je lovec na fazane iz Mengša, katerega obleka nosi vse značilnosti sodobne uniforme: pepelnat površnik (capot), močno s srebrom obšit klobuk, ščukastosivo sukno z zeleno bordiranimi našivi, zelen široko s srebrom obšit telovnik ter hlače iz zelenega sukna ali pa iz rumenega usnja.

Najbolj enako so blečeni begunci z Gorenjskega. Kočijaž iz okolice Kamnika, kmetski sin iz Črnuč, vrtnarski delavec iz Križa, mlinarski hlapec z Viča in dopustnik kmetskega rodu iz okolice Cerkelj so vsi oblečeni po gorenjsko; meščansko pa je oblečen krznarski vajenec iz Križa, ki tvori

⁷ Prim.: Diez W. - Fröhlich E. - Häberlin C. - Heil M. - Müller A. - Rothbart F. - Watter J., Zur Geschichte der Kostüme. München 1917. Kolorirana izdaja. Tab. št. 373, 401, 774, 1077, 1155, 1203, 1206. — Bruhn W. - Tilke M., Das Kostumwerk. Berlin 1941. Pril. 104, sl. 4, 7, 10; pril. 109, sl. 6; pril. 111, sl. 4, 5, 6, 7; pril. 113, sl. 11, 12, 15.

tako izjemo s krznarskim pomočnikom iz Kranja. V primeri s to enotnostjo noše gorenjskih beguncev pa je precej bolj raznolika obleka beguncev iz severovzhodne Slovenije. Meščanski pastorek iz Maribora nosi kito, rjavo suktnjo s svetlimi gumbi, bel suknen telovnik, črne usnjene hlače, škornje s pod koleni privihanimi škornjicami ter okrogel modni klobuk z rdečebelim trakom. Če navaja tiralica samo izrecno naziv »Modehut«, to je modni klobuk, je viden pri Mariborčanu vpliv civilne mode v barvi sukne in telovnika, vpliv vojaške mode pa v kroju obutve. Nasproti modnemu klobuku pri Mariborčanu tiralica posebej poudarja kmetško suktnjo živinskega hlapca in rejenca z Vurberga, kmetškega sina iz Biša ali hlapca od Št. Jurija. S temi navedbami konservativnih ali patriarhalnih kosov obleke pa vidimo istočasno sodobne modne vplive na drugih kosih obleke pri istih beguncih: Vurberški rejenc je nosil telovnik iz belega sukna z naramnicami, hlače iz belega sukna in poleg okroglega črnega klobuka rdečo ali zeleno čepico; ptujski rejenc je oblečen poleg ovčjega kožuha v suktnjo iz zelenega sukna, flanelast telovnik z rokavi in rumenimi gumbi ter bele sukne hlače tudi z rumenimi gumbi. Možno je, da je moda vplivala na oba preko fevdalca, pri katerem je bil prvi rejenc na vurberškem, drugi pa na ptujskem gradu. Podobno je možno s tretjim rejencem, ki je od učiteljice v Jarenini pobegnil v sivi suktnji z rdečimi našivi, rumenim in še spodnjim telovnikom, rumenimi hlačami iz gradlja, sivimi zimskimi ter suknenimi poletnimi nogavicami, nizkimi čevlji z jermenjem ter rdečo čepico s črnim florom. Vojaški dopustnik iz Biša je na begu v dolgih modrih hlačah, kmetški hlapec iz okolice Cirkovec v belem flanelastem telovniku, vozniki hlapec iz Meretincev poleg kmetške sukne in hrvaških belih usnjenih hlač v belem telovniku s kovinastimi gumbi ter trikotno v višino stisnjeno klobukom in krznarski pomočnik iz Kranja v modri suktnji z rumenimi gumbi, rumenih usnjenih hlačah in privihanih visokih čevljev. Po stikih z gosposčino, šolo, vojsko in posebno s prometom kot voznik je podeželski proletarec na prometnih krajih prevzemal v svojo obleko sestavine mode v isti meri ko kmet in v večji ko kmet v krajih izven prometa, kjer je n. pr. kmetški sin iz okolice Luč, ki je s sivo suktnjo, rdečim telovnikom z rumenimi gumbi, črnimi hlačami iz surovega sukna, belimi volnenimi nogavicami in visokimi čevlji ostal v preskrbi domače proizvodnje razen telovnika, ki kaže, da je kot reprezentativni kos obleke tisti, s katerim je moda učinkovala na podeželju najhitreje in najgloblje.

Nasproti tem modnim uvozom iz tekstilnih manufaktur ter domačih barvarov v obleko našega podeželja pa moramo ponovno omeniti tradicionalne kose obleke iz domače proizvodnje, s katero je zvezan tudi domači kraj: suktnjo iz ovčjega kožuha iz Ptuja, kmetško suktnjo iz sirovega sukna iz Vurberga, Meretincev ali Št. Jurija ter dolanjsko iz Biša, dolanjski telovnik iz Biša, hrvaške bele usnjene hlače iz Meretincev, prevladujoče volnene nogavice v belem, hlače iz siviga surovega sukna ali črnega usnja, škornje in visoke čevlje ter ozke okrogle klobuke. Domača proizvodnja prevladuje v suktnjah, hlačah in nogavicah ter obutvi, modni uvoz v telovniku, površniku ter se uveljavlja v obutvi, medtem ko sta domača produkcija in uvoz približno enako močna v pokrivalu za glavo.

Vzroki za večjo raznolikost vzhodnopodravske noše od gorenjske na koncu XVIII. stoletja bodo socialni in prometni. Socialno so izhajali gorenjski begunci iz kmetijskega ter obrtnega življa, podravske z gosposčin, iz šole ter iz vrst voznikov, ki so bili v večji meri vplivani od tujine. Prometno pa je bil trikot med Ljubljano, Kranjem in Kamnikom precej zaključen v samem sebi z Ljubljano. Prehodna pokrajina med Meretinci niže Ptuja na jugu in Klanci pri Lučanah, na severu pa je prometno nihala med Varaždinom, Celovcem in Gradcem ter je bila v nošah do železniške dobe močno raznolika. Puff,⁸ ki je severovzhodno Slovenijo prehodil peš toliko ko malokdo, navaja še v sredi XIX. stoletja posebno ščavniško in pesniško (Biš), goriško (Klanci, Jarenina), spodnjo poljansko (Meretinci) in poljansko (Cirkovce) nošo, ki so bile utemeljene v mešanem vinogradniškopoljedelskem gospodarstvu Prlekije, vinogradništvu osrednjih Slovenskih gor, povezanosti preko Haloz s hrvatskim Zagorjem ter poljedelstvom in živinorejo gornjega Dravskega polja, povezanega vsaj delno že s Pohorjem. Železniška doba je raznolikost vzhodnopodravske noš likvidirala in uvedla enotnost z industrijskimi izdelki in kroji.

V svesti si, da naše gradivo ne zadostuje za sklepe splošnega značaja, moremo iz graške tiralice 1785 postaviti za pot nadaljnjim razmotrivanjem naslednje vidike: 1. Naša moška obleka na koncu XVIII. stoletja uporablja domače in manufakturno blago. 2. Z manufakturnim se uveljavlja vpliv mode zlasti s telovnikom in barvami. 3. Pri uvajanju mode na deželi sodeluje tudi podeželski proletariat.

⁸ Puff R. G., l. c. Prim. Pajek J., Črtice iz duševnega žitka štaj. Slovencev. Ljubljana 1884, str. 119 ss.

Résumé

COMPLÈMENTS A L'HISTOIRE DE NOS COSTUMES D'HOMMES

Les matériaux contribuant à la reconnaissance des costumes d'hommes à la fin du XVIIIe siècle sont inclus dans le mandat d'arrêt publié à Gratz au cours de l'été 1785 contre les déserteurs de l'armée, avant tout du nord et du centre de la Slovonie. Ce mandat décrit, d'après le matériel et la couleur, les signes distinctifs servant à reconnaître le costume bourgeois et celui de la Haute Carniole, le chapeau styrien, l'habit de la Carinthie inférieure, du Dravskopolié et de la Perlékia, le pantalon croate et le gilet de Dravskopolié. Par la décomposition des matériaux du costume masculin en produits de l'artisanat national et en produits importés des industries étrangères, cet exposé essaie d'établir, par l'intermédiaire des produits industriels importés et en même temps des pièces colorées du costume masculin, les influences contemporaines de la mode sur le costume masculin de notre pays.

Krila, predpasniki in pasovi v slovenskih ljudskih nošah

Marta Ložar

Krila

V naših nošah imamo bistveno razliko med krilom na pas ter krilom z modrcem, ki se pojavlja, razen izjem, vsako v svojem predelu slovenskega ozemlja. **Krilo na pas** je doma v območju bele noše, kakor imenujemo pokrajine, kjer je še do nedavna prevladovalo v noši belo, največ domače platno. Pokrajine, iz katerih so znani že po vseh dosegljivih virih številni oblačilni kosi iz drugobarvnega blaga, imenujemo območje temne noše; le-to pozna **krilo z modrcem**.

I. Krila na pas so najpreprostejša v kroju in izdelavi. Taka so belokranjska in prekmurska krila, imenovana *róbača* pri Poljčicah, Viničankah in Adlešičankah; *robáča* v Poljanski dolini; *janka* in *kikla* v Prekmurju ter drugod v vzhodni Sloveniji.

V virih 19. stol. omenjajo avtorji iz Bele krajine (Navratil iz Metlike,¹ Kobe iz Semiča,² Heinko iz Krupe³) bela, navzdol nagubana platnena krila. Po konservativnem značaju belokranjske noše sodeč, se kroj teh kril iz prve polovice 19. stoletja ni bistveno razločeval od novejših. *Róbača* je bila narejena iz štirih pol platna, v pasu nagubana ter prišita na širok pas, *opleček*;⁴ na njem so bile našite naramnice, *oprte*,⁵ ali *ramenke*,⁶ da je *róbača* visela na ramenih. V zadnjem času so krila redko še opremljena z ramenkami in se navadno s trakom zavezujejo okoli pasu ali pa spenjajo s škabicami (Adlešiči, gl. op. 52). *Róbača* se je od pasu navzdol prosto gubala. Segala je do nožnih členkov (Adlešiči, Črnomelj; starejša so bila krajša). V novejšem času uporabljajo za *róbačo* mesto domačega platna *vales*, to je belo, kupljeno blago, »ki ima rede« (je progasto tkano). *Vales* uporabljajo v pokončni legi (sl. 3), da je *róbača* navzdol valovito, drobno nagubana. V Vinici imenujejo *vales* tudi nabiranc, *róbačo* iz njega pa nabiranko. Revnejše ženske v Adlešičih so kupovale *vales* le za »zadnji stan« (za zadnji del *róbače*), spredaj, kjer jo je pokrival predpasnik, pa je bilo všito domače platno.

Da so uporabljale *vales*, bi kazalo na to, da so v prejšnjih časih krila na podoben način gubale. Domačini iz Vinice vedo povedati, da so Belokranjice svojo obleko *grohale* (Pleteršnik), to je, da so z mokrim delom obleke po pranju udarjale po perilniku (prim. krišpanje, spodaj). Zguban del obleke so imenovale potem *zgrohanc*. Točnejših podatkov

¹ Navratil J., Kako so belim Kranjcam bili zatrti črni »repi«. N. 1879.

² Kobe, Beli Kranjci unkray hribov Gorjancev in Kočevarjev ob reki Kolpi od Metlike do Osolnic. N. 1847.

³ Heinko, Volkstrachten in Unterkrain. Carniolia 1842.

⁴ Sič A., Slovenske narodne noše. II. izdaja, Ljubljana 1927.

⁵ Glej op. 4.

⁶ Iz lastnih zapiskov.

o grohanju, n. pr. v katerih krajih je bilo v navadi, katere dele oblačila so grohali in v kateri smeri so bile gube, nimam.

V Poljanski dolini je bila robáča dolga 80—85 cm in široka »štiri platna« (štiri širine blaga). Spodaj je bila ozko zarobljena. V pasu je bila nabrana in prišita na dlan širok pas; gubice so bile nekaj pod pasom še enkrat prešite. S trakom na vsakem koncu pasu, ob zarezi zadaj, se je robáča križema okoli pasu spredaj zavezovala. Poljanke so robáčo pri pranju vodoravno nagubale, kriš pale. Za Poljansko dolino omenja to že leta 1849 Korban.⁷ Po Lokarju⁸ narede gube po vsakem pranju na nečkah. Iz Starega trga poroča domačin, da mokro robáčo pregnejo čez pol, da je zadnji del znotraj in udarjajo z njo po tleh, kamor so prej razprostrle rjuho. To delajo tako dolgo, da dobi mokro platno lepe drobne gube. Ko se robáča posuši, gube ostanejo (sl. 1).

Bela platnena, na pas narejena krila omenjajo viri iz krajev med Dravo in Muro. Še vse 19. stoletje so bila krila poleg rokavcev edino poletno oblačilo. Tako krilo imenujejo tu janka, velja pa naziv tudi za drugo oblačilo, krilo z modrcem.

Prekmurska bela platnena krila se v kroju od belokranjskih ne razločujejo.⁹ Praznične janke so narejene iz raznih vrst blaga, pogosto rdeče barve, a spadajo po kroju še vedno v tip kril na pas.

Nekak prehod od kril na pas h krilom z modrcem sta **krilo in životek**¹⁰ kot oblačilo med seboj ločenih delov. To vidimo jasno na akvarelu Korytkove zbirke (sl. 2). Po Povodnovih podatkih¹¹ nosijo Dolanke modra krila,¹² po Cafovih izvemo o Pesničarkah, da nosijo tudi modre suknene janke »jenke z rudečimi debelimi robi«. V teh poročilih se barva janke presenetljivo ujema z akvarelom in »rudeče robe« moremo istovetiti s širokimi progami, ki jih vidimo tudi na akvarelu pri krilu spodaj. Iz teh sličnosti med akva-

⁷ Korban I., Kratek ozir na Poljance. Slovenija 1849.

⁸ Lokar Janko, Iz Bele Krajine. C. II. 1911.

⁹ Novak V., Lan in njegovi izdelki. ČZN 1936; na krilo je našit »kolêir« (ovratnik) za dlan širok, zvezan z belimi trakovi, ki so bili lahko tudi s »tenki kónec se'tkani«. »Janke na grbe« so nosile ženske samo k maši.

¹⁰ V razpravi uporabljam ime krilo in životek za oblačilo, kjer sta to dva ločena dela obleke, a krilo z modrcem za oblačilo, ko sta ta dva dela v pasu sešita in sta torej eno oblačilo. Ob imenih životek ali modrc si običajno predstavljamo isto oblačilo, pa naj bo prišito h krilu ali ne. Ker predstavlja telovnik pri moški obleki samostojen del obleke, smatram ime životek za prikladno sličnemu ženskemu oblačilu. Po Pleteršniku bi za tako oblačilo rabili ime životec, vendar mi ni znano, kje je tako ime v rabi, razen na Krasu (gl. spodaj). Pleteršnik je zapisal o teh imenih sledeče:

modrc — das Mieder,

životek — ein kleiner Leib (dem. od život),

životec — 1. ein kleiner Leib, 2. das Leibchen, das Mieder (Kras, Erj.);

ž. na zadrg (Erj.),

telovnik — die Weste.

¹¹ Saria B., Narodopisno iz Simon Povodnovega dela »Bürgerliches Lesebuch«, E V in VI, 1933.

¹² Mautner-Geramb V., Steirisches Trachtenbuch. Bd. I, II. Graz 1932. — Po poročilu iz leta 1813 nosijo Dolanke modro volneno krilo, segajoče do kolen in čisto položeno v gube.

relom in poročili sklepam, da je akvarelist na sl. 2 upodobil nošo iz krajev med Dravo in Muro (pri Pesničarjih ali Dolancih), kjer so ženske oblačile h krilu tudi životek. S sličnim podatkom potrjuje to tudi domačin iz Spuhlje pri Ptujju (ženske so oblačile za praznjne dni k janki tudi mujderc).

Noša životkov je doma tudi v Prekmurju. Leta 1829 omenja Csaplovics, da nosijo ženske poleti kratke životke; za katere kraje velja to poročilo, ni znano. Fotografski posnetki novejšje prekmurske noše (sl. 4) pričajo, da oblačijo ženske temne životke k belim platnenim nošam (slične posnetke hrani tudi Etnografski muzej v Ljubljani). Po veliki podobnosti med žensko in moško nošo na kvarelu sl. 2 in posnetku sl. 4, bi bilo sklepati, da je na nošo životkov h krilom vplivala moška noša telovnikov.

Med viri o nošah srečujemo posamezne omembe o prislcu; to je samostojen del obleke, ki je deloma nadomeščal životek, pokrival je le prsi, okoli pasu ali hrbta so ga privezovali s trakovi (prim. sliko žene s slovensko-hrvatske meje pri Krapini v delu, navedenem pri op. 12, sl. 39). V krajih kjer sta krilo in životek ločena oblačilna dela, je tudi prislc bolj pogosten, tako v Ormožu (za praznike imajo čez prsi čeden »braduc«, leta 1813),¹³ v okolici Ptujja (rdeč prislc, leta 1822),¹⁴ pri Ščavničarkah in ženskah z Murskega polja («na nadrah» nosijo rdeče progasto blago¹⁵). Poročila omenjajo prislc tudi v drugih štajerskih krajih (Konjice 1812,¹⁶ Pohorje,¹⁷ Savinjska dolina,¹⁸ laški okraj¹⁹), vendar ni pri nas bistven del noše. Bolj pogosten je pri sosednjih nemških Štajerkah (Brustfleck, Brustlätz).

2. Krila z modrcem. Prvi, ki omenja z modrcem sešita krila, je Valvasor,²⁰ ki piše o Gorenjkah, da jim krilo sega visoko preko želodca, zato je modrc kratek; modrci so iz različnega navadnega blaga, enako tudi krila, vendar drugačne barve ali pa tudi samo iz črnega platna. Tako oblačilo opisuje tudi Rutar za Goriško iz 17. in 18. stoletja.²¹ Pogosto omenjajo krila z modrci iz raznih vrst blaga v prvi polovici 18. stoletja odpravščine in sezname hčera kranjskih svobodnikov.²² Jasnosti glede tega oblačila navedeni viri ne nudijo, vendar potrjujejo, da so v tem času nosile Slovenke k r i l o z m o d r c e m; dela oblačila, krilo in modrc, sta bila v pasu sešita in krojena iz dveh različnih tkanin.

a) Modrc. V slovenskih nošah prevladujejo modrci drugačne barve in iz drugačnega blaga kot krila. Po obliki so se v teku časa in po pokrajinah

¹³ Glej navedeno delo pri op. 12.

¹⁴ Glej navedeno delo pri op. 12.

¹⁵ Kunšič I., Doneski k zgodovini književne zveze med Čehi in Slovenci. Stanko Vraz in Pavel Jožef Šafařík. Zbornik SM 1899.

¹⁶ Glej navedeno delo pri op. 12.

¹⁷ Glej navedeno delo pri op. 12.

¹⁸ Pajk J., Noša Štajerskih Slovencev. Zora V, 1876. — svilnati nedrci, »kteri zadnjega dela niso imeli, nego so jih držali traki križem čez pleča«.

¹⁹ Fr. Kotnik, Narodna noša v laškem okraju. ND XIX, 1927, — »Prislc« s trakovi so nosile pod črn spenzer nekatere starejše ženske.

²⁰ Valvasor J. V., Die Ehre des Herzogthums Krain. Nürnberg, 1689, knj. II, VI.

²¹ Rutar S., Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska. Ljubljana 1896.

²² Polec J., Svobodniki na Kranjskem. Glasnik MDS, XVII, 1936.

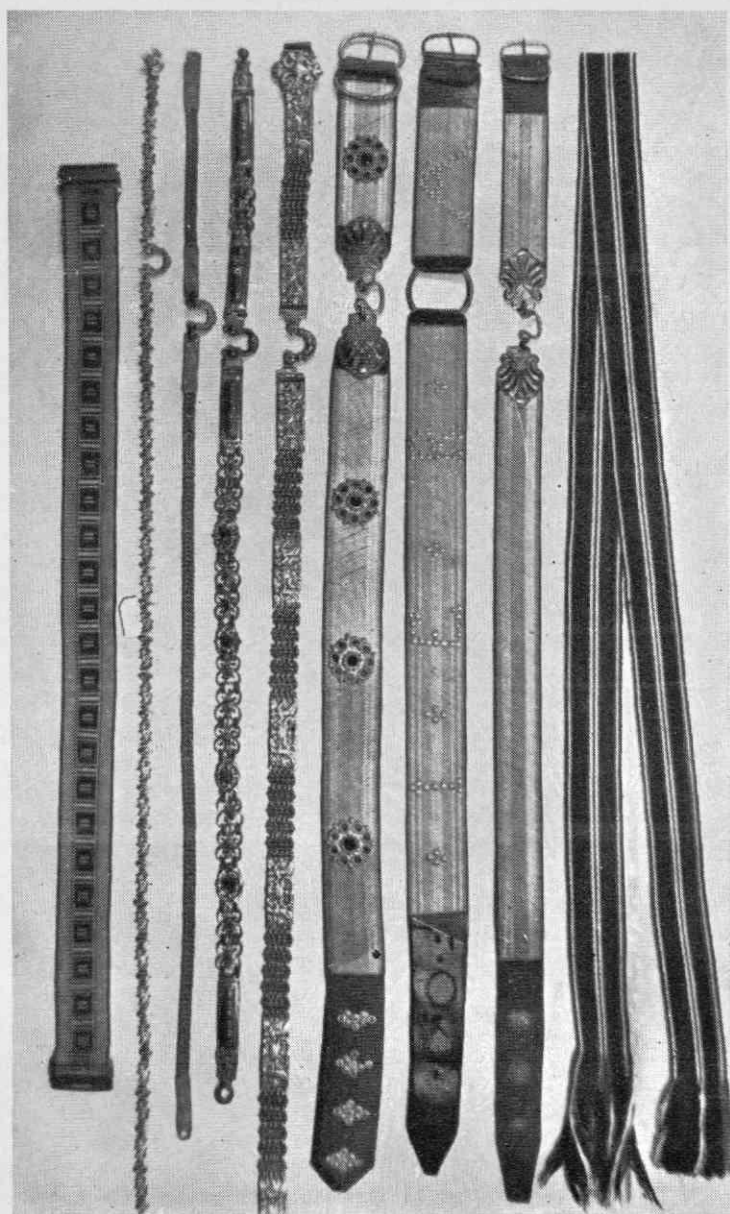

15. Kranjica (po Hermannu, 1780)

16. Kriilo z modrcem iz gorenjskega kota Rateče—Planica (iz zbirke Etnografskega muzeja v Ljubljani)

17. Razni pasovi iz zbirke Etnografskega muzeja v Ljubljani
(Od leve proti desni: belokranjski kupljeni pas, 4 sklepanci, 3 usnjeni pasovi,
belokranjski tkani pas iz novejšega časa)

spreminjali v dolžini, manj ali bolj globokem vratnem izrezu, v načinu spenjanja spredaj na prsih ter po okrasu.

Konec 17. stoletja je bil kranjski ali gorenjski modrc zelo kratek (gl. zgoraj, str. 56); tako tudi na Goriškem. Do druge polovice 18. stoletja so se modrci nekaj podaljšali, segali so malo nad pas ali celo prav do pasu, kakor je sklepati iz upodobitev (votivne podobe in drugo); pri vratu spredaj in zadaj so bili precej visoko zaprti. Nasprotno ima Hermannova Kranjica²³ globlje na prsi izrezan modrc. Modrci, kakor jih sledimo vse od Valvasorja do začetka 19. stoletja, se spredaj niso stikali in so jih ženske na prsih vezale križema s trakci ali vrvicami ter jih bolj ali manj tesnile. Taki so bili modrci po vsem Kranjskem. Isto velja tudi za Goriško²⁴ (modrci se tesno prilegajo in imajo preko prsi trakove in pentlje). Deloma vidimo na prsih s trakovi prevezan modrc tudi pri Tržičanki iz začetka 19. stoletja. Če sklepam iz drugih potez, ki so skupne štajerski in kranjski noši, je moral biti tudi štajerski modrc podoben kranjskemu in zapadnoslovenskim. Težko si je ustvariti jasno sliko o koroških nošah iz 18. stoletja. Iz Hermannovega opisa bi bilo sklepati, da konec 18. stoletja Korošice (Ziljanke?) modrcna niso s trakci prevezovale, ko pravi, da modrc pri Korošici redko vidiš: »Nosijo le tako zvane životke, ki so podobni brezrokavnemu korzetu. So vitke in visoke postave in dokazujejo, da ni resnica, da bi lepo postavilo napravile samo trdo pretisnjene prsi (eine steife Schnurrbrust²⁵).« Leta 1791 pravi Hacquet o Ziljankah, da jim pokriva drobno naguban ovratnik velik del života in pobarvanega ali vezenega ali s trakovi okrašenega všivka na prsih (Brustlatz). Ta »Brustlatz« je morda podoben »prislcu« (gl. str. 56). Današnja ziljska ruta, ki jo zavezujejo preko prsi, se v načinu nošnje od »prislca« ne razločuje. Če je domneva pravilna, je bil ziljski modrc že konec 18. stoletja podoben današnjemu, oz. modrcu zadnjega časa ziljske noše, ki je njegova značilnost v tem, da je puščal ves prsni del prost (gl. sl. 8).

Če sledimo okrasu starejših modrcev, najdemo v odpravščinah kranjskih svobodnikov podatek, da so njih hčere nosile modrce, okrašene s čipkami. Takega primera kasneje ni več in je to gotovo le bolj meščanski način okraševanja. V drugi polovici 18. stoletja, brez dvoma tudi že prej, so bili na Kranjskem v navadi modrci, ki so imeli na robovih in šivih za okras našite trakove. Enaki modrci so bili tudi na Štajerskem: posebno lepo so razvidni pri ženskah na freskah na Sladki gori (sl. 5). Kasneje pravi tudi Pajk,²⁶ da je bil nekoč štajerski modrc tak, »kakor še na Kranjskem danes iz drugačnega blaga (kakor krilo!), posebno lepo obrobljen in okinčan«. Omeniti je še Hermannovo poročilo, da so modrci na Kranjskem »steifer«, kot na Štajerskem (ali velja to za Gornjo ali tudi za Spodnjo

²³ Hermann B. F., Reisen durch Oesterreich, Steyermark, Kärnten, Krain, Italien, Tyrol, Salzburg und Bayern im Jahre 1780.

²⁴ Glej op. 21.

²⁵ Glej zbrano gradivo v delu M. Brejčeve, Slovenske narodne noše na Koroškem. E V 1932.

²⁶ Glej navedeno delo pri op. 18.

Štajersko, ni jasno); razumeti pa je iz tega poročila, da so bili kranjski modrci krepko podloženi.

O modrcih 19. stoletja nudijo viri jasnejšo sliko. Na Kranjskem so modrci, modrici (Gorenjsko) ostali v bistvu precej nespremenjeni v kroju in okrasu. V prvi polovici 19. stoletja vidimo le bogastvo variant v načinih izrezovanja pri vratu, oziroma na prsih, hrbtu ter v načinu okraševanja z našitki, običajno iz črnih, žametnih trakcev. V prvih desetletjih so prišli v navado modrci iz raznega brokata. V tem času so največ uporabljali brokat, pretkan z zlatimi in srebrnimi nitmi. Tudi Vodnik poje o »zlatem modrcu«. Modrci so bili precej kratki, kar moremo v tem času imeti za vpliv visokega prepasovanja v empirski dobi, še Vraz je videl v Podkorenu »mojdera« komaj pet prstov dolg, da so se ženske prepasovale ravno pod prsmi;²⁷ dalje je videl tudi Heinko na Dolenjskem, da je bil svilen modrc z zlatim vzorcem tako kratek, da so segale gube krila skoraj do pod pazduhe.²⁸

Modrci so se spenjali spredaj s škabicami (kaveljčki, glej op. 52), toda kakor kažejo nekateri primeri Goldensteinovih akvarelov, le spodaj, zgoraj pa je ostal modrc odprt in so bili tako beli rokavci še globlje vidni (sl. 6), vendar je bilo vzporedno s takim spenjanjem v navadi še tudi prevezovanje z vrstico (na Homcu še celo leta 1875²⁹).

V drugi polovici 19. stoletja so na Kranjskem še vedno uporabljali za modrce razne enobarvne in vzorčaste svile ter bombaževinaste tkanine, tudi zlati brokat je bil še v navadi. Izdelovali pa so že tudi modrce iz enakega blaga, kakor so bila krila. V času, ko so začeli splošno nositi pestre ovratne rute, niso prihajali modrci več toliko do izraza. Modrci so postali tudi daljši, okras iz našitih trakcev pa je ostal še vedno priljubljen (sl. 16: na črnem brokatnem modrcu so našiti široki žametni trakovi po starinskem načinu). Kranjskih modrcem se je ohranilo mnogo in so na splošno podloženi z debelim hodnim platnom.

Na slovenskem Štajerskem so še tudi v 19. stoletju nosile ženske krila, kjer so bili modrci iz drugačnega blaga (taki so se ponekod ohranili še do leta 1880), a tudi iz enakega. Po dolžini so bili modrci slični kranjskim. Tako pravi Pajk, da so nosile v Savinjski dolini (Braslovče) okoli l. 1820 do 1830 »nedrc«, ki ni presegal treh dlani«. O okrasu ne poroča iz tega časa noben opis. Kdaj so ženske na Štajerskem nehale okraševati svoje modrce s trakci, ne morem ugotoviti.

Ce primerjamo med seboj slovenske noše, opazimo povsod značilnost, to je, da se krilo in modrc v tvorivu in barvi razločujeta, razen pri nošah iz zadnjega časa (glej še zgoraj str. 56). Enako je bil tudi modrc v tržaški okolici ter na Koroškem iz drugačnega blaga kot krilo. Pri Tržačankah je bila navada, da so nosila dekleta svetlejšje modrce, a žene temnejše, navadno črne ali vijoličaste, vzorčaste s cvetličnim motivom.³⁰ Ziljski nidrc ali modrc (sl. 8) je navadno narejen iz črnega žameta z vtkanim cvetličnim motivom;

²⁷ Fekonja, Pot v gornje strani. Pisma St. Vraza. SN 1879.

²⁸ Heinko, Skizzen aus Krain, Carniolia V 1842.

²⁹ Mrkun A., Homec. Ljubljana 1925.

³⁰ Santel S., O ženski narodni noši v Julijski Krajini. Jadranski koledar 1935.

v kroju se od modrcev vseh drugih pokrajin razločuje, ker je od naramnic h krilu strmo odrezan, da pušča spredaj oprsje povsem prosto.

b) Krilo. Za delavnike so bila krila pri krilih z modrci iz belega ali barvanega domačega platna, iz zadnjega časa pa so večinoma barvana v črno (Poljčane, Pohorje, Podsreda,³¹ Dolenjsko); črno prteno krilo, čamažot ali čimežot, segajoče do kolen, so nosile tudi Rezijanke.³²

Raševinasta krila se omenjajo najpogosteje z Gorenjskega, a so bila običajna tudi drugod. Imenovali so jih mezlanka ali ras (tudi mezlanasti ras ali ras z modrcem). Običajno so bile mezlanke črne ali rjave, izjemoma tudi druge barve. Mezlanke so bile z redkimi izjemami okrašene spodaj z drugobarvnim robom, navadno s širokim zelenim svilenim trakom (smledniška mezlanika, gl. sl. 10, ima ob zelenem traku še zeleno vrstico). Preprosto kränjsko raševinasto krilo z modrcem je primer iz Etnografskega muzeja v Ljubljani z inv. št. 20: krilo je iz domače, črno barvane raševine, dolgo 85 cm in sestavljeno iz petih pol širine po 53 cm, da je celotna širina mezlanke, odštevši ozke robove v šivih, 260 cm. Srednja pola raševine ne sega do pasu, temveč je v višini 35 cm vstavljen kos debelega domačega platna, da so s tem prihranili pol metra raševine; tu je namreč prekril krilo predpasnik (prim. belokranjsko krilo iz valesa, str. 54). Ob desnem robu vstavljenega platna je zgoraj vшит v mezlaniko notranji žep. V pasu, kjer je krilo našito na modrc, je drobno nagubano in so gube znotraj nekaj niže še enkrat prešite. Krilo spodaj nima običajnega drugobarvnega roba.

Raševinasta krila so pogostna tudi na Štajerskem (Pohorje, hribi ob Savi³³); ziljski ter rezijanski ras imata od raševine ime. Tako se je preneslo tako ime tudi drugod na krila iz drugačnega blaga: muzalanka (podsreda³⁴), ras (Rateče-Planica iz sukna,³⁵ sl. 16).

Često srečamo v virih krila, narejena iz domačega platna, ki je bilo tkano z drugobarvnimi progami (štrajhaste janke v Mežiški dolini³⁶). Goldenstein je upodobil Škofjeločanko v krilu iz progastega blaga, ki so ga tkali v Škofji Loki in okolici iz domače preje in rdečih kupljenih niti, turške preje (bombaževina). Tako blago ni bilo priljubljeno samo v škofjeloški in ljubljanski okolici, temveč sploh po vsem Gorenjskem. Iz iste vrste blaga je brez dvoma tudi belo-modro progasto krilo, ki ga nosi Vipavka na Goldensteinovem akvarelu. Verjetno je tudi v Vipavo prihajalo blago škofjeloških tkalcev.

Naslednja tkanina, ki so jo pri nas še do nedavna tkali doma, je sukno. Suknena krila omenjajo pogosto viri z Gorenjskega; v koliko so bila krila

³¹ Glej navedeno delo pri op. 12. Dve hodni janki z modrcem za vsak dan je dobila dekla kot letni deputat v Podsredi.

³² Santel S., Rokopisno gradivo.

³³ Glej navedeno delo pri op. 12.

³⁴ Glej navedeno delo pri op. 12, tako se imenuje krilo iz sukna, karmiloda ali redko tudi iz kronraša, ki ima spodaj širok žameten rob ter svilen modrc. To je nedeljsko oblačilo in po tkaninah sodeč res ni v poročilih zaman pripis, da so v teh krajih gospodarji in njih žene revneje oblečene kot otroci in služinčad.

³⁵ Glej op. 32.

³⁶ Kotnik F., Narodna noša v Mežiški dolini. ND XVIII, 1926.

res iz domačega sukna, ni znano. Sič poroča, da so bila okoli srede 19. stol. na Gorenjskem za zimo splošna temnomodra sukнена krila. Taka široka krila s svilnatim našitkom spodaj so bila v navadi na Homcu še leta 1880. Lep primer suknenega krila z modrcem iz gorenjskega kota iz druge polovice 19. stol. kaže sl. 16. Krilo je iz debelega suknenega blaga, vijoličaste barve. Taka krila so še danes značilna za nošo v Ratečah-Planici, imenovana r a s. Krilo, ki ga kaže slika, je zelo globoko nagubano in spodaj okrašeno s široko progo zelene svile, ž n u r o³⁷; ob njej tečeta še dve enako zeleni vrvici, naši v obliki vrvice. Modrc k temu krilu je črn, brokaten. Iz domačega sukna so si izdelovale krila ženske na Pohorju; tudi v Podjuni so bile v navadi volnene j o n k e. Poročila omenjajo sukнена krila tudi iz drugih slovenskih krajev; taka so bila v rabi povsod, kjer so nosili krila z modrcem.

Poleg raševine, platna, domačega ter kupljenega sukna so bile v 19. stol. v navadi še tudi mnoge druge vrste tovarniškega blaga. »Kupivna krila, visoke barve« imenuje Trdina krila, narejena iz živobarvnega kupljenega blaga, nosile so jih ženske v Mengšu okoli leta 1830.³⁸ Iz pisanega blaga narejena krila so bila posebno priljubljena na Dolenjskem za praznične dni (z dlan širokim, zelenim robom spodaj); od tod omenjajo bombaževinasto blago kričočih vzorcev. Tudi na Krasu so bila priljubljena krila iz rožastega blaga.³⁹

Dolžina krila je po Slovenskem precej enotna (spodnji rob sega do gležnjev), razen izrazite svojstvenosti ziljskega rasa,⁴⁰ ki pokriva v zahodnem predelu Žiljske doline (Brdo) še kolena, v vzhodnem (Bistrica), pa sega do kolen (ustni podatek prof. Grafenauerja). Z ziljskim rasom moremo primerjati še rezijanski ras, ki sega tudi le do kolen. To značilnost opevajo verzi iz ljudskih pesmi:

K' nočem Zilanko,
prekratko ma janko,
Rožanko bom mov,
K' ma janko do tlov . . .
(Loče pri Beljaku, Štrekelj II, 2572)

ali druga:

Kada na Ostrek pridemo,
Naše Rezijanke videmo,
K' majo kratke janke, kratek ras,
K' jim rase trebuh vun čez pas.

³⁷ Glej op. 32.

³⁸ Trdina Janez, Spomini starega Mengšana. VP 1931.

³⁹ Po Arsenovičevih in Šantlovih akvarelih.

⁴⁰ Ras je navadno iz listra, kateremu pravijo Ziljani urlan. Včasih je tudi iz domačega blaga. Spodaj ima ras približno osem centimetrov širok rob drugačne barve. Ras je na široko »plisiran«, »v rorče djan«, kakor pravijo Ziljanke, dolg je kakih 65 cm in je črne, vijoličaste, pa tudi modre (»brune«), rjave (»ruse«), »temnobreune« barve. Široki obrobni pas spodaj je povsod zelen. (Citirano po M. Brejčevi, glej op. 25.)

Poleg svojstvenosti v zunanjem videzu ima tudi po kroju ziljski ras prav posebno mesto in sicer je spredaj po vsej dolžini odprt; pri oblačenju ga spenjajo samo z enim kaveljčkom v pasu. Pri tako odprtem krilu ohranjajo gube laže v redu, kadar je krilo spravljeno (ras ima slične gube kot meh pri harmoniki, sl. 7). Ziljski ras je narejen iz listra in ima ob spodnjem robu tudi redno našito progo zelene svile. Listrasta je včasih tudi podjunska jonka.

Ožje in širše proge blaga spodaj na krilu srečujemo pri prav vseh slovenskih nošah in so brezdvomno naš starinski okras.

Pri nekaterih nošah je v zadnjem času svila, posebno premožnim, za praznja krila splošno tvorivo. O svilenih krilih izvemo iz mnogih poročil z Gorenjskega, vedno pa so taka v tržaško-okoličanski noši, za katero imamo redno samo poročila o sijajni praznji noši. Tu je drugobarven rob na krilu spodaj širok in izrazit.⁴¹ Tudi v Ben. Sloveniji (Št. Peter) so imele ženske za slovesne prilike krila iz višnjeve, rdeče ali zelene svile, »vse zgi-bičane po dolgavi.«⁴² Krila iz spreminjajoče se svile v temnoolivno zeleni, črni ali vinkordeči barvi pozna tudi podjunska noša.

Krilo z modrcem, krojeno oboje iz enakega blaga, omenjajo viri naj-prej in najpogosteje na Štajerskem (v Spuhlji pri Ptujju imenujejo tako obla-čilo *klot*, gladko narejeno, od „glatt“), a je običajno tudi v koroških nošah (Mežiška dolina, niederc in janka;⁴³ rožanska janka;⁴⁴ podjunska janka z nje-dercem;⁴⁵ Jezersko). V zadnjem času so bila enaka krila z modrcem tudi na Gorenjskem, Dolenjskem, Blokah in drugod, kar je posledica nošnje pestrih ovratnih rut, ki pokrivajo modrc. Tudi spenzerji, kočemajke in podobna oblačila, ki so ponekod izpopolnjevala praznja oblačila, so dala modrcu precej podrejen ali samo praktičen značaj. Krila z modrcem za delovne dni (košnja) so bila v zadnjem času redno iz enake vrste blaga (Dolenjsko).

Predpasniki

Okoli pasu privezan predpasnik je lasten vsem slovenskim nošam zad-njega časa. Zanj so znana imena *predprt* (Savinjska dolina, Štajerska), *predpas*, *pripas*, *predprtnik* (Štajerska), *prednik* (Rogatec, ob Ščavnici, Mursko polje), *zastor* (Štajerska, Vinica, Adlešiči), *opas* (Smled-nik). Bolj je poznano in rabljeno tuje ime *burtah* ((Rateče-Planica, Zilja), *birtoh* (Gorenjsko), *birtah* (Smlednik, Bevke), *firtoh* (Dolenjsko), *furtoh* (Središče), *firtf* (Škedenj), *ferteh* (Istra, Breg), *furtolj* (Mursko polje), *förtöi* (Prekmurje). V Reziji imenujejo predpasnik *re-mijal*, okoli Buzeta *traverza*.

Pri Valvasorju ne izvemo o predpasnikih nič natančnega. V virih 18. stol. najdemo največ bele predpasnike (sl. 12, 5), a redko poleg njih tudi

⁴¹ Glej op. 30.

⁴² *Procesia presv. rešniga Telesa pri Starih Slovenih na Laškem. Opis noše iz šentpeterske fare. Bčela 1853.*

⁴³ Glej op. 36.

⁴⁴ Glej op. 25.

⁴⁵ Glej op. 25.

drugobarvne, tako omenjajo odpravščine svobodnikov predpasnike iz mezlana in kronraša. Starejši beli predpasniki so nedvomno narejeni iz domačega platna, kar potrjujejo tudi nekateri avtorji konec 18. stol. O obliki predpasnikov je mogoče reči na splošno, da so bili v navadi ožji, iz ene širine blaga ter razmeroma dolgi. Širini primerno tudi niso bili močno nagubani ter so se pritrjevali okoli pasu s trakovi, našitimi na predpasnik ali pa tudi na način, ki ga vidimo pri ženski na freski na Sladki gori; ozek bel rob, zgoraj na nagubanem predpasniku, ima na vsakem koncu gumbnico, v katero je z gumbom pripet ozek, drugobarven trak, ki se križema okoli pasu spredaj priveže v pentljo (sl. 12, prim. tudi sl. 5). Predpasniki so bili brez okrasa ali so pa imeli spodaj našite bele čipke.

V 19. stol. so postali beli predpasniki redkejši. Leta 1808 pravi sicer še Hoff,⁴⁶ da nosijo Kranjci s a m o b e l e predpasnike, a vendar je omenba za ta čas precej pozna; verjetno so beli predpasniki še prevladovali nad drugimi. Tudi drugod so bili v prvih desetletjih 19. stol. še pogostni. Okoli leta 1820 so nosile v Slivnici pod Pohorjem bele predpasnike največ za praznike;⁴⁷ iz Studence izvemo, da so bili delovni predpasniki narejeni iz hodnega platna;⁴⁸ tudi v Savinjski dolini so nosile okoli leta 1820—30 za delavnike bele predprte.⁴⁹

Kasneje so beli predpasniki deli noše ob posebnih kmečkih opravilih. Ženske na Štajerskem so nosile ob košnji, žetvi in trgatvi predprte iz močnega domačega platna in Pajk pravi, da je čist bel predprtnik ponos Slovenke, ter da proti nemški meji beli predpasniki ginejo.⁵⁰ Tudi drugod po Slovenskem je veljal bel predpasnik za važen del obleke ob košnji, česar se starejše ženske še prav rade spominjajo; v Bevkah so si opasale bele bršlinaste birtahe; pod Kureščkom so si pripravila dekleta za košnjo dva ali tri bele predpasnike, da so imele takoj nadomestek, če jih je dobila ploha. V Št. Rupertu na Dolenjskem so imele grabljice navado, da so vogal belega firtaha zatikale zadaj za pas. Povsod so si te bele predpasnike okraševale s čipkami. Ljubezen do bele barve v noši, ki so jo starejši avtorji omenjali za Slovenke, se pri predpasnikih prav lepo izraža.

V zadnjem času so bili beli predpasniki deli ljudske noše le še v osrednjebelokranjski noši. Starejših poročil o predpasnikih od tod ni na razpolago, le Heinko pravi za Krupo, da nosijo tam ženske predpasnik, narejen iz debelega platna.⁵¹ Kakor v vsej ostali noši, je bela naravna barva domačega platna ostala tudi pri predpasnikih; v metliško-podzemeljski okolici so bili v zadnjem času v navadi veliki predpasniki, navadno iz kupljenega bombaževinastega blaga. Tak je predpasnik iz Lokvic v Etnografskem muzeju inv. št. 732: dolg je 82 cm in širok 140 cm (narejen je torej iz dvojno širokega blaga). V pasu je naguban na širino 49 cm ter našit na 65 cm dolg pas s trakovi za zavezovanje na vsakem kraju. Predpasnik je ob vseh treh robovih

⁴⁶ Hoff N. G., Historisch-statistisch-topographisches Gemälde vom Herzogthume Krain und denselben einverleibten Istrien 1808.

⁴⁷, ⁴⁸, ⁴⁹ Glej navedeno delo pod op. 12.

⁵⁰ Glej op. 26.

⁵¹ Glej op. 3.

okrašen z 2 cm širokimi kupljenimi zobci. Precej se od tega predpasnika razločujeta viniški in adlešički zastor, že po tem, da tu predpasnike redno izdelujejo iz domačega platna (sl. 11). Zastor je narejen iz dveh pol platna, ki sta po sredi po dolgem sešiti; zgoraj je močno nabran in so gube nekaj pod robom še enkrat prešite. Svojstven je način, kako zastor pritrjujejo okoli pasu: na koncu ozkega roba v pasu je iz hodnega konca narejena zanka, škabica (Adlešiči: »Škabica mi se utrgala«); na Vinici imenujejo škabico tudi rinčico (kadar našijejo pod rob »babo«,⁵² je res videti ta »rinčica« kakor droben obroček). Skozi obe škabici ali rinčici potegnejo trpotko (trak), ki jo polože križema okoli pasu in zavežejo spredaj v pentljo, drgalko (Adlešiči), ki visi spredaj s konci trpotke po zastoru (sl. 11). Spodaj je zastor navadno precej široko zarobljen, praznji pa okrašen z vezenino v eni, dveh ali treh progah (enako tudi krilo). Za okras rabijo tudi čipke.

V območju bele noše, na slovenskem vzhodu, je bel predpasnik še dolgo časa prevladoval, kljub temu, da so se med bele elemente noše mešali drugi po barvi, tkanini in kroju. Od Gorjancev navzgor nudijo skromni viri naslednjo sliko: za okolico Dobove in Brežic pravi leta 1845 Sonntag, da nosijo ženske zelo ozke in ne predolge predpasnike; takega vidimo še okoli leta 1880;⁵³ predpasnike so okraševale z rdečim vezenjem. V nasprotju s tem malim predpasnikom vidimo severneje od tod proti Podčetrtku in Rogaški Slatini (po akvarelih K. Russa v delu, navedenem pod op. 11) k beli in temni noši velike bele predpasnike. Med Dravo in Muro so prevladovali v 18. stol. še beli predpasniki ter ponekod še tudi dobršen del 19. stol. Predpasnike iz tankega belega platna so nosile okoli Ptuja še okoli leta 1830 neveste in družice,⁵⁴ torej kot zelo slavnostno in morda obredno oblačilo. V Prekmurju so beli predpasniki prevladovali še v prvi polovici 19. stol., vendar so jih že tudi takrat nekatere barvale črno. K pisanim jankam so začele nositi tudi pisane predpasnike.⁵⁵

Drugobarvni predpasniki so znani najprej pač v območju temne noše. Na akvarelu v Hacquetovem delu ima Gorenjka predpasnik enake barve kot krilo; verjetno je to mezlanast predpasnik, kakor jih navajajo že tudi odpravščine svobodnikov. V 19. stol. so barvali za predpasnike domače platno, izdelovali pa so jih tudi iz raznih kupljenih tkanin. Predpasniki iz barvanega domačega platna so veljali predvsem kot delovni predpasniki. Priljubljeni so bili povsod na Kranjskem, Koroškem in bližnjem Štajerskem modro barvani predpasniki, potiskani z belimi pikami ali cvetličnim vzorcem. Tako so barvali platno pri »Firbarju« v Horjulu, česar se domačini še spominjajo. Ti predpasniki so bili veliki, da so prekrili velik del krila. Med praznimi predpasniki so poleg velikih (črnih in drugobarvnih), največ svilenih, tudi manjši. Veliki bogati predpasniki so pri tržaški in škedenjski noši.

⁵² »ded« in »baba« (škabice) imenujejo medeninast kaveljček in zanko za zapenjanje; Erjavec (Iz potne torbe) je slišal za to imena nánjček in nanjčica (Krn), pógalica, zapónec (na Krasu).

⁵³ Arsenovičev akvarel noše iz Mokric.

⁵⁴ Glej op. 11.

⁵⁵ Vurnik S., rokopisno gradivo.

Svojestveno obliko ima ziljski burtah, ki je v celi dolžini drobno naguban, »v majhne rorče djan« in je tudi spodaj dva- do trikrat naguban (sl. 9), tkanina je voal ali tibet. Pod burtahom so nosile Ziljanke še drug, klotast predpasnik s čipkami, ki so se videle izpod burtaha. Morda je bil spodnji predpasnik le zato, da so bile na njem čipke in je bilo videti, kot bi bile našite na burtah.

Raznobarvne predpasnike nosijo k beli noši v Poljanski dolini ob Kolpi. Kolikor se še spominjajo domačini, so bili predpasniki vedno iz raznobarvnega blaga, največ pisani (s cvetličnim motivom). Narejeni so bili gladko, iz ene širine blaga, »iz enega platna«, le z nekaj gubami v pasu. Novejši predpasniki so širši in imajo spodaj našito gubanje, »graniro«; zgoraj so predpasniki nekaj nabrani in imajo našit dva centimetra širok trak, »partico«. Partica ima na koncu ozke, kupljene trakove; z njimi se priveže predpasnik okoli pasu. Ti predpasniki so največ iz volnenega blaga ali klota ter enobarvni; slični so prekmurским, barvastim predpasnikom.

Starejši viri za nošo južnoslovenskih pokrajin predpasnika ne omenjajo; tako ga ni na Valvasorjevem bakrorezu škedenjske noše, ki ga sicer z ohranjeno nošo lepo primerjamo. Tudi Hacquet k isti noši o predpasniku ničesar ne pove. Na Goldensteinovih akvarelih noše iz Prema, Osolnice ter nekaterih drugih, ki predstavljajo verjetno nošo iz doline Kolpe, in na njegovih akvarelih noše iz Poljanske noline (sl. 13) ženske predpasnika nimajo. Če se na te vire lahko opremo, potem bi sledilo, da so začele ženske v teh slovenskih pokrajinah predpasnike nositi precej pozno, v Poljanski dolini, ob Kolpi šele proti sredi 19. stol. Zato se ni čuditi, da so predpasniki v času, kolikor se morejo ljudje nazaj še spomniti, le iz pisanih, kupljenih tkanin. Potemtakem bi istočasno s tovarniško tkanino spoznali pri sosedih tudi ta del noše in ga od njih prevzeli. Tak predpasnik je z monumentalno preprosto krojeno nošo iz debelega domačega platna gotovo nenavadna kombinacija.

Pasovi

V prvih opisih ljudskih noš najdemo tudi omembe o pasovih, izdelkih domače obrti. Središče tkalske obrti, kjer so izdelovali pasove, je bilo brez dvoma na Kranjskem, kar je sklepati že iz skopih omemb pri noši. O škofje-loških tkalcih vemo, da so s svojimi izdelki trgovali tudi po Italiji in posebno po Koroškem. Tu je mišljena tkanina, a so bili njih izdelki tudi pasovi. Pri Valvasorju slišimo, da so Gorenjke nosile v 17. stol. okoli ledij štiri prste široke, modre pasove, ki so bili zelo gosti in trdi in so jih tkali posebno urno. Take pasove so v 17. in 18. stol. nosile tudi ženske na Goriškem.⁵⁶ Hermann piše leta 1781: »Poseben nakit Korošice je rdeča, tri prste široka preveza (Binde). Narejena je iz turškega sukanca (bombaževinastih niti) in stkana zelo gosto z različnimi vzorci. Vse te preveze prihajajo s Kranjske, kjer se v masah izdelujejo. Te preveze se vsijejo med zgornji in spodnji del srajce tako, da pridejo ravno okrog ledij. Ravno te

⁵⁶ Glej op. 21.

preveze so prav za prav vzrok, da Korošice ne nosijo modrčkov. Životki (Leibeln) so namreč tako kratki, da se vidi rdeča preveza med životkom in krilom.⁵⁷ Ni znano, za kateri koroški predel velja ta opis. Da bi bila preveza všita med gornji in spodnji del srajce, si je nemogoče predstavljati; preveza je gotovo služila za pas in je tako morda predhodnica pasu, ki piše o njem deset let kasneje Hacquet za Ziljanke.

Nedvomno so kranjski pasovi v tipu in tkalski tehniki sorodni onim, ki so jih v Beli Krajini tkali še v zadnjem času in imajo nekje v davnini skupen izvor. O belokranjskih pasovih imamo mnogo več podatkov, zato tudi jasnejšo sliko. Po Heinkovem opisu so bili pasovi okoli Krupe, ki so jih tkale ženske doma še pred sto leti, dolgi pet do šest komolcev, zadaj pa razdeljeni v več vrvic z vozli na koncu. Metliški repi (vrvice na obeh koncih pasu, prevoze, ki so mahale zadaj po krilu do roba), so postali znani zategadelj, ker si je prizadeval škof Baraga, ko je kaplanoval v Metliki (ok. leta 1830), da bi jih odpravil. Metličanke so take pasove začele zgodaj opuščati in nositi kupljene (slika 17), ki so se spredaj zapenjali s kovinasto zaponko. Po splošnem videzu je staremu metliškem pasu podoben pas iz Poljanske doline ob Kolpi, ker je na konceh razdeljen v dolge žnore z bombaki (okrogli vozli na konceh). Pas se zavezuje zadaj, da vise žnore kot repi do konca krila (sl. 1). V Poljanski dolini so volno za te pasove kupovali, tkala pa jih je potem doma ženska, ki so ji rekli pasarica. Pasovi so bili iz rdeče volne z vtkanimi modrimi in zelenimi nitmi, široki približno šest centimetrov. Pas je bil dvojno tkan, zgoraj je imel odprtino, da so mogle ženske vanj spravljati denar ali druge malenkosti in je v tem podoben moškemu, usnjenemu pasu. Iz volne enakih barv je bil tkan tudi pas viniško-adlešičke noše zadnjega časa. Pas, tkanica, je bil tako dolg, da si ga je ženska dvakrat ovila okoli pasu in potem zadnji konec zataknila pri strani za ta ovoj. Tako tvori tkanica nekako prehodno obliko med metliškim z zaponko in starinskim poljanskim pasom z repom.

V Prekmurju (Murska Sobota) so se ženske prepasovale z modrimi, rdečimi ali zelenimi pojasniki (Csaplovics jih imenuje suknene robove). Več ni znanega, vendar je že s tem potrjeno, da so bili pasovi tudi tu v navadi.

Pas je pri slovenski ženski noši značilen in važen del.

V območju temne noše bi na take pasove spominjali razni trakovi, ki jih ženske privezujejo okoli pasu vrhu predpasnika, tako na Dolenjskem (Šmarje, Dobropolje, Bloke; priljubljeni so bili črni moirirani, oblakasti trakovi), na Notranjskem in tudi na Gorenjskem (tu še poleg sklepanca). Zavezovale so jih zadaj v veliko pentljo, da so viseli konci traku daleč po krilu. Ponekod so imele trak že kar prirejen v pentljo, ki se je potem zadaj v pasu pritrdila. Ponekod so zavezovale trakove pri strani (tržaške in goriške okoličanke; v Črnomlju in št. Rupertu) ali tudi spredaj (pri škedenjski noši). Izredno široke in dolge trakove so si privezovalle okoli pasu tržaške in

⁵⁷ Citirano po Břejčevi (op. 25).

goriške okoličanke (široke do 15 cm); konci traku so viseli skoraj do spodnjega roba krila. Tu kakor v Škedenju so bili priljubljeni pisani trakovi, ki so barvitost teh noš zelo dvignili. Škedenjke so si nadevale pozimi k suknji ožje in krajše trakove.⁵⁸ Istrski pas, o v e z a, je bil črn in je imel kratko pentljo.⁵⁹ Rezijanke so se prepasovale s črnimi, žametnimi trakovi brez pentelj.⁶⁰

Pasovi, ki jih navajam doslej, so bili ali res še pravi pasovi, da so se v pasu tesno prilekali, ali pa zaključevali dvodelnost obleke (n. pr. v Beli Krajini).

Drugačen značaj imajo pasovi, ki se običajno ne prilagajo životu v pasu, temveč padajo na boke in imajo pri strani na kovinastem obešalu še en konec pasu, ki pada po krilu navzdol (sl. 15). Izjemo tvori ziljski pas, ki se z njim Ziljanka tesno prepaše, sicer pa ima tudi navzdol viseč konec in tvori zato po obliki prehod od pasov prvega k pasovom druge vrste. Ločimo dve inačici teh pasov: prvi so narejeni iz okrašenega usnja, drugi so kovinasti. Pri obeh je nosil viseči konec pasu žepni nož ali ključ od skrinje (sl. 5).

Usnjeni pasovi v različnih širinah (od 1—7 cm) so bili s kovinastimi žeblički tako gosto nakovani, da so ti žeblički prekrili vse usnje. Med drobnimi glavicami žebličkov so bile večje kovinaste oblike (tudi barvane), ki so tvorile cvetlične motive (sl. 17). Te pasove so nosile v prejšnjem stoletju povsod po Kranjskem, Koroškem in Štajerskem pa tudi v območju bele noše na vzhodnem Štajerskem. Pasovi so bili okrašeni s cinastimi, medeninastimi pa tudi srebrnimi žeblički. V drugi polovici 19. stol. takih pasov ni bilo več dosti videti.

Usnjen je tudi ziljski pas, bogato vezen s tulci pavjih peres v cvetličnem ornamentu. Ima krajši in daljši viseč del pasu, oba enako vezena; na daljšem koncu, ki visi do roba krila, so še po vsej dolžini posebni kovinasti okraski (sl. 14).

Usnjene pasove, okrašene z vezenino s tulci, vidimo tudi drugod (Savinjska dolina). Ta način je šteti pri nas med mlajše načine okraševanja.

Vzporedno z usnjenimi pasovi so bili v rabi tudi kovinasti, to so s k l e p a n c i (na Gorenjskem, Goriškem, Štajerskem) ali s k l e p a n i (Dolenjsko) iz raznih cenejših in dragih kovin (srebro in zlato; srebrn sklepanec je na Gorenjskem srebrnjak) in v nešteto variantah, da dveh enakih skoraj ni najti. Poleg sklepancev, ki so le preprosta verižica (Etnografski muzej hrani nekaj takih primerkov, ki so datirani z letnicami iz 18. stol.), najdemo take, ki so sestavljeni iz najbogatije modeliranih členov. Sklepanec, sestavljen iz dveh različnih kovin, tudi barvno učinkuje. Pri strani ima sklepanec obešalo; na njem je v prejšnjih časih visel jermen ali verižica z nožkom ali ključem za skrinjo. Kasneje so nosile sklepance brez visečega dela (Gorenjsko, Savinjska dolina, po akvarelih K. Mayerja iz leta 1876) ali tudi

⁵⁸ Glej op. 30.

⁵⁹ Glej op. 30.

⁶⁰ Glej op. 32.

brez obešala (Savinjska dolina). V novejšem času so privezovale ženske na obešalo razne pisane pentlje (Gorenjsko, Dolenjsko), enake tistim zadaj na avbi. Modre, rdeče, bele in zelene »ž o j e«, trakove, so privezovale tudi Ziljanke v obešalo svojega pasu.⁶¹

Spodrec ali **spodrenc** je bil doma tkan (Bevke, iz 18 lanenih niti) ali kupljen trak (tudi kar rob blaga) in je služil za to, da so si ženske dolgo krilo pri hoji ali delu privezovale višje, da je stalo kakor svitek okoli pasu. Ta navada je bila precej splošna. Kakor vidimo na akvarelu noše iz Smlednika, so si tam spodrecale krilo tudi s širokim usnjenim pasom (sl. 10).⁶² Ponekod so si ženske spodrecale ali **spodrepale** (Bevke) krila samo za delavnike, drugod tudi ob nedeljah in so jih le v cerkvi r a z p o d r e c a l e.

*

Pregledno delo o krilih, predpasnikih in pasovih je skromen doprinos k predelavi posameznih delov slovenske ljudske noše. Slična obdelava šele pokaže veliko pomanjkanje točnih podatkov o nošah posameznih pokrajin in krajev v Sloveniji, tako zgodovinskih podatkov kot podatkov, ki jih je med ljudstvom še mogoče zabeležiti. V kolikor bo še možno izpopolniti te vrzeli, bo to naš Etnografski muzej gotovo izvršil s svojim velikopoteznim in načrtnim delom raziskovanja vseh panog ljudske kulture po posameznih pokrajinah. Po teh raziskovanjih bo mogla dobiti tudi noša v znanstveni obdelavi ono mesto, ki ji pripada.

⁶¹ Glej op. 25: »Baje nosijo dekleta, ko gredo v ‚prvo‘, to je na ples pod lipo, posebno našivan in izkičen pas.«

⁶² Kordesch L., v tekstu k prireditvi Goldensteinovega akvarela za Carniolio pove pri smledniški noši, da so se žene spodrecale z usnjenim pasom pri hoji ali ob dežju (slika 8).

R é s u m é

JUPES, TABLIERS ET CEINTURES DANS LES COSTUMES POPULAIRES SLOVÈNES

1. *Jupes.* Dans les costumes populaires slovènes nous avons la jupe avec ceinture et la ceinture avec corselet.

a) On confectionnait jusqu'à ces derniers temps la jupe avec ceinture, dans la Carniole Blanche et dans le Prekmurje, avec du tissu blanc de pays. La jupe est coupée dans des morceaux de tissu droits, plissée à la ceinture et cousue sur une ceinture plus ou moins large. La femme la fixe au corps avec des rubans ou bien par une épingle.

b) En certains endroits les femmes ajoutent à la jupe un corsage indépendant (par ex. entre la Drave et la Mure et le Prekmurje). Nous pouvons comparer le corsage au gilet des hommes.

c) Les femmes portent la jupe avec corselet en Carniole, surtout dans la Carniole Intérieure, aux environs de Trieste, dans la Haute Car-

niole, la Carinthie slovène et en Styrie. La jupe y est d'un autre tissu que le corselet qui, jusqu'à la moitié du XIXe siècle, était encore régulièrement orné de parements faits de rubans. A cause des foulards bariolés que les femmes portent autour du cou, les corselets ont perdu de leur panache. En Styrie et en Carinthie, on taillait déjà au cours du siècle dernier le corselet et la jupe dans le même tissu.

Les femmes slovènes ornaient leur costume en cousant à la partie inférieure de la jupe des bordures d'autres couleurs.

2. Les femmes slovènes portent leur tablier fixé autour de la ceinture avec des rubans. Aux différentes époques et dans les diverses régions, les tabliers se distinguent entre eux par le matériel dont ils sont faits, et par la taille. A l'ordinaire, les tabliers sont de toutes couleurs et de tissus divers. Le développement du costume slovène montre que les tabliers blancs étaient caractéristiques. Ils ne se sont conservés tels que dans le costume de la Carniole Blanche (Bela Krajina). Ailleurs ils sont une partie du costume dans les occupations paysannes particulières, comme par exemple au moment du fauchage ou de la moisson.

3. Les ceintures sont une partie importante du costume féminin slovène. Les ceintures sont étroitement serrées autour de la taille, de façon à rattacher les deux parties du costume (Carniole Blanche, Poljanska dolina au bord de la Kolpa), ou bien elles relèvent le coloris du costume (voisinage de Trieste, Škedenj). D'autres sortes de ceintures sont lâches. Elles tombent sur les hanches et elles ont ordinairement au côté un suspensoir de métal. Ces ceintures sont en cuir et souvent garnies d'ornements métalliques ou de jointures métalliques en forme de chaînette. On a conservé beaucoup de jointures et elles offrent une richesse extrême de variantes, depuis la chaînette la plus simple (du XVIIIe siècle) jusqu'à la chaînette aux maillons très artistiquement ciselés. Du suspensoir pendait sur la jupe une courroie ou une chaînette avec la clé l'armoire ou un canif. Ces derniers temps le suspensoir n'a pas d'accrochoir, en certains endroits on attache cependant à sa place des rubans bariolés.

Novo gradivo o slovenski ljudski noši iz prve polovice 19. stoletja

Boris Orel

V Osrednjem državnem arhivu Slovenije v Ljubljani so v fasciklih tako imenovanega »prezidialnega arhiva« iz leta 1838 akti (fasc. IV, akti 1081, fasc. VI, akti 1512, 1516, 1557, 1570, 1602, 1623, 2285), ki vsebujejo tehtne podatke o slovenski ljudski noši, plesih in glasbilih v prvi polovici 19. stoletja. Ti akti so za slovensko etnografijo in folkloro pravo odkritje. Menimo, da moremo to po vsej pravici trditi, pa čeprav

je bivši ravnatelj Narodnega muzeja dr. Josip Mal za te akte in njih podatke vedel ter jih je nekaj malega že uporabil v svoji Zgodovini slovenskega naroda (Novejša doba, str. 621, 628).

Kateri so ti akti v »prezidialnem arhivu»? Kako so nastali?

Avstrijski cesar Ferdinand se je poleti l. 1838 nameraval vrniti iz Italije na Dunaj po poti Trst—Ljubljana—Gradec. Ob tej priliki naj bi se ustavil v Ljubljani in se seznanil s posebnostmi ljudstva, prebivajočega na ozemlju ljubljanskega gubernija. Prezidij je vsem petim kresijam v guberniju (Ljubljana, Novo mesto, Postojna, Celovec in Beljak) s posebno okrožnico naznanil cesarjev prihod v Ljubljano, hkrati pa jim je naročil, da naj čimprej pošljejo kratka poročila o bistvenih posebnostih prebivalcev v posameznih okrajih. Okrožnici je prezidij priložil vprašanja, na katera so morale okrajne gosposke kresijam čim izčrpnije odgovoriti.

Vprašanja so bila sledeča:

1. Kakšna ženska in moška noša je v okraju? Iz kakšnega blaga? Kako imenujejo posamezne dele noše?

2. Katere zabave preprostega ljudstva so v okraju običajne? Katere posebne plesne plešejo? S katerimi glasbili spremljajo plesne? Ali godejo domači godci?

Ostala vprašanja (3.—6.) se nanašajo na poljedelske in razne druge pridelke, na izdelke itd., tičejo se končno prevoznih stroškov in njih poravnave po okrajnih blagajnah.

Z odgovorom sta bili zelo hitri in točni postojnska in novomeška kresija. Prva je poslala prezidiju poročila vseh svojih okrajnih gosposk, 8 po številu: Postojna, Idrija, Bistra, Snežnik, Vipava, Planina, Prem in Senožeče; druga pa je poslala poročila 13 okrajnih gosposk: Mokronog, Boštanj, Ruperč vrh, Kostanjevica, Ribnica, Šrajbarski turn, Kočevje, Poljane, Višnja gora, Krupa, Trebnje, Mirna, Stična. Manjkata torej le poročila turjaške in žužemberške gosposke.

Celovška kresija je zbrala poročila samo 18 okrajev. Za nas so važna predvsem poročila sledečih okrajev: Zenek, Leonštajn pri Porečah, Kapla, Važenberk in Telenberk, Pliberk, Dobrla ves, Humperk, Kriva Vrba, Gospa Sveta in Vetrinj.

Med zadnjimi je poročilo 14 okrajev poslala beljaška kresija. Slovensko etnografijo bodo zanimala poročila okrajev: Rožek, Trbiž, Podklošter, Beljak, Grünburg. Okraj Grünburg je svojemu poročilu celo priložil dva akvarela ženske in moške noše v Ziljski dolini ter dva akvarela ženske in moške noše v Leški dolini.

Z začudenjem pa moramo ugotoviti, da med akti prezidialnega arhiva ni najti poročil okrajev v ljubljanski kresiji (Brdo, Smednik, Škofja Loka, Ljubljana, Ljubljana-okolica, Velesovo, Mekinje, Ponoviče, Radovljica, Bled, Bela peč, Krumberg). Ljubljanska kresija je sicer prosila prezidij za podaljšanje roka, verjetno pa tudi do tega roka ni poslala poročil svojih okrajnih gosposk.

Prihod cesarja Ferdinanda v Ljubljano pa je bil navsezadnje odpovedan. Septembra 1838 je dvorna pisarna sporočila prezidiju ljubljanskega gubernija,

da bo cesar ostal v Lombardiji in Benetkah večino oktobra in da se bo zaradi neugodnega jesenskega vremena in nujnih opravkov v prestolnici vrnil na Dunaj po krajši poti preko Celovca.

Etnografski muzej se zaveda velike važnosti teh aktov v prezidialnem arhivu, saj predstavljajo dragoceno gradivo za preučevanje slovenske ljudske kulture v prvi polovici 19. stoletja. Zato se je muzej odločil, da bo njih vsebino v izvorniku in v slovenskem prevodu objavil v posebni publikaciji hkrati s posebnim komentarjem.

R é s u m é

L'auteur nous donne un breuf aperçu des matériaux nouveaux et très importants qui traitent du costume national, des danses et instruments de musique slovènes dans la première moitié du XIXe siècle. Ces matériaux ont été découverts dans les Archives d'Etat Centrales de Slovénie. Ils seront sous peu publiés et commentés dans une publication spéciale.

Francesco di Toppo in noša Kraševcev

Milko Matičetov

Leta 1893 je Simon Rutar v drugi knjigi »Poknežene grofije Goriške in Gradišćanske« (Slov. zemlja I/2, str. 67) uvedel v slovensko literaturo o noši zanimive podatke, baje iz 14. stoletja. Dobesedno pravi Rutar takole: »Srednjeveško kmetsko nošo opisal nam je Francesco di Toppo o priložnosti slovensnega vhoda patriarha Bertranda v Akvilejo 28. oktobra 1334...« Še bolj nedvoumno se je v tem pogledu izrazil leta 1913 dr. Josip Gruden v 3. zvezku »Zgodovine slov. naroda« na str. 524: »Iz naslednjega (= 14) stoletja imamo zanimiv popis furlanskega zgodopisca Frančiška di Toppo, ki je ob slovesnem umeščenju patriarha Bertranda leta 1334 videl slovenske noše v Akvileji...« Kaj čuda torej, če smo vsi verjeli besedam Fr. di Toppa in se nanje opirali pri svojih izvajanjih, ne da bi podvomili, kako je s to pričo. Nedavno, pri pisanju »O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev« za prvi letnik Slov. etnografa sem s Fr. di Toppom prišel kar dvakrat na dan (str. 11 in 24; ta mesta je zdaj črtati). Vendarle pa sem bil radoveden, koliko se smemo zanesti na prevod. Zato sem se jeseni 1948 obrnil na furlanskega etnografa dr. Gaetana Perusinija s prošnjo, da bi mi poiskal izvorni odstavek, ki je bil predloga Rutarju in Grudnu.

Na svoje presenečenje pa sem v odgovoru iz Vidma izvedel predvsem, da je Francesco di Toppo živel — v 19. stoletju (1797—1883)! Bil je ugleden mož, nekaj let celo videmski župan. Napisal in objavil je več zgodovinskih povesti v prozi in v verzih. Odlomek, ki nas zanima, je iz dela »L'ingresso del patriarca Bertrando. Narrazione storica« in se v izvorniku glasi:

»Capitavano gli abitanti delle montagne del Carso con scuri berretti foderati di pelo e di sarga (sic, verjetno sargia — G. P.) rossa, con casacche color marrone, con calzoni corti che senza bottoni penzolavano sotto al ginocchio, con calze rosse o cilestri, e calzari alti, grossi e ferrati; portavano in mano, o appoggiata a una spalla una clava noderosa. Venivano le donne del Cragno sovrastanti Gorizia; avevano sul capo un fazzoletto bianco inamidato, che scendeva a coprir una porzione delle spalle; vestivano un corsaletto, o bianco o rosso, una gonnella listata a diversi colori, e portavano scarpe ben strette da lunghe coreggie di cuojo.« (Monografie friulane. Udine, tip. Vendrame, 1847; Monografia X^a, p. 7. — Prepis je iz prijaznosti oskrbel dr. G. Perusini.)

Po naše bi to brali: »Pojavljali so se hribovci s Krasa v temnih kosmatih kapah, podloženih z rdečim volnenim blagom, v rjavih suknjičih, v kratkih hlačah, ki so brez gumbov visele pod koleno, v rdečih ali višnjevih nogavicah, v visokih, debelih in okovanih čevljih; v roki ali pa na rami so držali grčasto palico. Prihajale so kranjske žene iznad Gorice; na glavi so imele belo naškrobljeno ruto, ki je delno pokrivala ramena; nosile so bel ali rdeč modrc in pisano obrobljeno krilo; čevlji pa so jim bili zadržani z dolgimi jermeni iz usnja.«

Dr. Gaetano Perusini pristavlja, da se je Francesco di Toppo za svoj izmišljeni opis navdahnul pač ob nošah iz prve polovice 19. stoletja. Kljub temu pa da zgornji odlomek ni povsem zanesljiv tudi kot opis ljudske noše v 19. stoletju, saj v njem pogrešamo podrobne lokalizacije (Toppo govori na splošno o Kraševcih, o Kranjcih in o Furlanih). »Po mojem«, pravi Perusini, »bi bilo želeti, da taki lažni etnografski dokumenti izginejo za vselej iz etnografskih del.«

Njegovemu mnenju se slovenski etnografi lahko pridružimo brez pridržkov.

Résumé

Par suite de renseignements parvenus de la part de M. le D-r G. Perusini de Udine (Italie), l'auteur arrive à la conclusion que les historiens et, après eux, de même les ethnographes slovènes avaient cité faussement, jusqu'ici, l'œuvre de Francesco di Toppo comme source pour la connaissance du costume populaire slovène du XIVe siècle. En effet, Francesco di Toppo (1797—1885), auteur de contes historiques, n'a d'importance qu'en qualité de fournisseur de renseignements pour le XIXe siècle. Ici encore, on doit s'en servir avec beaucoup de précaution.

Trideset let sovjetske folkloristike

E. V. Gippius — V. I. Čičerov

Velika oktobrska socialistična revolucija je našla rusko folkloristiko na stopnji nezaključene borbe med tradicijami romantične folkloristike iz začetka 19. stoletja in med pozitivistično šolo, ki se je bila utrdila v sedemdesetih letih. Borba teh dveh struj — njen potek je bil sicer različen v besedni in glasbeni folkloristiki¹ — se je razvijala pod zelo občutnim vplivom tretje metodološke struje, ki se je bila izoblikovala v ruski znanosti že v šestdesetih letih s folklorističnimi nazori ruskih revolucionarnih demokratov in postala vir sovjetske folkloristike. Pomen te struje je bil velik zaradi vpliva, ki ga je imela na odnos ruskih pisateljev in komponistov do ljudske pesmi, na dejavnost zbirateljev folklorne in končno na teoretične nazore najnaprednejšega dela raziskovalcev iz začetka 20. stoletja (A. V. Markov, N. E. Ončukov, J. E. Lineva, N. V. Vasiljev, B. in J. Sokolov).

Ti so bili vzgojeni v duhu historične šole — izrazite predstavnice pozitivistične metodologije devetdesetih let — zato so ubrali drugo pot kakor tedanji konservativni znanstveniki iste pozitivistične folklorne šole v Rusiji in na zapadu. Tako je nastalo »levo« in »desno« krilo historične šole. Medtem ko so zapadni raziskovalci začetka 20. stoletja s stalnim poglobljanjem in razvijanjem metodike pozitivistične smeri zašli v formalistično zagato, je mladi rod historične šole (njeno levo krilo) že pred revolucijo skušal spraviti pozitivistično metodiko in nekatere splošne teoretične postavke, ki so si jih bili prisvojili, z naprednimi nazori revolucionarne demokracije o folklori. Predstavniki desnega krila historične šole, ki so odklanjali ustvarjalno vlogo

¹ Pred revolucijo si raziskovalci ljudske ruske glasbe niso zastavljali in niso reševali splošnih teoretičnih vprašanj. Teoretično razglabljanje ruskih filologov druge polovice 19. stoletja, njihovi spori o osnovnih koncepcijah pozitivistične dobe (komparativizem, teorija migracij, postavke historične šole) se skorajda niso dotaknili področja glasbene folkloristike druge polovice 19. stoletja in niso pustili v njej količjakaznavnega sledu. Vpliv pozitivistične metodologije se je pokazal na področju glasbene folkloristike druge polovice 19. stoletja samo pri obdelavi posameznih vprašanj ruske ljudske glasbe (vprašanje tonalitete in ritmike) in se skoraj ni dotaknil zbirateljske prakse ruskih glasbenikov, njihove zbiralne metodike in končno njihovih splošnih teoretičnih predstav o ljudski glasbeni umetnosti, ki so se malone do revolucije opirale na stare romantične folkloristične nazore slavjanofilov in narodnikov. Tako je predrevolucijska ruska glasbena folkloristika v teoretičnem oziru vidno zaostala za besedno folkloristiko. posebej za njenimi teoretično najbolj obdelanimi panogami: za raziskovanjem ruskih pravljic in ruskih epskih pesmi — ki so bile že pred letom 1917 med najvplivnejšimi v svetovni znanosti in so slovele kot »ruska folkloristična šola«.

ljudstva, pa so šli po istih potih kot zapadnoevropski folkloristi: v njihovih delih sta se v začetku 20. stoletja jasno pokazali dve osnovni smeri: buržoazno-sociološka in formalistična. Obe te dve smeri sta se razvili tudi v ruski folkloristiki pred revolucijo; najjasneje sta bili izraženi v delih Keltujale (buržoaznosociološka koncepcija) in Peretca (skrajni formalizem na isti buržoazno-sociološki podlagi).

Po revoluciji, ki je zaostri la vsa protislovja, so v Rusiji pred letom 1917 malo vidne razlike v nazorih med desnim in levim krilom historične šole stopile popolnoma jasno na dan. Medtem ko je levo krilo historične šole z bratoma Borisom in Jurijem Sokolovim proglasilo načelo o ustvarjalnem značaju ljudske umetnosti — pravo nasprotje buržoazno-sociološki postavki o ustvarjalni nezmožnosti ljudstva — je desno krilo s predstavniki formalistične literarne teorije vred, zaverovano v metodiko zapadne folkloristike, poizkušalo obrniti razvoj sovjetske znanosti po poti zapadnoevropske znanosti.

Buržoazno-sociološka folkloristika je oznanjala načelo, da so mnoge, če že ne vse ljudske stvaritve prvotno nastale med gospodujočimi razredi. Zdvajali so celo nad samim pojmom »ljudsko slovstvo« in ga v bistvu izključevali; stvaritve, ki žive v ustnem življenju, imajo namreč po mišljenju buržoaznih sociologov za svoj izvor: ali pismeno literaturo »izobraženih in kulturnih krogov družbe« ali pa ustvarjanje poklicnih oseb, »ki izpolnjujejo socialno naročilo fevdalne aristokracije in buržoazije«. Ljudstvo samo sprejema in prepesnjuje ta dela (»Das Volk zersingt das angenommene Lied« — John Meyer), komaj nehajo krožiti v okolju, ki jih je ustvarilo (zakasnelo izposojanje je odvisno od nižje kulturne ravni ljudstva), ter s tem, da jih prilagojuje svojemu pogledu na svet, kazi in ruši njihovo umetniško veljavo, saj ni v stanju popolnoma osvojiti si kulturne vrednote gospodujočih razredov. Odmevi teh nazorov so pri nas v dvajsetih letih krožili ne samo na področju literature in folklore, ampak tudi na področju glasbene etnografije.

Posebno jasno so se ti odmevi javljali pri preučevanju bilin, pravljicnega eposa in liričnih pesmi. Junaško in pripovedno bilino, fantastično pravljico, ljudsko balado, lirično pesem so proglašali za stvaritve gospodujočih razredov, ki so se utrdili med kmeti komaj v poznejših časih.²

Kot protiutež buržoazno-sociološkim koncepcijam, ki razvijajo teoretične postavke predrevolucijske historične šole (neposredno so v stiku s teorijami

² Na področju ruskega eposa se je pojavila teorija o plasteh. Dokazovali so, da so biline, zapisane v 19.—20. stoletju, postale last kmečkega ustvarjanja komaj v zadnjih časih — prvotno da so bile epos gospodujočih fevdalnih krogov. Stoletja, odkar epos obstoji, so pustila v njem razne socialne plasti; zato so raziskovalci bilin — kakor geologi — dolžni odstranjevati kasnejše plasti, da bi obnovili podobo prvotnega epskega dela. Sorodne sociološke postavke so se pojavile tudi na področju raziskovanja pravljic. Tako je J. M. Sokolov (v delu »Kaj je folklor«, Moskva, izd. »Krestjanskaja gazeta«, 1935) pisal: »Pravljice, n. pr. o carjeviču Ivanu, ki si pridobi carično, žar-ptico ali kako drugo čudo, so verjetno nastale v dobi fevdalizma, in predpostavljati moramo, da ne v kmečkem, ampak v plemiškem ali trgovskem okolju. Komaj kasneje so jih kmetje predelali tako, da so ustrezale njihovemu razrednemu okusu in predstavam.«

vodilnih zapadnoevropskih raziskovalcev pozitivistične smeri: Johna Meyerja, Hoffmann-Krayerja in kasnejšimi nazori Hansa Naumanna, ki so naleteli na oster odpor v sovjetski znanosti, se v dvajsetih letih porajajo krive vulgarno-sociološke sheme, ki jih prilagajajo ljudskemu ustvarjanju. Zaradi mehaničnega sociologiziranja so umetniško podobo prikazovali napačno: namesto da bi tolmačili, so se zadovoljevali z etiketo o dozdevni socialni pripadnosti (glede na izvor ali na ohranjenost). To je imelo za posledico, da je bil zgodovinsko nepravilno prikazan socialni pomen idej ljudske umetnosti, ko se je istovetilo upodobljeno in upodabljačče okolje. Vrh tega je opustitev idejnega ocenjevalnega merila terjala zbiranje in preučevanje protiljudskih pojavov: ustnega in glasbeno-pesemskega izročila deklasiranih slojev družbe, tako imenovane »blatne (= zločinske, vulgarne) folklore«, ki so nje raziskovanje proglašali za pomembno in neobhodno sociološko nalogo.

Istočasno z buržoazno-sociološko metodo v njeni vulgarno-sociološki obliki postajajo v dvajsetih letih zelo vidne v sovjetski folkloristiki težnje po formalistični analizi; pojavlja se vrsta del, ki s formalističnega izhodišča nastopajo proti sociološki metodi. Formalistična folkloristika je smatrala umetniške proizvode kot »v sebi zaključene pojave«. Formalisti, ki niso priznavali socialne in časovne pogojenosti del, ki so odrekli vsak vpliv psihološkim in življenjskim pogojem, so odklanjali, da bi odkrili idejni pomen analiziranih pojavov ustnega izročila ter so speljali z znanstvenega tira vprašanje odražanja resničnosti v ljudskem ustvarjanju in delovanju folklore na človekovo zavest. Raziskovalci formalistične smeri se niso zmeraj in naravnost odrekli, da bi se dotikali psiholoških vprašanj, vprašanj trenutnega stanja in izvora snovi ali teksta; včasih so to priznavali za načelno zaželeno, vendar pa so smatrali nalogo za praktično neizvedljivo. V glasbeno-etnografskih delih se je formalistična metoda raziskovanja pojavila v posebni obliki: priznavali so važnost empiričnih opazovanj realnega življenja »v sebi« kot podlage, na kateri se brez odnosa do nje razvijajo oblike ljudske glasbe (ritmika verzov in glasbena ritmika, harmonija itd.).

Zgodovinska metoda analiziranja je bila izključena, vse je bilo postavljeno na ploskev statične istočasnosti. Tekste, zapisane v 19.—20. stoletju, so smatrali za zgodovinsko sodobne zapise, kakor da bi sploh ne vsebovali sledov svojega obstoja v preteklosti. Pozitivistična metodologija je bila tako podlaga tudi formalistični smeri, čeprav v posebni obliki. Raziskovanje je bilo omejeno na analizo odnosov med deli, formulami³ itd. Formalisti so stremeli ne samo, da dajo blestečo, tehnično neoporečno oceno oblike, ampak

³ Pomemben vpliv na dela posameznih znanstvenikov dvajsetih let je imela formalistična metoda finske (ali skandinavske) šole, ki jo je sprejela tudi vrsta nemških in drugih zapadnoevropskih folkloristov, tako besednih kakor glasbenih (gl. n. pr. dela Mersmana). Formalistična metoda finske šole, ki je osredotočila svojo pažnjo na predmetno strukturo snovi in ki izhaja iz predmetne sheme celo v domnevah o kraju in času nastanka del, je našla posebno viden odmev v delih raziskovalcev pravljice: N. P. Andrejeva, A. I. Nikiforova in dr. Delovno metodo finske šole je kritično osvetlil R. O. Šor v članku »Problem folkloristične metode« (Hudožestvennyj folklor, Moskva, 1927).

da potem, ko jo razčlenijo na posamezne elemente, ugotovijo zakone njihovega medsebojnega vpliva, da dajo »formalno-strukturalno« analizo.

V začetku tridesetih let so vodilni sovjetski folkloristi prešli od kritike posameznih del zapadnoevropskih znanstvenikov h kritiki lažnih znanstvenih teorij in metod. Po iniciativi J. M. Sokolova so podvrgli kritiki teorijo znižane kulture Hansa Naumanna, ki je dobila politično oster prizvok v letih prevzema oblasti s strani nacistov (pretresujoč Naumannove nazore je J. M. Sokolov prišel do zaključka, da so teoretično blizu ideologiji fašizma, in jih je vsestransko skritiziral). Folklorni odsek Instituta etnografije je imel l. 1936 v Leningradu posebno zasedanje, da je razkrinkal fašistično folkloristiko.

Sovjetski raziskovalci glasbene folklore (ne da bi se omejevali samo na rusko folkloro, so postavili vrsto splošnih teoretičnih vprašanj v zvezi z zgodovinskim raziskovanjem glasbe narodov ZSSR) nastopajo v začetku tridesetih let s kritiko ne samo buržoaznih folklorističnih naziranj, ampak tudi najnovejših zapadnoevropskih teorij na področju »primerjalne muzikologije« — to je primerjalno-zgodovinskega raziskovanja glasbe narodov sveta (rasna teorija, teorija »kulturnih krogov« Graebnerja in Frobeniusa itd.).⁴

Še pred tem pa so leningrajski in kijevski muzikologi nastopili s kritiko reakcionarnih romantičnih nazorov o ljudski glasbi (nje retrospektivno vrednotenje kakor »žive starine«, statično nezgodovinsko pojmovanje, odklanjanje idejnega in umetniškega pomena ljudske glasbe demokratičnih slojev mesta), ki so bili v dvajsetih letih razširjeni med moskovskimi glasbenimi folkloristi iz GIMN-a.⁵ V začetku dvajsetih let je B. V. Asafjev podal nov pogled na ljudsko glasbeno umetnost kakor na živ ustvarjalni proces. Ta pogled je opiral na svojo razlago žive glasbene intonacije kot sredstva za glasovno občevanje; raziskoval je glasbeno-folklorne vire ustvarjanja ruskih komponistov, ki so določili narodnostno samoniklo pot zgodovinskega razvoja ruske glasbe. B. V. Asafjev je razvil tezo o aktivnem značaju ljudskega glasbenega ustvarjanja (ki jo postavlja proti zapadnoevropskemu pozitivističnemu stališču o pasivni vlogi ljudske umetnosti); obenem je razvil tezo o vrednosti živih delujočih pojavov sodobnega glasbenega ustvarjanja, o vlogi glasbene folklorne demokratičnih mestnih slojev kot činitelja zgodovinskega razvoja ruske klasične glasbe.

⁴ Glej E. V. Gippius, Problem glasbene folklorne, »Sov. muzika« 1933, št. 6. V tej razpravi avtor poleg teoretičnih postavk zapadnoevropske buržoazno-sociološke folklorne šole Hansa Naumanna (in njegovih ruskih posnemalcev) ter obeh zapadnoevropskih šol »primerjalne muzikologije« (berlinske, ki je razvijala teoretične postavke Graebnerja-Frobeniusa, in dunajske-biološke), kritizira tudi samo načelo, da se ustno glasbeno izročilo narodov sveta neznanstveno deli na dve različni področji: glasbeno folkloro civiliziranih narodov (raziskuje jo glasbena folkloristika) in ustno glasbeno izročilo »prirodnih in vzhodnih narodov« (raziskuje ga primerjalna muzikologija).

⁵ V Moskvi je bil do tridesetih let središče glasbeno-folklornega delovanja etnografski odsek GIMN-a (Državni institut glasbene vede), v čigar sestavu so v glavnem delali člani predrevolucijske Glasbeno-etnografske komisije Društva ljubiteljev prirodnih ved, antropologije in etnografije.

Prvo široko zasnovano marksistično podobo ljudskega ustvarjanja je dal sovjetski znanosti A. M. Gorki. Vprašanje odnosa do folklorne in nazori A. M. Gorkega o ljudskem ustvarjanju so bili predmet različnih obdelav. N. K. Piksanov je v mnogih člankih ter v knjigi »Gorki in folklor« razgrnil dokazno gradivo o nastanku in razvoju zanimanja in prizadevanj na tem področju pri A. M. Gorkem; na njegovo teorijo o folklori so opozorile razprave B. Bjalika in A. Dymšica; o njegovi vlogi v zgodovini folkloristike pa je pisal M. K. Azadovski.

Gorki se je približal folklori in teoriji o njej kakor pojavi, ki ga je smatral za pravo nasprotje dekadentstvu; materialistično mišljenje ljudstva, zdravi ljudski realizem, idejno in estetsko bogastvo, umetniško plastičnost ljudske umetnosti je doumel in sprejel kot vir in podlago realistične ustvarjalnosti. Značilen za pojmovanje A. M. Gorkega je njegov odnos do folklorne kot ustvarjanja delovnega ljudstva. S tako opredelitvijo folklorne je Gorki uvedel idejni ocenjevalni kriterij in utemeljil, zakaj nekatere stvaritve priznavamo in populariziramo, druge pa odklanjamo. Mednarodni izraz »folklor« je bil Gorkemu le pogojen, zato pa je pogosteje rabil jasnejši in natančnejši pojem: ljudsko ustvarjanje, ustno ljudsko umetnost, ustno slovstvo.⁶ Pogojenost izraza »folklor« je še podčrtal, ko ga je takole obrazložil: »ljudske pesmi, ljudske pravljice, ljudske pripovedke, sploh vse ljudsko ustvarjanje, ki se prav za prav imenuje folklor...«⁷ Toda čeprav se A. M. Gorki vrača k terminologiji Buslajeve, Afnasjeve, Petra Kirjejevskega in drugih delavcev iz zgodnje dobe ruske folkloristike, ji daje vendarle drug pomen. Abstraktno pojmovanje ljudske umetnosti, v delu mitološke šole povezano z idealističnimi predstavami o ljudski duši, je konkretiziral tako, da je pokazal, da ta umetnost pripada delovnemu ljudstvu (prim. v članku »O pravljičah«: »... ustna poezija delovnega ljudstva — iz tistih časov, ko sta bila poet in delavec združena v eni osebi — ta nesmrtna poezija, pramati knjižne literature...«).

Vprašanje odnosa do izraza »folklor« in tolmačenje tega izraza je v danem primeru načelnega pomena. V ruski znanosti udomačeni izraz je A. M. Gorki natančneje opredelil in vnesel vanj določeno vsebino — »ustvarjanje delovnega ljudstva«. Že s tem je pokazal, kaj je v folklori umetniško in idejno dragoceno, kaj ima ne samo preteklost, ampak prihodnost, ki se odkriva vsakemu novemu rodu kot živ vrelc neusahljivih ustvarjalnih sil. Zaradi svoje usmerjenosti v prihodnost je bil A. M. Gorki neomajen pri ocenjevanju literature in folklorne; isto načelo pa je določalo tudi njegov odnos do novo nastajajočega ljudskega ustvarjanja. Posebno pomembno je v tem pogledu eno izmed pisem A. M. Gorkega, naslovljeno pisateljici L. Nikiforovi že l. 1909. V njem je Gorki pisal: »Dolžnost — ali če hočete — naloga literature je, da najde v življenju splošno pomembno, tipično ne

⁶ Prim. pomen izraza »folklor« v naši in zapadnoevropski znanosti: medtem ko mi s »folkloro« označujemo ustno umetniško ustvarjanje ljudstva, znanstveniki na zapadu vključujejo vanjo celotno duhovno življenje ljudstva, domačo obrt itd.

⁷ Predavanje A. M. Gorkega na kongresu kmečkih pisateljev.

samo za današnji dan (podčrtala E. G. in V. Č.)... Čas je razumeti, da v deželi, ki je šele nedavno tako veličastno vzvalovala, v tej deželi bi morali biti in tudi so svobodni novorojeni ljudje... Oni, ti ljudje, največje bogastvo domovine, so naše poroštvo za prihodnost. Kdo pa so to?... Delavci?... tudi med delavci je novi ruski človek, tudi med kmeti itd. Glejte, izmišljajo si čudovito razigrane častuške in se smejejo prisilnemu delu, svojim ranam in telesnim bolečinam v življenju...

Rad bi vam povedal, da je naloga časa v tem, da raznetimo iskre novega v žive ognje, a staro, suženjsko, kar živi v ruski duši od tlačanstva, to je itak dovolj poudarjeno... Povzpnite se malo nad siromašno ulico in nad Peterburg in nad 'dandanašnji' — pogledajte, kako čudovito se konec koncev izkristalizira fizično neugodje življenja v ponosne človeške misli, v drzna dela, v prekrasno svetovno življenje!« (Navedeno po prvi objavi pisma iz arhiva A. M. Gorkega v članku S. Kastorskega: M. Gorki v borbi z literarno dekadenco, »Zvezda« 1947, št. 6, str. 170.) Vprašanje o idejni nasičenosti umetnine, o njeni tematični in oblikovni ljudskosti in umetniški pomembnosti je bilo za A. M. Gorkega glavno; vzporedno s tem pa je postavljaj bistveno vprašanje razrednega izvora ustvarjalcev, pri čemer so mu za presojo služile ideje, izražene v danem umetniškem tekstu.

Drugačen odnos do ustnega pesniškega ustvarjanja pa so imeli folkloristi dvajsetih let. Tako je n. pr. J. M. Sokolov odločno nasprotoval izrazu »ljudsko slovstvo« in poudarjal njegovo »nedoločnost«. Besedo »ljudski« so on in z njim drugi folkloristi smatrali za pomanjkljivo zaradi neizravne razredne karakterizacije. Ker so terjali od termina razredno karakterizacijo, je prišla v rabo mednarodna beseda »folklor«, sprejeta kot pogojni znak, ki naj bi obsegal ustno besedno umetnost raznih socialnih skupin in razredov. Taka opredelitev je brezupno zanemarjala vodilne poteze umetnosti, medtem ko so terjali, naj se ugotovi »razrednost dela«. Vulgarni sociologizem je privedel do tega, da razrednosti niso določali z ugotavljanjem idejno-politične usmerjenosti raznih umetniških vrst in posameznih tekstov, ampak po domnevni razredni pripadnosti njihovih avtorjev (pri tem je služilo za podlago, kakor smo pokazali zgoraj, enačenje upodobljenega in upodablajočega okolja; knezi naj bi govorili o knezih, bojarji o bojarjih itd.).

Gorki, ki je hotel odkriti idejno-politični pomen in usmerjenost folklornih del ter pokazati v njih izražene »slutnje in pričakovanja ljudstva« (V. I. Lenin), je zavzemal zelo sovražno stališče do vulgarnega sociologiziranja. Ze pred revolucijo ga je razburjala nova težnja, prisoditi gospodujočim razredom dela, ki po svoji ideologiji, obliki in tematiki pripadajo delovnim ljudskim množicam. O tem imamo vrsto pričevanj, med drugim večkrat navajano pismo Ljackemu ob izdaji antologije bilin »Starinki bogatyrskije«, ki jo je Gorki pregledal. »V naših dneh,« piše, »ko opažamo neki tuj, skeptičen, čudaški in neresen odnos do ljudstva in njegovega ustvarjanja, teksti — celo brez razlage — zelo ostro nasprotujejo takim, kakor je n. pr. Keltujala, ki sedaj izvaja vse ljudsko ustvarjanje od aristokracije, od gospodujočih razredov« (leta 1912).

Načelna razlika med pogledi Gorkega in med tistimi prvimi pogledi na folkloro, ki so se izoblikovali v pooktobrski folkloristiki, je predvsem v naslednjem: Gorki je na področju folkloristike razvijal ideje klasikov marksizma, zatrjeval je, da je umetnost ustvarilo delovno ljudstvo, čigar ideje, čustva, misli je videl izražene v folklori, ki jo je smatral za ustvarjalno silo ne samo preteklosti in sedanjosti, ampak tudi prihodnosti. Samo folklor delovnega ljudstva je življenjska. Izhajajoč s tega stališča je A. M. Gorki lahko smatral ljudsko umetnost za nekaj enotnega, kar kljubuje stoletjem ter se osvobaja pojavov, nasprotnih duhu in značaju ljudstva. Gorki je razkril in podrobno prikazal svoje poglede na folkloro v številnih govorih in člankih o vprašanju kulture, umetnosti, literature. Teorijo, ki uvaja marksizem namesto vulgarnega sociologizma, je Gorki razgrnil v analizi folklornih pojavov v referatu o literaturi na prvem kongresu sovjetskih pisateljev 17. avgusta 1934. V svojem referatu je razvil sodbe, ki sta jih o ljudskem umetniškem ustvarjanju izrekla V. I. Lenin in J. V. Stalin v posameznih izjavah o vprašanih sovjetske kulture in umetnosti; istočasno pa je podal pregled raziskovanj sovjetske folkloristike in podčrtal osnovne napredne ideje, ki so prišle na dan pri teh raziskovanjih.⁸

Načelno novo in pomembno je bilo to, da je sovjetska folkloristika odklonila gledanje na folkloro kot na relikv kulturno zaostale vasi. V nasprotju z mnenjem, da »ljudsko ustvarjanje izginja ter odstopa mesto umetniško manjvrednemu gradivu nerazvite in nekulturne množice«, je sovjetska znanost postavila trditev, da je delovno ljudstvo ustvarilo veličastne kulturne vrednote, ki se hranijo in izpopolnjujejo v ustnem izročilu kot odraz pretekle in sedanje stvarnosti. Sovjetska folkloristika je prišla do spoznanja, da je ljudsko pesniško in glasbeno ustvarjanje predvsem dejstvo sodobne stvarnosti. Retrospektivnemu zanimanju za ljudsko umetnost postavlja nasproti zanimanje za dejansko žive pojave folklore, ki ne odmirajo, ampak se razvijajo. Že s tem je sovjetska znanost zavzela stališče proti oboževanju »žive starine«, ki se je bilo pojavilo že v prvi polovici 19. stoletja pod vplivom slavjanofilov in romantikov (v ruski umetnosti pa je za reakcije 1907. in naslednja leta prišlo na dan v novi modernizirani estetski mistično-religiozni obliki).

Novi sovjetski nazor o pomembnosti predvsem živih, aktivnih pojavov folklore v sodobnem ustvarjanju ljudstva so v dvajsetih letih istočasno izoblikovali napredni raziskovalci pesniškega in glasbenega ustvarjanja (B. in J. Sokolov, B. V. Asajev — Igor Glebov). Ta novi nazor, ki se je navezoval na folkloristična prizadevanja naprednih ruskih pisateljev in kritikov 19. stoletja (Puškina, Belinskega, Dobroljubova, Černiševskega i. dr.), je čisto naravno privedel do revizije predrevolucijske folklore. Obstoječo folkloro so vrednotili kot sodobno dejstvo, ki karakterizira ustvarjalno silo ljudstva. Odmakniti od stvarnosti nasprotuje teza o sodobnem prizvoku folklore, kar

⁸ Izjave A. M. Gorkega o ljudskem ustvarjanju so najpopolneje zbrane v njegovem zborniku »O literaturi«; gl. tudi njegov zbornik »Članki in govori« (izd. Parus), ki je izšel leta 1916.

so prav za prav omogočile velike spremembe, nastale v državi in v ljudskem življenju. Za folkloro je značilna živa zveza s sodobnostjo: iz nje se poraja in njo odraža. In če je kaka zvrst ali posamezno delo nastalo v sivi davnini, to ne pomeni, da je ostalo njena last. V tradicionalni folklori res zveni preteklost, vendar ožarjena od sodobnosti. Ko je razvijal to misel, je J. M. Sokolov ob primeru častušek izrekel formulo, ki je zaradi svoje natančnosti prišla v splošno rabo: »Častuška je kakor mnoge druge folklorne vrste istočasno spomenik davne preteklosti in močan glas naše sodobnosti.«

Pred revolucijo so zbiratelji težili za tem, da bi ohranili arhaične umetniške pojave folklore, da bi ne dopustili njihove spremembe v zvezi s kulturnim razvojem ljudstva (ta težnja je značilna tudi za prakso sodobnih znanstvenikov na zapadu). Nasprotno pa si je sovjetska folkloristika zadala nalogo, boriti se za zgodovinski dvig umetniškega ustvarjanja v skladu s splošno kulturno rastjo ljudske zavesti, boriti se proti umetnemu negovanju preživelih pojavov, obenem pa po novem izkoriščati vse, kar je dragoceno in življenjsko zmožno.⁹

Vrednotenje obstoječe folklore kot žive umetnosti naših dni ni samo nasprotovalo v ruski predrevolucijski in zapadni znanosti navadnemu gledanju nanjo kot na arhaiko, ampak je povzročilo spremembo samih metod dela. Ker je folkloro stvar sodobnosti, igra zelo veliko vlogo pri opredelitvi človeške zavesti. Pred zbiratelja ljudskega ustvarjanja se postavlja ne samo naloga, da zapisuje, ampak da ima tudi pozoren, vesten odnos do zdaj živega gradiva. Ta okolnost občutno razširja krog delavcev na področju folklore, saj vključuje v zbiranje in preučevanje ljudskega ustvarjanja sovjetsko inteligenco. Množične oblike evidence in zbiranja folklore, ki so sicer bile znane tudi prej (pri nas n. pr. z delavnostjo dopisnikov Geografskega društva) dobijo popolnoma drugačno podobo.¹⁰

⁹ Ob koncu dvajsetih let se nalogam folkloristov, ki hodijo na terensko delo, pridružujejo govori, predavanja, organizacija prenosljivih razstav, diskusij itd. Metodiko teh oblik terenskega dela določata Centralni etnografski muzej (Moskva), ki prireja v pomoč ekspedicijam različne prenosne razstave o kolhoz-nem napredovanju, o sovjetski kulturi itd., ter Državni inštitut za umetnost, preosnovan iz Akademije umetnostnih ved, ki razpošilja na potovanja in ekspedicije folkloristični naraščaj. V okviru folklorno-zbirateljskega in obenem politično-prosvetnega dela se vršijo ekspedicije na začetku tridesetih let v moskovski pokrajini, na spodnji Volgi (področje ribiških kolhozov) i. dr. Posebno značilna za ta leta je mešana ekspedicija v okraje jezera Svetlojar (Gorkovsko Zavolžje), skupaj z Zvezo vojskujočih brezbožnikov. Ekspedicija je v času molitev na jezeru, ki je po izročilu nastalo na kraju velikega mesta Kitež, priredila diskusije in referate ter organizirala govore o kolhozni graditvi; istočasno pa je zbrala veliko dragocenega gradiva o ljudskem ustvarjanju in odkrila prej neznanе mojstre ljudske umetnosti (I. F. Kovalev i. dr.).

¹⁰ V teku vseh 30 let načeljuje množičnemu folklornemu delu zaporedoma razne organizacije; nekatere pomanjkljivosti pri njihovem delu ne morejo omajati splošne povoljne ocene. Pokrajinska društva in muzeji, združeni v Osrednjem uradu za pokrajinsko raziskovanje, Zveza sovjetskih pisateljev, inštituti Akademije znanosti ZSSR, Vsežvezni dom ljudskega ustvarjanja im. Krupske so vztrajno in uspešno razvijali svojo delavnost; vzporedno je teklo tudi organizacijsko delo folklorističnih središč, ki so nastajala kot začasna združenja z določeno nalogo (n. pr. uredniški odbor jubilejne izdaje »Ustvarjanje narodov ZSSR« i. dr.).

Ob množičnem značaju znanstvenega dela se naravno pojavlja pereča potreba po navodilih in načrtih za zbiranje folklornega in etnografskega gradiva. Sovjetska folkloristika namreč že od prvih let svojega obstoja podarja zahtevo, da se tudi pod pogoji množičnega dela ohrani in izpopolni znanstvena vrednost zapisov. S tem v zvezi so se pojavili številni napotki, izdani v raznih pokrajinah in v prestolnici.¹¹ Istočasno je vstala pred folkloristiko nova naloga: borba proti poplavi idejno tuje in umetniško malovrednega gradiva. Očitno je za večino prednašanih del značilno, da se v njih hranijo najboljše umetniške tradicije delovnega ljudstva, idejnost, izvirna ljudska vsebina in oblika. Vendar pa so se skupaj s takimi deli, ki se z njimi ponaša sovjetsko ljudstvo, pela in pripovedovala organsko tuja dela, ki odražajo preostanke razredno sovražne ideologije; v kričečem nesoglasju s sovjetsko stvarnostjo so n. pr. pesmi, ki so jih v preteklosti zložili deklarirani sloji.

Kritično umevanje folklore je postalo ena izmed temeljnih zahtev. Ni vse ljudsko — ne po obliki ne po vsebini —, kar se pripoveduje in poje. Mnoga brezidejna in neumetniška dela kažejo, da je neobhodna borba za očiščenje folklore od slučajnih in tujih primesi. Pažnje je vredno dejstvo, da je kritičen odnos do predvajanih del živ med ljudstvom. Večina samih nosilcev folklore zavzema kritično stališče do predvajanih del. To pomeni, da obstoji ljudski ocenjevalni kriterij, ki je pogostoma neoporečen. Iz delovne prakse je postalo jasno, da je treba posebno pazljivo prisluhniti ocenam, ki jih dajejo mojstri ljudskega ustvarjanja, saj so zelo zahtevne in stroge. Med množicami krožijo dela, ki jih mojstri nizko cenijo, in ta ocena je neredko pravična. Brezbriznost je tu nedopustna, od pristne ljudske umetnosti mojster praviloma terja ne samo idejnost, iskreno izražanje čustva, soglasje z osebnimi doživljaji itd., ampak tudi mojstrsko, umetniško podajanje. Mojstri sami dajejo svojo umetnost v presojo svoji okolici in utrujejo v ljudstvu kritičen odnos do podajanja folklornih del.¹² O tem govore pri vseh narodih znana tekmovanja

¹¹ Najpomembnejša metodična navodila iz začetka dvajsetih let so v knjigah Borisa in Jurija Sokolova, *Poezija derevni* (Rukovodstvo dlja sobiranja proizvedenij ustnoj slovesnosti), »Novaja Moskva«, 1926, in M. K. Azadovskega, *Besedy sobiratelja* (O sobiranii i zapisyvanii pamjatnikov ustnogo tvorčestva primeniteljno k Sibiri), Irkutsk, 1. izd. 1924, 2. izd. 1925; izmed navodil za zbiranje glasbene folklore pa je treba omeniti knjigo, ki jo je v istih letih izdala Ukrajinska Akademija znanosti: K. V. Kvitka, *Poklicni ljudski pevci in godci na Ukrajini* (Vprašalna pola za raziskovanje njih dela in življenja), Kijev 1924.

¹² Sovjetska folkloristika postaja gibalno kulturnega napredka in politične prevzgoje ustvarjalcev in nosilcev ljudske umetnosti. Delo z mojstri folklorne — natečaje, izdaje njihovih del itd. — je v zadnjih letih nadaljeval Vsezvezni dom ljudskega ustvarjanja im. N. K. Krupske (= VDNT; Moskva) in njemu podrejeni pokrajinski domovi ljudskega ustvarjanja. Pri VDNT je prišlo kar v navado prirejanje natečajev za najboljše umetniško delo in ustvarjalnih konferenc pripovedovalcev z obravnavanjem njihovih ustvaritev ter s presojo njih spretnosti podajanja (v odnosu do tradicionalnega in sodobnega ustvarjanja); vzporedno pa se odvija delo odkrivanja najboljših zbirateljev folklorne (organizacija natečajev, sistem ocenjevanja izvršenih zapisov itd.). Vse to silno pomembno delo opravlja VDNT s pomočjo znanstveno-raziskovalnih institutov zvezne Akademije in re-

pevcev, pripovedovalcev, pravljicarjev, nosilcev drugih vrst folklore (tako tekmovanje je izredno lepo prikazal že I. S. Turgenjev v povesti »Pevca«).

A. M. Gorki ni samo predložil drugačno (v primeri s poprejšnjimi) teoretično pojmovanje ljudskega ustvarjanja, marveč je tudi stopil na čelo raznih podvigov za zbiranje in izdajanje folklore. Na njegovo pobudo so izšle folklorne izdaje v »Biblioteki poeta«, začele so se priprave za zbornik »Ustvarjanje narodov ZSSR,¹³ in končno so izhajali zborniki ljudskega ustvarjanja v mnogih narodnih republikah. Pri zamudnem zbiranju in izdajanju ruske folklorne in folklorne drugih narodov so z Gorkim sodelovali: J. M. Sokolov, M. K. Azadovski in drugi folkloristi naše domovine. Zaradi nenavadne ustvarjalne sile in energije velikega pisatelja so se zbirali okoli njega ne samo pisatelji, ampak tudi literarni zgodovinarji in folkloristi. Na področju folkloristike je postal tisti združujoči element, ki je neobhoden za nadaljnji polet znanosti.

Pojmovanje o folklori, kakor ga je formuliral A. M. Gorki, je spremenilo poprej veljavni kriterij ocenjevanja folklornih dejstev in že s tem postavilo na dnevni red kritičen pretres znanstvenih nazorov predrevolucijskih raziskovalcev. Prav za prav je vsa zgodovina te vede dobila novo osvetlitev. Do polne veljave je prišla vodilna vloga revolucionarnih demokratov, ki je določila izvirnost in svetovni pomen ruske folkloristične šole. Pred sovjetsko znanostjo je vstala naloga, da razvije nazore in ocene revolucionarnih demokratov o folklori in pokaže njih vpliv na razvoj ruske folkloristike, ki je ostal neosvetljen v osnovnem zgodovinskem pregledu iz predrevolucijske dobe — v knjigi A. N. Pypina »Zgodovina ruske etnografije«. Dela, posvečena reviziji razvoja naše vede, so izhajala od leta 1935 dalje kot posamezne

publičnih Akademij znanosti (tu je treba poudariti veliko vlogo Instituta etnografije im. Mikluho-Maklaja, čigar folklorni odsek vodi prof. P. G. Bogatyrev; nadalje vlogo folklorne stolice moskovske univerze, stolice glasbene folklorne moskovskega konservatorija, odseka ljudskega ustvarjanja Zveze sovjetskih pisateljev in drugih organizacij).

¹³ Ta zbornik je imel posebno velik pomen, ker je počivil delavnost folkloristov središča in pokrajini, ker je združil v skupen kolektiv raziskovalce ne samo vzhodnih Slovanov, ampak tudi vseh bratskih narodov ZSSR. Doba priprav knjige je sovpadla z razmahom zbirateljske in izdajateljske delavnosti etnografov, ki so se med drugim trudili tudi na področju duhovne kulture narodov ZSSR. Obširno gradivo, ki so ga zbirali v nacionalnih republikah, pokrajinah in okrožjih, pa je bilo kljub temu znano samo ozkemu krogu strokovnjakov in nikakor ni bilo dostopno široki javnosti. Uredništvo »Ustvarjanja narodov ZSSR«, ki si je postavilo za cilj, izbrati za jubilejno izdajo najboljše izmed zbranega gradiva, izčrpno pregleduje že objavljene stvari, obenem pa se obrača do vseh folkloristov Zveze s prošnjo, da bi zapisali in poslali za izdajo nove, neobjavljene tekste. Ta oglas je povzročil pravi polet pri zbiranju folklorne v nacionalnih republikah in odkril prej neznane kadre zbirateljev ljubiteljev. Uredništvo je tudi neposredno organiziralo ekspedicije in popotovanja folkloristov. Izdaja te knjige in v njej objavljeno gradivo z novo tematiko, ki so ga ustvarili mojstri folklorne, je počivilo ljudsko ustvarjalnost ter izzvalo pri mnogih pevcih, pravljicarjih in pripovedovalcih težnjo, da bi bolje in čisteje hranili tradicionalno folkloro, obenem pa da bi skušali iti po novih potih, s tem da bi izkoriščali sredstva tradicionalnega pesništva za izražanje misli in čustev novega sovjetskega človeka.

monografične študije.¹⁴ Zasluga, da je zastavil in obdelal prej neraziskana historiografska vprašanja, pripada M. K. Azadovskemu, ki je prvi v zgodovini folkloristike osvetlil pomen nazorov dekabristov — Puškina, kasneje Dobroljubova in Čerliševskega — o ljudskem ustvarjanju. Ko je M. K. Azadovski preučeval njihove nazore in zasledoval njih vpliv, je uvedel v zgodovini vede pozabljene ali do takrat podcenjevane raziskovalce in zbiratelje folklore (Rajevski, Pryžov, Hudjakov, Erlenvain in drugi). Te raziskave M. K. Azadovskega so bile prvi osnutki njegovega kasneje sestavljenega sintetičnega dela o zgodovini ruske folkloristike (zaključenega pred veliko domovinsko vojno); vendar pa so tudi kot posamezne monografske obdelave imele občuten vpliv na historiografska raziskovanja sovjetskih znanstvenikov (med drugim tudi na poglavje »Zgodovina folkloristike« v učbeniku J. M. Sokolova »Ruska folklor«, čeprav je to poglavje v bistvu sestavljeno po delu A. N. Pypina).¹⁵

Na področju glasbene folkloristike je bilo v tridesetih letih prav tako začeto delo v zvezi s splošno težnjo po obvladanju teoretične dediščine. S podobnega stališča kakor Gorki je načel vprašanje o zgodovini zbiranja ljudske ruske glasbe B. V. Asafjev v svoji knjigi »Ruska glasba od začetka 19. stoletja« (poglavje »Gojitev ljudske pesmi v mestu«).¹⁶

Novo, od sovjetske folkloristike uvedeno tolmačenje folklore kot pojava sodobnega ustvarjanja, ki nasprotuje gledanju nanjo kot na preostanek davne preteklosti, je narekovalo tudi nov pogled na tradicionalne raziskovalne teme ruske znanosti. Osrednje vprašanje pri preučevanju tradicionalnih vrst je postalo vprašanje njihovega sedanjega stanja in zgodovinskega razvoja; tu pa je bilo prvenstvenega pomena to, da dela idejno ustrezajo našemu času. Tako je glavno zanimanje prešlo na žive in delujoče, ne pa na odmirajoče elemente folklore.

¹⁴ Zgodovinska dela, ki so izšla pred tem časom, niso prispevala nič novega, ker so samo nadaljevala izročilo historiografije izpred revolucije. Drugačen značaj pa so imela raziskavanja K. V. Kvitke na področju ukrajinske glasbene folkloristike: »M. Lisenko kot zbiralec ljudskih pesmi« (Kijev, 1923) in »Folkloristična zapuščina M. Lisenka« (1930). To so bili poizkusi skrbnega ugotavljanja virov in okolnosti nastanka velikih zbirk ljudskih napevov ter tankovestne kritike glasbenih tekstov s pozicij pozitivistične metodologije. Najdragocenejše izmed kritičnih del K. V. Kvitke sredi dvajsetih let je bila knjiga »Pervisni tonorjadi« (Primarne glasbene lestvice), kjer je z istih pozitivističnih pozicij ovrgel v ruski muzikologiji utrjene evolucionistične zgradbe Sokolskega, če jih le ni potrjevalo stvarno gradivo.

¹⁵ Raziskavanja z novih pozicij v okviru zgodovinskega razvoja naše vede so ostala jedro zanimanja sovjetskih raziskovalcev kakor v splošnem teoretičnem pogledu (gl. n. pr. V. Čičerov, Vprašanje osebnosti v delih folkloristov-mitologov sredi 19. stoletja. Sov. etnografija 1947, št. 1), tako tudi pri obdelavi posameznih panog in tem.

¹⁶ Sedaj je E. V. Gippius obdelal razdelek zgodovine zbiranja in raziskovanja ruske ljudske glasbe v svojem za tisk pripravljenem učbeniku »Ruska ljudska glasba«. Muzej glasbene kulture pa je pripravil za tisk »Slovar dejatelej ruskoj muzykalnoj kultury«, ki vključuje folklorni oddelek, kjer iz novega zornega kota osvetljuje delo raziskovalcev in zbirateljev ljudske glasbe.

Novo postavljeno preučevanje tradicionalnih vrst je usmerilo pažnjo raziskovalcev na celo vrsto vprašanj, ki jih v predrevolucijski Rusiji niso preučevali ali pa so bila prepovedana. V delokrog raziskovanja prihaja novo tolklorno gradivo o kmečkih uporih, o tlačanstvu, o ljudski satiri, ki neusmiljeno smeši razrednega sovražnika in drugo. Tako gradivo iščejo, zapisujejo, preučujejo. Posamezne objave se pojavljajo tudi na straneh časopisov (gl. n. pr. članke »Literarnega kritika«) in posebnih folklornih zbornikih (V. Birjukov, »Predrevolucijska folklor na Uralu«, Sverdlovsk, 1937, in dr.). Ze v letih 1923—1924 sta izšli dve deli, posvečeni do revolucije neraziskani temi razinske folklore in takoj za njima prve zbirke pesmi in pripovedk o Razinu in Pugačevu.

S temo kmečkih uporov je zelo tesno povezana tema folklore o tlačanstvu, ki se o njem zbira gradivo pri vseh vzhodnoslovanskih narodih. Sestavljajo se antologije ljudskih satiričnih pravljic, ki smešijo gospoda in popa, ter zbirke satiričnih častušek.

Vzporedno s temami tradicionalne folklore, ki izražajo razredni odpor ljudstva in njegov boj proti zaslužnjenju, sovjetska folkloristika preučuje vprašanja, ki so zanimala že predrevolucijske raziskovalce ljudskega ustvarjanja. Na nov način se pojavlja vprašanje sedanjega stanja folklornih vrst in njih zgodovinskega razvoja v preteklosti. Na področju pravljice dela posebno intenzivno Pravljična komisija Geografskega društva pod vodstvom akademika S. F. Oldenburga (v dvajsetih letih). Folkloristi središč in obrobni krajev preučujejo biline, pesmi in druge vrste. Vprašanja obravnavajo po metodi povezanega raziskovalnega in zbirateljskega dela, kar je značilno za rusko folkloristično šolo. Medsebojno povezano kabinetno in terensko delo gojijo ne samo Moskva in Leningrad, ampak tudi folklorne organizacije v obrobni krajih (Irkutsk, Saratov, Jaroslavl in druga mesta). Najpomembnejše delo je bilo raziskovanje ruskega Severa, ki sta ga opravila v letih 1926—1930 moskovski in leningrajski umetnostni institut (GAHN in GIII). Oba ta dva instituta sta široko razvila zbirateljsko delo na področju literarne in glasbene folklore v predelih, ki so jih v 19. stoletju raziskovali Rybnikov, Hilferding in Pesemska komisija Ruskega geografskega društva. Med drugimi nalogami so si zadali tudi preučevanje sodobnega stanja pesemske kulture severnoruske vasi. Sodobno stanje severnoruskega epskega izročila sta vzporedno zasledovali moskovska folklorna ekspedicija pod vodstvom B. in J. Sokolova (ekspedicija »Po sledovih Rybnikova in Hilferdinga«) in besedno-folklorni oddelek leningrajske mešane umetnostne ekspedicije (A. Astahova). Leningrajske mešane umetnostne ekspedicije GIII so preučevale sodobno stanje zgodovinskega eposa, obenem pa pesemsko in pravljico izročilo. Načrtno raziskovanje pokrajin Zaonežje, Pinega, Mezen in Pečora je trajalo štiri leta (besedno-folklorni oddelek: A. Astahova, I. Karnauhova, M. Kolpakova, A. Nikiforov; glasbeno-folklorni oddelek: E. Gippius, Z. Evald).

Glasbeno-folklorni oddelek ekspedicije GIII (ki je skupno z besednim oddelkom obdeloval temo »Medsebojni vpliv pesemske folklorne vasi in mestne ljudske pesemske kulture«) je ob istem času načel več posebnih zbirateljskih

tem: 1. Virtuozni melodični in večglasni stili po petju znanih vasi (žarišč ljudske pesemske kulture) Zavoločja kot sledovi visoke srednjeveške ljudske pesemske kulture Velikega Novgoroda. 2. Medsebojni vpliv moških in ženskih starostno različnih virtuoznih in navadnih melodičnih in večglasnih stilov severnoruske vasi. 3. Vprašanje medsebojnega vpliva severnoruske ljudske pesemske melodije in pesemske melodije ugrofinskih narodov ruskega severa: Komi-zyrjanov, Karelav. Vse glasbeno gradivo je bilo fiksirano z zvočnimi zapisi (fonograf) v merilu, kakršnega predrevolucijski zbiratelji ljudskih ruskih pesmi niso uporabljali (v teku petih let sta E. Gippius in Z. Evald posnela na severu okrog 1700 zvočnih zapisov na 528 fonografskih valjih).

Fonografski zapisi severnih ekspedicijskih Leningrajskega državnega inštituta umetnostne zgodovine so služili za podlago leta 1927 ustanovljenemu Fonogramskemu arhivu ljudske glasbe, ki je leta 1931 prešel v sestav ustanov Akademije znanosti ZSSR (prvotno pri Folklorinem oddelku IPIN, od l. 1933 pa pri Institutu etnografije). Leta 1932 so bili združeni v Fonogramskem arhivu Akademije znanosti vsi predrevolucijski zvočni zapisi ljudske glasbe Leningrada in Moskve (zbirke Muzeja antropologije in etnografije, Orientalističnega inštituta Akademije znanosti, prvega oddelka knjižnice Akademije znanosti ZSSR, Leningrajskega drž. konservatorija, fonoteke Muzikalno-etnografske komisije moskovskega Društva ljubiteljev prirodnih ved, antropologije in etnografije ter zasebna fonoteka J. E. Lineve). Z delom ekspedicijskih zbirk fonogramskega arhiva, ki je postal eden izmed največjih svetovnih shramb zvočnih zapisov ljudske glasbe, narasle tik pred vojno do 12.000 zapisov.¹⁷

Mikavno vprašanje nastanka, zgodovine in prihodnosti folklorne se rešuje z upoštevanjem posebnosti neke vrste in razmer, pod katerimi se uveljavlja. Z vprašanjem o usodi folklorne je zvezano ponovno delo v že prej raziskanih krajih. S primerjavo novega gradiva, ki je prišlo na dan pri ponovnih raziskavanjih, s prej znanim, je bila dana možnost za domneve in zaključke o razvojni poti folklorne v neki pokrajini.¹⁸

Pretrdesodobnega stanja folklorne sproži vprašanje medsebojnega odnosa raznih vrst: zakaj so nekatere bolj priljubljene in množično razširjene, druge pa istočasno omejene na poklicno ljubiteljsko prednašanje. Pesem in častuška, pesem in narekovanje, narekovanje in zgodovinski epos, pravljica, pesem in ljudska igra itd. se preučujejo glede na medsebojne zveze in nasprotja v sedanosti. Problematika tradicionalne folklorne v sedanosti se pogloblja s poizkusi, da bi se ugotovile zveze vrst v teku njih zgodovine ter njihov

¹⁷ Opisi Fonogramskega arhiva so bili objavljeni l. 1931 v »Sov. etnografiji« št. 3–4, v zborniku »Arhivy AN SSSR« in končno v časopisu »Sov. Folklor« št. 4–5, Moskva-Leningrad, 1936.

¹⁸ Gl. n. pr. o bilinah: J. Sokolov, Po sledovih Rybnikova in Hilferdinga, Hudožestvennyj folklor, II–III, Moskva, GAHN, 1929; A la recherche des bylines, par Boris et Jurij Sokolov. »Revue des études slaves«, t. XII, Paris 1932. Kasneje pa so bila ta dela podvržena kritičnemu pretresu (n. pr. v razpravah A. M. Astahove, V. I. Čičerova i. dr.).

izvor; zgodovinska analiza folklornih pojavov daje trdno podlago raziskavanju o sodobnem stanju ljudske umetnosti.

Tako pri gradivu besednega kakor glasbenega ljudskega ustvarjanja se postavljajo ista vprašanja o sodobnem stanju in o zgodovinski preteklosti folklore. Vendar pa je obdelava teh vprašanj različna. Medtem ko so vrste glavni predmet preučevanja besednih folkloristov, je to za muzikologe (posebej leningrajske skupine) vprašanje stila in njega nastajanje. Ko leningrajski muzikologi obdelujejo to vprašanje, raziskujejo glasbeno-stilne posebnosti melodije in harmonije otožnih liričnih pesmi in tradicije pojočega recitiranja epskih pesmi.¹⁹ Stil lirične in epske pesmi raziskujejo v odnosu do glasbene folklore sosednih vzhodnoslovanskih, ugrofinskih in turških narodov ter do pesemske kulture ruskih mest (v zvezi s tem fonografirajo in preučujejo tudi različne oblike mestne ljudske glasbe).

Pri reševanju vseh teh vprašanj sovjetski znanstveniki zasledujejo splošne in posebne teme; mnoga pri tem nastala dela tolmačijo sedanost in preteklost folklore. Pri osnovni temi preučevanja sodobnega stanja tradicionalnih vrst izstopa zlasti skupina del, posvečenih vprašanju odnosa med kolektivnim in individualnim v folklori, med tradicijo in osebnostjo oziroma ustvarjalno vlogo mojstrov ljudske umetnosti. Teza A. M. Gorkega — »Umetnost je domena poedincev, za ustvarjanje pa je sposoben samo kolektiv«²⁰ — se odkriva v mnogih delih, ki so posvečena temu vprašanju. Preučevanje ustvarjalne osebnosti nosilcev folklore je od šestdesetih let predstavljalo eno izmed značilnih posebnosti ruske folkloristične šole; v času povečane pozornosti za socialno-politično ocenjevanje folklore se je vprašanje osebnosti v ljudski umetnosti pojavilo v novi obliki. Ozko biografsko obravnavanje je izginilo; v predrevolucijski znanosti navadno enačenje ustvarjanja mojstrov ljudske umetnosti z ustvarjanjem pisateljev je bilo onemogočeno. Biografska tema je bila razdeljena med splošna socialna vprašanja in je prišla v krog preučev-

¹⁹ Preučevanje krajevnih melodičnih polifoničnih tradicij kot vira za stilno zgodovino ruske ljudske glasbe je osnovno vprašanje, ki se je z njim ukvarjal Fonogramski arhiv v letih 1931—1941. Krajevne stilne oblike melodike in večglasja so se sprva preučevale na podlagi gradiva severnih ekspedicij 1927—1930, potem pa na predrevolucijskih fonografskih zapisih J. E. Lineve in M. J. Pjatickega (pesmi osrednjega pasu Rusije); leta 1935 se je z istega gledišča vršilo terensko raziskovanje in so se nabirali novi zapisi iz moskovske in njej bližnjih pokrajin; nekoliko kasneje se je podobno delo vršilo na Donu; v povojnem času pa so bili pritegnjeni predrevolucijski in sodobni zvočni zapisi iz jugozapadnih pokrajin. Sad teh dolgoletnih raziskovanj je za tisk pripravljena monografija E. V. Gippiusa »Krajevni stili ruske ljudske polifonije« (ki vsebuje poleg razprave tudi 200 vzorcev polifoničnih pesmi). Vprašanje študija krajevnih stilnih posebnosti ruske ljudske glasbe je bilo sicer že prej postavljeno, le iz drugega zornega kota, v Ukrajinski Akademiji znanosti; K. V. Kvitka je namreč v svojem drugem zborniku »Ukrajinskih ljudskih napevov« (Kijev, 1922) postavil nalogo, da se ugotovi zgodovinska in geografska razširjenost ukrajinske ljudske glasbe v raziskovanju dostopnem razdobju. Leta 1937 pa je K. V. Kvitka v seminarju glasbene folklore Moskovskega drž. konservatorija postavil nalogo, da bi pristopili k izdelavi zgodovinske geografije ruske ljudske glasbe na gradivu obrednih letnih pesmi, obredov, plesov in ljudskih glasbil, kakor tudi beloruske ljudske glasbe.

²⁰ A. M. Gorki, Razkroj osebnosti (Razrušenje ličnosti). Izd. »Parus«, 1916.

vanja odnosov med osebnim ustvarjanjem in idejnim življenjem kolektiva. Pionirji v takem novem tolmačenju stare teme so bili M. K. Azadovski ter B. in J. Sokolov. V letu 1922 so se pojavila »Lenska narekovanja« M. K. Azadovskega. Kmalu za njimi je izšla knjiga B. M. Sokolova »Epski pevci«, za tem pa vrsta novih del M. K. Azadovskega: »Pravljice gornje-lenskega kraja« (1. knjiga, Irkutsk, VSORGO, XIV, 1925; nova izdaja: »Gornje-lenske pravljice«, Irkutsk, 1927), »Eine sibirische Märchenerzählerin« (Helsinki, 1926, FFC, No. 66—67); končno je leta 1930 izšel zbornik »Ruska pravljica. Izbrani pripovedovalci« (I—II, Academia 1930). Povečano zanimanje za nosilce folklorne in globoko prepričanje, da so ustvarjalne zmožnosti ljudstva ogromne, uvajata v hrame znanosti novo odkrite mojstre, ki se njih ustvarjanje pazljivo zapisuje in preučuje. Nadarjeni predstavniki ljudske umetnosti — Vinokurova, Kuprijaniha (Baryšnikova), Kovalev, Sorokovikov, Korgujev, Bogdanova-Zinovjeva, Marfa Krjukova i. dr. — pritegnejo nase splošno zanimanje kot ustvarjalci folklorne in postanejo svetovno znani. Zanimanje za vprašanje ustvarjalnosti mojstrov folklorne je v zadnjih desetletjih sprožilo nastanek mnogih monografskih zbornikov in razprav, ki predstavljajo posebno vrsto folklornih izdaj.

Sovjetska folkloristika, ki je na novo načela vprašanje tradicionalnih tem v folklori, je postavila namesto brezupnega in metodološko nevdržnega stališča stare ruske in sodobne zapadne znanosti o razkrajanju in pozabljanju folklorne tezo o njenem ustvarjalnem razvoju. Pristni historizem, uveden v raziskovanje ljudske umetnosti, ter sodba, da je folklor odraz stvarnosti in sredstvo politične in idejne vzgoje množic, sta pomagala odkriti v folklori vso pestrost življenjskega razvoja in borbe. Z dokazi, da je folklor sodobna njenim nosilcem, so sovjetski znanstveniki ovrgli teorijo nespremenljivosti oblik in vsebine ljudskega ustvarjanja ter izrekli mnenje, da ima vsak razred, vsaka socialna skupina svojo ustno umetnost besede in glasbene intonacije. Zadnje vprašanje ni v tem, ali ta umetnost obstoji ali ne — njen obstoj je nesporen —, ampak v kakšni meri odraža ljudske napredne ideje in ocene stvarnosti. V zvezi s tem se je uveljavilo novo stališče o zgodovinski in umetniški vrednosti pesniške in glasbene folklorne demokratičnih slojev mesta. Poprejšnji estetizirajoči častilci starega kmečkega izročila so ne samo odrekli umetniško vrednost tej folklori, ampak so jo tudi podcenjevali kot neizvirno, »lažno ljudsko umetnost«. V sovjetski muzikologiji je sprožil vprašanje o zgodovinski in umetniški vrednosti ruske ljudske pesemske umetnosti pri demokratičnih slojih mesta B. V. Asafjev. Poudaril je, da je v ruski predrevolucijski muzikologiji zgodovinsko nepravilna ocena pesemske folklorne demokratičnih slojev kot »lažno ljudskega« pojava povzročila nepravilne ocene mnogih dejstev v zgodovini ruske glasbe: oceno glasbenih zapisov in obdelav ljudskih ruskih pesmi iz konca 18. in začetka 19. stoletja (Prač, Kašin, Rupin in dr.) kot neizvirno »ljudskih«; oceno »lažno ruskega« pesemskega in romančnega ustvarjanja Varlamova in Gurileva; postavljanje »lažno ruskega« stila Čajkovskega proti »izvirno ruskemu« stilu Rimskega-Korsakova. V začetku dvajsetih let je Asafjev razvil to stališče v svojih dveh seminarskih tečajih o ruski ljudski pesmi in o ruski operi 18. stoletja. V

seminarskem tečaju o ljudski ruski pesmi je postavil tezo, da so glasbeni zapisi ljudskih pesmi v zbornikih 18. stoletja in začetka 19. stoletja dragoceni spomeniki ljudske pesemske kulture ruskih mest. Vrednost in pomen glasbene ustne tradicije ruskih mest je B. V. Asafjev podčrtal tudi v seminarju o ruski operi 18. stoletja, kjer je uveljavil misel o narodnostni samobitnosti glasbe ruskih komponistov Katarinine dobe.

Sovjetska znanost je razveljavila utesnitev folklore v navadni okvir kmečkenga ljudskega ustvarjanja in terjala skrbno oceno vseh pojavov ustne pesniške in glasbene umetnosti. Pri tem je nekatere pojave podpirala, glede drugih pa je dokazovala neobhodnost njih pobijanja.

Gradivo, ki je tako prišlo v območje preučevanja, je bilo združeno pod širokim geslom — zbiranje in preučevanje mestne folklore. Leta 1925 je J. M. Sokolov v prvi knjigi »Prosvetnega vestnika« natisnil kratek članek »Pesmi tovarne in vasi«, napisan na podlagi gradiva, ki ga je dobil na obisku pri delavcih tovarne posodja im. Kalinina v Kalininski pokrajini. Vprašanje delavske folklore je pritegnilo nase živo zanimanje. Posebno odločno je pristopil k delu na tem področju P. M. Sobolev, ki je napisal in izdal vrsto člankov: »O pesemskem repertoarju sodobne tovarne« (Znanstveni zapiski instituta literature in jezika RANION, t. 2, 1928), »Sodobna tovarniška in mestna folklor« (Tisk in revolucija, 1929, knj. 6), »Nove naloge pri raziskavanju folklor« (Revolucija in kultura, 1929, knj. 1) i. dr. Po naročilu RANION-a in GAHN je Sobolev l. 1928 načeloval prvi posebni ekspediciji za raziskovanje folklorne tovarne in zavodov. Istočasno se je pričelo zbiranje folklornega gradiva po tovarnah in zavodih Moskve in okolice.

Študij folklorne proletariata je kmalu postal splošna last sovjetske folkloristike. Mnogo dragocenega na tem področju so storili leningrajski folkloristi, ki so že leta 1932 nastopili v tisku s poročili o svojem delu (gl. n. pr. A. M. Astahova in Z. V. Evald, Poročilo o delu brigade za preučevanje delavske folklorne, Sov. etnografija, 1932, št. 2). Študija folklorne v leningrajskih tovarnah se je lotila P. G. Širjajeva, ki od leta 1932 dalje sistematično raziskuje ustno ustvarjanje delavcev. Skupina leningrajskih folkloristov — zbiralcev in preučevalcev delavske folklorne — je razširila svoje delavno področje in pod vrhovnim vodstvom M. K. Azadovskega raziskovala ne samo v leningrajski pokrajini, ampak tudi v Kareliji in drugih krajih Sovjetske zveze.

K zbiranju in preučevanju delavske folklorne polagoma pristopajo zmeraj širši in širši krogi folkloristov ne samo prestolnice, ampak tudi v pokrajinskih mestih. V Donbasu, na Uralu, v Saratovu, v Kareliji in drugod se obdelujejo vprašanja lokalne delavske folklorne. Tako je začelo dotekati v osrednje in pokrajinske arhive gradivo, ki ga poprej nihče ni upošteval niti zbiral, gradivo, ki ruši navadne predstave o folklori kot specifično kmečki, arhaični umetnosti. Vprašanje delavske folklorne — reševati ga je treba zgodovinsko v okviru zbiranja ustnega ustvarjanja, ki na vsej poti spremlja razvoj proletariata — je moralo nujno sprožiti tudi zelo sorodna vprašanja ustvarjanja revolucijske ilegale. Očitno nemogoče je bilo, da bi se razvijalo

pesemsko ustvarjanje proletariata iz dobe revolucionarnega gibanja v začetku 20. stoletja ločeno od boljševiškega agitacijsko-propagandnega dela, kamor je spadala tudi ilegalna pesem. Neznana in nezbrana so bila številna dela, ki so svoj čas zelo prav prišla v revolucionarni praksi. Prav tako so bili neznani avtorji mnogih del, zgodovina tekstov, čas njihovega nastanka, stopnja razširjenosti, njih vloga in oblike v ilegalni agitaciji. Pred raziskovalci proletarske in revolucijske folklore je vstala naloga, da preiščejo spominsko in poljudnoznanstveno literaturo, časopisne članke o zgodovini revolucionarnega gibanja, ilegalne pesmarice itd. Treba je bilo izvesti tudi obsežno zapisovanje pesmi (tekstov in melodij) med udeleženci revolucionarne ilegale. Evidentiranje in zbiranje revolucijske pesmi se je začelo v letih 1935—1936; na pobudo Folklorne komisije Akad. znanosti ZSSR je bila sestavljena posebna brigada folkloristov in muzikologov (M. S. Druškin, P. G. Sirjajeva, Z. D. Magid, V. I. Čičerov in dr.), ki je izvedla to zamudno in zapleteno delo ugotovitve revolucijskega repertoarja 19. in 20. stoletja.

Problematika tradicionalne kmečke in mestne folklore, ki so jo sovjetski znanstveniki obdelovali pretežno na podlagi vzhodnoslovanskega gradiva, se ne nanaša izključno na ustno umetnost Velikorusov, Ukrajincev in Belorusov. Vzhodnoslovanska folkloristika predstavlja vodilno znanstveno skupino, ki posreduje svoje izkušnje in znanje bratskim narodom ZSSR, saj pri njih ustnem ustvarjanju neredko nastajajo ista vprašanja.

Kar zadeva postavljena vprašanja, se vrše popravki z upoštevanjem nacionalne specifikne in položaja nekega naroda v splošnem sistemu političnega in gospodarskega življenja Sovjetske zveze.²¹ Postavljanje znanstvenih vprašanj v odnosu do ustvarjanja narodov dobiva tem večji pomen, ker je s tradicionalnimi oblikami tega ustvarjanja povezana politika partije in države v izgradnji socialistične kulture narodov. Tradicionalno in novo nastalo ustno ljudsko ustvarjanje, ki je blizu umetnosti pisane ubrane besede, mora — naravno — služiti za podlago in izvor literaturi sovjetskih narodov. Na pomen folklore v ustvarjanju pisateljev je ponovno opozoril A. M. Gorki. V zaključnem nagovoru na prvem Vsezveznem kongresu sovjetskih pisateljev leta 1934 je dejal delegatom: »Obračam se k predstavnikom narodov Kavkaza in Srednje Azije s tovariškimi nasvetom, ki ga pa lahko tolmačite kot prošnjo. Name — in vem, da ne samo name — je napravil pretresljiv vtis ljudski pevec Sulejman Stalski: videl sem, kako je ta nepismeni, a modri starec, ki je sedel v predsedstvu, šepetaje ustvarjal svoje verze, potem pa jih čudovito deklamiral — Homer 20. stoletja. Skrbite za ljudi, ki znajo sestavljati take pesniške bisere kot Sulejman. Ponavljam: začetek besedne umetnosti je — v folklori. Zbirajte našo folkloro, učite se od nje,

²¹ Tako je n. pr. vprašanje kmečke in mestne folklore posebno pomembno pri preučevanju ustne poezije in glasbenega ustvarjanja baltičkih narodov, mnogih narodov Kavkaza in Srednje Azije. Posamezna vprašanja (individualno ustvarjanje, krajevni stili i. dr.), ki so bila obdelana na podlagi slovanskega gradiva, pa so dobila splošen pomen in se izpopolnjujejo z gradivom drugih narodov.

obdelujte jo. Ona daje mnogo gradiva vam in nam, sovjetskim pesnikom in prozaikom.«²²

Kulturni zakladi bratskih narodov ZSSR, ohranjeni v ljudskem spominu in živeči v ustnem izročilu, niso dragoceni samo zaradi svojih vidnih zvez z umetno literaturo in pisano glasbo, ampak imajo tudi samostojen idejno-umetniški in kulturno-zgodovinski pomen. Armenski epos »David Sasunski«, osetinski in kabardinski epos o nartih, kirgiški »Manas«, karakalpaški in uzbeški epos o Alpamyšu, jakutski olongho itd. govore o preteklosti in sedanjosti narodov Sovjetske zveze, odkrivajo njih pogled na svet, njihov odnos do stvarnosti, njih ideale in stremljenja. Osvajalna moč ustne umetnosti narodov ZSSR se ti pokaže že pri prvih stikih z njo. Zato ni čudno, da je folklor teh narodov že v prvih letih po revoluciji pritegnila nase zanimanje sovjetskih zbirateljev in raziskovalcev.

Folklorno gradivo drugih narodov so pričeli zbirati in izdajati že v času pred revolucijo veliki ruski etnografi (V. Radlov, L. J. Sternberg, V. G. Bogoraz in dr.). S to prakso so po revoluciji nadaljevali sovjetski etnografi (I. I. Zarubin, N. P. Dyrenkova, A. A. Popov, B. O. Dolgih, V. M. Cernecov in dr.), toda vodilno mesto pri zbiranju folklore narodov ZSSR so prevzeli domači pisatelji in komponisti. Medtem pa so si ruski znanstveniki (posebno J. M. Sokolov), pisatelji, prevajalci, komponisti in pevci pridobili velike zasluge s propagiranjem besedne in glasbene folklore neruskih narodov. Sovjetska znanost, literatura in glasba so se v tridesetih letih obogatile z ogromnim številom izdaj folklore narodov ZSSR, ki pa seveda še zdaleč ne morejo izčrpati vsega zbranega gradiva, shranjenega v folklornih arhivih Moskve, Leningrada ter raznih središčih zveznih republik in avtonomnih pokrajin.

Sovjetska sodobnost je postavila folkloriste ne samo pred dejstvo, da v naši dobi aktivno živi tradicionalno ustvarjanje ruskega in drugih narodov ZSSR, temveč jih je storila tudi za priče rojstva nove sovjetske folklore, ki odraža današnjo stvarnost. Pogoji in vzroki tega rojstva so prikazani v predgovoru k največjemu dosedanjemu zborniku sovjetske folklore — »Ustvarjanje narodov ZSSR«, — ki je bil natisnjen ob dvajseti obletnici Oktobra, a so se priprave zanj začele že na pobudo A. M. Gorkega. V uredniškem predgovoru, ki ima programski pomen, je rečeno: »Velika socialistična revolucija je odprla vse izvire ljudske ustvarjalnosti. Prvič so vsi narodi ZSSR zapeli prosto, iz vsega svojega glasu, iz vse svoje nad zmaganje očarane duše. Narodi so res imeli navado v pesniških podobah zaznamovati važnejše dogodke v življenju. Pogosto so celo ustvarjali pripovedke, če jim življenje ni nudilo zadosti snovi za opevanje junakov. Zdaj pa je ta snov privrela na dan v valovih. Kako velika, presenetljiva dejanja v kratkem zgodovinskem obdobju! Svetovna imperialistična vojna in svetovno pomembna socialistična revolucija. Vstaje proti carju, proti zemljiški gosposki in kapitalistom. Zlom carske oblasti, ki se je zdela kakor mogočen

²² A. M. Gorki, O literaturi. Članki in govori. 1928—1936. 3^a izd. Moskva 1937, str. 481.

kolos. Veliki nesmrtni Lenin. Diktatura delavskega razreda. Zveza delavcev in kmetov. Novi ljudje, kakršnih nikoli prej ni bilo — boljševiki, ki po svojih potezah spominjajo na junake, o katerih so narodi peli v starih zgodbah in pesmih. Osvoboditev žene. Junaki dela — stahanovci v tovarnah in na polju. Pismenost, knjiga, znanost. In uporna borba — ne na življenje, ampak na smrt — s sovražniki ljudstva. Novi človek poje o samem sebi, o svojem življenju, ki ni prav nič podobno vsemu preteklemu, in o svoji prihodnosti, ki se je prvič nasmejala milijonom ljudi. Poje o sebi — in poje o Stalinu, ki je postal del duše vsakega novega človeka, ki je s svojim genijem, s svojo človeškostjo, s svojo silno voljo, s svojim nasmehom očaril življenje narodov sovjetske dežele ter postal najbližji, najdražji človek... Novo se vpleta v tkivo pesniških zakladov, ki so jih zbrali in hranili vsi narodi iz roda v rod. Novo stopa pred nas v podobi junaškega pripovednega eposa. Lenin in Stalin se opevata kot bogatirja. Nastopata kot ljudska junaka na legendarni podlagi heroike raznih narodov v razkošnem okviru starinskega pesniškega okrasja. Narodi se ne marajo ločiti od bogastev lastne kulture. Draga jim je njihova svojstvenost. Toda ta je draga tudi boljševikom, članom partije, ki ji je proletarski internacionalizem osnovno naročilo Marksa in Engelsa, Lenina in Stalina.²³

V predgovoru omenjene lastnosti sodobne ljudske umetnosti kažejo v ustvarjanju narodov ZSSR socialistično vsebino, ki je vzklila iz pooktobrske stvarnosti. Sovjetska folkloristika je z zbiranjem in objavljanjem sodobne ljudske umetnosti mnogih narodov pripravila podlago za zavrnitev ene izmed najbolj priljubljenih tez svetovne folkloristike: da folklor izginja in da je ljudsko ustvarjanje brezupno usahnilo. Obenem je pokazala, da pod pogoji socialistične stvarnosti folklor dobiva nove oblike, da se obnavlja kakovostno in vsebinsko. Zato pa se folkloristi, ki raziskujejo odmev sodobnosti v ljudski umetnosti, trudijo, da bi pojasnili, kaj se dogaja v ljudskem ustvarjanju naših dni. Na začetku tridesetih let je prišlo do načrtnega izdajanja gradiva in tiskanja člankov o perečih vprašanih sodobne folklore. Leta 1931 je izšel zbornik ustnih zgodb — »Revolucija« —, zapisanih med uralskimi delavci (ured. J. M. Sokolov, Moskva GIHL), in zapis avtobiografske zgodbe kolhoznic Vasjunkine (R. S. Lipec, Življenje kolhoznic Vasjunkine, M. GIHL). Leta 1934 je izšla 1. številka zbornika »Sovjetska folklor« (izdaja AZ ZSSR), z večino člankov posvečenih vprašanjem sovjetske folklore, zraven pa je bila bibliografija »Sodobne tematike v folklori«. Leta 1936 sta izšla 2. in 3. zbornik »Sovjetske folklore«, vrsta člankov s sodobno tematiko pa se je pojavila v »Literarnem kritiku« in drugih časopisih. Skoraj istočasno z izdom »Ustvarjanja narodov ZSSR« je izšel zbornik J. V. Gippiusa »Ljudske pesmi o Leninu in Stalinu« (v glasbenih zapisih, Moskva, »Umetnost«, 1938), dalje knjiga V. M. Sideljnikova »Rdeče-armejska folklor« (1938), V. M. Abramkin je izdal zbornik »Frontovska pesem« (1938) itd.

²³ Tvorčestvo narodov SSSR. Moskva, izd. uredništva »Pravde«. 1937, str. VI—VIII.

Obravnavanje sodobne tematike v folklori je prešlo kar v redno prakso sovjetske folkloristike. Naravno, da tudi v letih velike domovinske vojne ni oslabilo zanimanje za folkloro, ki je nastajala v bojih za osvoboditev človeštva izpod fašističnega jarma. Nove teme, ki sta jih rodila vojna in domoljubni polet, so postale predmet največje pažnje folkloristov. Na čelu zbiranja in urejanja folklore velike domovinske vojne je sprva stal Državni literarni muzej (Moskva). V letih 1942—1944 je folklorni oddelek tega muzeja začel zbirati pesmi, pregovore, pripovedke i. dr.; v razgovorih z vojaki in oficirji Sovjetske armade so zbiratelji ugotavljali snov žive folklore. Delo se je vršilo v bolnišnicah in v vojaških edinicah, po dopisovanju in z osebnimi sestanki; za prireditev razgovorov je bila ustanovljena posebna potujoča razstava. Skoraj v istem času je Vsezvezni dom ljudskega ustvarjanja im. N. K. Krupske začel pregledovati časopise in frontne izdaje ter v njih tiskano gradivo, začel pa je tudi sam zbirati gradivo na terenu. Temu delu sta se pridružila tudi Moskovska državna univerza in Moskovski pedagoški institut im. V. I. Lenina, ki sta organizirala zbiranje folklore s pomočjo študentov frontovcev (Krivorucke, Našivina in drugih). Moskva, pobudnik politično važnega in odgovornega dela zbiranja vojne folklore, je nadaljevala z delom tudi v strašnih dneh, ko je sovražnik stal pred njenimi zidovi, in pozneje v času zaključnih bojev. Tudi prva knjiga, ki vsebuje pesmi in pregovore s fronte, je izšla v Moskvi. Leta 1944 je Državni literarni muzej izdal zbornik V. J. Krupjanske »Frontna folklor« pod ured. M. K. Azadovskega. V predgovoru te knjige je podano naše pojmovanje folklore kot izvirnega živega ljudskega ustvarjanja. »Živemu glasu ljudstva v vojnih dneh je posvečena pričujoča knjiga...« »V dneh velike domovinske vojne«, tako se začne predgovor, »je delo folklorista-zbiratelja dobilo poseben smisel in namen. Njemu je pripadla velika in odgovorna naloga: fiksirati glas ljudstva, ki se je s poprej neznanim junaštvom enodušno dvignilo v obrambo svoje domovine; upoštevati in pravilno razumeti tiste nove pojave ljudskega ustvarjanja, ki so nastali pod vplivom strašnih in veličastnih dni vojne.«

V letih velike domovinske vojne folkloristi niso samo zbirali in preučevali gradiva, ampak so tudi sestavljali zbornike del ljudske umetnosti za fronto in zaledje. Leta 1943 je v obleganem Leningradu ob 26 letnici Oktobra na pobudo tov. Ždanova izšel zbornik ruskih ljudskih pesmi (»Pesennik«) v 25.000 primerkih za Sovjetsko armado; prvi oddelek je sestavljen iz domofjernih pesmi ruske armade. Priljubljena tradicionalna ljudska pesem je na novo zaživela kot pesem velike domovinske vojne. »Glas ruske pesmi nam danes govori o slavi in moči naše domovine, o veličini narodne ruske kulture, o brezuspešnosti poizkusov nemških zavojevalcev, da bi jo zrušili. Mogočno doni ta glas v Leningradu — junaškem, frontnem, trdnjavskem mestu, nosilcu velike ruske kulture... Zelo pomenljivo je, da prav danes Leningrad izdaja zbornik ruskih ljudskih pesmi, ki obujajo ljudstvu spomin na priljubljene rodne pesmi.« Ta pesmarica se pridružuje številnim izdajam folklore v periodičnem armijskem in frontnem tisku.

Z vojno tematiko povezano folklorno delo, ki se je široko razmahnilo v vojnih letih, ni bilo prekinjeno s preходом v mirno dobo. Omembe vredna je zlasti delavnost ukrajinskih, beloruskih in karelskih folkloristov, ki so zbrali velike in dragocene zbirke pesmi, pripovedk, narekovanj, častušk in drugih vrst ljudske umetnosti, ki odražajo dogodke vojnih let.

Leta 1945 je Prezidij Akademije znanosti ZSSR naročil Institutu etnografije (folklornemu odseku), naj centralizira in poglobi zbiranje in preučevanje folklore iz velike domovinske vojne. V zvezi s tem je Institut organiziral več ekspedicij in potovanj, pregledal prej objavljeno gradivo, navezal stike z enotami Sovjetske armade, organiziral dopisniško mrežo in podvzel še druge mere. Tako se je delo na tem področju začelo centralizirati. Leta 1946 je folklorni odsek Instituta skupaj z Zveznim domom ljudskega ustvarjanja na zasedanju s predstavniki Ukrajine in Belorusije razpravljajl o zbiranju in preučevanju folklore vzhodnih Slovanov iz domovinske vojne. Po opravljenem delu se je v moskovskih znanstvenih arhivih (zlasti Literarnega muzeja, Instituta etnografije, Doma ljudskega ustvarjanja) nabralo zelo veliko folklornega gradiva; dana je bila možnost, da se sestavi zbornik folklore velike domovinske vojne. Ta zbornik, ki sta ga pripravila V. J. Krupjanska in S. J. Minc, ima znanstveno vrednost: na prvem mestu prinaša obširen programski članek, opremljen pa je tudi s podrobnimi komentarji. Zbornik ugotavlja izsledke dosedanjega raziskovanja in postavlja naloge za naprej. Tako stopa sovjetska znanost v novo obdobje zbiranja in preučevanja vojne folklore. To novo obdobje se pričinja v decembru 1947 s posebnim folklornim zasedanjem, ki je posvečeno vprašanju nadaljnjega zbiranja, preučevanja in izdajanja domoljubne vojne folklore; povabljeni so strokovnjaki, ki delajo zunaj Moskve, organizacijo pa je prevzel Institut etnografije AZ ZSSR.

Jubilejnemu datumu 30 letnice Oktobra se folkloristika bliža v novi, do kraja dognani podobi. Z vso pravico lahko govorimo o sovjetski šoli folkloristov, ki preučuje pojave ljudske umetnosti v njihovem razvoju in izpreminjanju, ki z izrazom »folklor« označuje ustvarjanje delovnega ljudstva, kateremu pripada prihodnost. K zbiranju in preučevanju ljudskega ustvarjanja je naša veja znanosti pritegnila široke množice sovjetske inteligence, ki pomaga dvigati kulturno in politično raven nosilcev in ustvarjalcev folklore. Naloge, ki sta jih postavila partija in država na kulturni fronti, nam narekujejo, da se še z večjo vneto posvetimo borbi za visoko idejnost in umetniški izraz v ljudskem ustvarjanju in v znanosti o njem. Sovjetska folkloristika, oborožena z marksistično-leninistično metodo, ki so brez nje znanstveno in idejnopolitično vredna dela nemogoča, je uvedla v krogi znanstvenih vprašanj tudi taka, ki se niso postavljala še nikoli in nikjer. Pomedla je s tradicionalno omejitvijo folklore na kmečko okolje; s svojim delom je dokazala napačnost trditev, češ da je čas ljudskega ustvarjanja minil; z analizo obilno nabrane sodobne folklore je potrdila tezo o raznolikosti in spremenljivosti oblik ljudske umetnosti, ki dobiva sicer nove

lastnosti pod pogoji socialistične stvarnosti, vendar pa ostaja prav tako kakor prej pravičen in jasen izraz ljudskega ocenjevanja dogodkov, utelešenega v umetniških podobah besednega in glasbenega ustvarjanja.

»Sovjetskaja etnografija« 1947, № 4.

Prevedel Milko Matičetov

Opomba prevajalca

Poročilo o tridesetletnem delu sovjetskih folkloristov sem prevedel v celoti, le kako opombo sem včasih skrajšal ali pa tudi izpustil. Suho naštevanje del, ki jih pri nas sploh ni mogoče dobiti, bi bilo namreč odvečno.

Glede terminologije pripominjam, da se je zaradi precejšnje zmede v naši strokovni in nestrokovni literaturi uredništvo »Slov. etnografa« že med pripravo I. letnika odločilo opustiti presplošni izraz »narodopisje«, ki naj ga dosledno nadomestita »etnografija« in deloma »folklor«. Na etnografijo naletimo v slovenskem besedilu že pred 110 leti v knjigi, ki je revolucionarna tudi po tem, ker je prva uvedla gajico (Vraz, Nar. pesni ilirske, str. XXIV). Folklor (pri masc. obliki »folklor« vztraja po Glonarju samo še Fr. Marolt) se pojavi sicer mnogo kasneje pri nas — v Ljubljanskem zvonu so jo n. pr. rabili v osemdesetih letih Strekelj in drugi —, vendar se mi zdi danes nenadomestljiva (gl. zgoraj, str. 76 in op. 6).

Ljudski pesnik Anton Lesičnik

Francè Kotnik

Anton Lesičnik poje o svojem življenju:

1. <i>Eno lepo, novo pesem vam hočem jes zapet, vsem fantam in dekletam njo dam zan lep izgled.</i>	5. <i>Ko sem bil v desetem leti, sem morav zibati ti mlajši dve dekleti per rajnem Kružniki.</i>
2. <i>To pesem som študirav na svet'ga Jurja dan, ko som no mav fantazirov, sem bil od vinca pijan.</i>	6. <i>Dve okrogli leti sem morav služiti pr sami laški repi pr rajnem Šolarji.</i>
3. <i>To provo moje leto, ko som jaz rojen bil, sem živel na tem svetu objokan in vesel.</i>	7. <i>V tem štiridesetem leti en taužent osem sto smo mogli slovo vzeti, prestajt se h Judežu.</i>
4. <i>Na Silovci per Roženi sem jes odziban bil, v eni zibelki leseni si dojsti joka vžil.</i>	8. <i>Le tam sem ovce pasov per svojih sedem let, per ovceh veleke zrastel, potem pa hlapec bit.</i>

9. *Som bil v tem dvajstem leti, som mislil, bom soldat, pa meo sem dve dekleti, tak nisem smeo ostal'.*
10. *Na prevaljskih fužinah sem potlej pudler bil, po Kotleh, po Brdinjah pogosto moštej pil.*
11. *Zapustiv sem fužine gratal som en kauc, lep cajgnast iz grašine, som dobar bil delavc.*
12. *Potem sem se povrnil na Prevale nazaj, al sem kaj prav obrnil, je vsak previžan zdaj.*
13. *Te prevaljske fužine prav doro jes poznam, dr dela in vročine krez glavo dojsti 'mam.*
14. *Po berkeh se pobijam, že svojih petnajst liet pa gnarce vse zapijam, da nimam groša pried.*
15. *V mojih sedajnih letah vesievo jes živim, per fanteh, per dekletah najraj se gor držim.*
16. *Sestre no pa brati so vsi ožejeni, moj oče, moja mati so vsi Silovčani.*
17. *Moj ti stari oče so včasih žnidar bli, so delali nove hlače in lajbič pisani.*
18. *Moja mati Ana so mene zibali, so pesem ledik stana zravno spievali.*
19. *Per zibiki so zbrali mi srečni ledik stan, ga z rožcami nastlali še sadanašni dan.*
20. *Luba šentjanska fara, mogočni jejn patron, med vsiemi najbolj stara, kaj hočeš 'met za lon?*

Kitica 4, 5, 6, 7: Rožen, Kružnik, Šolar in Judež so kmetje na Selovcu. Kitica 11: cajgnast = Zeugnis, izpričevalo. Kitica 13: dr, rožansko dro. Dobro → doro → dro → dr pritrnilno.

Ne samo zeleno Pohorje, ki se ponaša z Jurijem Vodovnikom, tudi naš Selovec, ki se razprostira na prejšnji koroško-štajerski meji, ima svojega ljudskega pesnika.¹

Anton Lesičnik se je rodil 27. decembra 1836 na Selovcu v šentjanski župniji pri Dravogradu. Oče je bil Matija, p. d. Rožen na Selovcu h. št. 17, mati pa Ana, rojena Hafner, ki je bila pred poroko doma pri Mežniku ob Meži.² Otroka je krstil domači župnik Franc Krabat.³ Njegov oče se je rodil leta 1802, mati Ana, vdova Slaz?, pa 1798.

¹ Omenil sem ga že v notici v Času V, 1911, 240 in v NS II, 97–98.

² Šentjanska rojstna matica, kjer pa je vpisan kot Antonius Jezičnik. Matični urad v Dravogradu. Status animarum šentjanske župnije 1859–1868 ima vpisanega očeta: Matija Lesičnik tudi Jezičnik, užitek.

³ Ta je živel 1849 kot upokojeni župnik in konsistorialni svetnik v Dravogradu. Rodil se je 25. III. 1780 v Borovljah, duhovnik od 15. dec. 1803 (Lavantinski šematizem 1849).

Kmetijo je prevzel brat Peter, ki je bil nekaj časa tudi šentjanski župan. Svojo mladost je lepo opisal v avtobiografski pesmi, brez nje bi ničesar ne vedeli o njegovih mladih letih. Leta 1840 se je družina preselila v soseščino, k Judežu. Kaj je bilo temu vzrok, danes ne vemo več. Ko je bil v desetem letu, je bil za varuha malih otrok pri Kružniku. V šolo je hodil v Šentjan, kjer je poučeval župnik ob nedeljah in torkih.⁴ Leta 1845 je bil župnik v Šentjanu Franc Krabat, provizorni kaplan pa Jože Bratanič, leta 1846 pa je že Bratanič župnik. Krabat pa se je kot upokojenec preselil v Dravograd. Leta 1845 je bil Anton Lesičnik star devet let, takrat bi ga lahko poučeval v šoli še Krabat ali pa kaplan Bratanič, pred letom 1845 pa Krabat.

Doma je sedem let pasel ovce in je pri ovcah velik zrasel. Tedaj je namreč ovcereja pri nas bila še močno razvita. Vsaka kmetija je imela precej te drobnice. Velike črede ovac pa so se poleti pasle po Uršlji gori. Na Šentjurjevo je bil v Guštanju velik semenj, kamor so prignali veliko ovac. V moji mladosti so jih kupovali zgornji Korošci. Najemali so fante, ki so jim jih gnali po Podjunski dolini, tam so najeli spet druge in jih spravili domov. »Črni Huber«, znani nemški krščanskosocialni deželni poslanec v Birnbaumu, v Lesah (Lesachtal), jih je navadno veliko nakupil in gnal domov, kjer jih je poleti na planinah spasel, na jesen pa debele prodal v Pariz in odnesel dobiček. Znano je namreč, da Francozi uporabljajo mnogo ovčjega mesa, ki ga znajo tudi zelo okusno pripraviti.

Za nlapca je služil Anton doma in dve leti »pri sami laški repi« (krompirju) pri Šolarju, kmetu na Selovcu. Izobraževal pa se ni samo v šoli, ampak tudi v domači hiši. Njegov brat je bil zelo muzikalen. Doma je imel orgle, ki jih je sam naredil in baje daroval ali prodal cerkvi sv. Neže, podružnici župnije na Selah.⁵ Pri bratu se je naučil citrati, orglati in tudi orgle popravljati. V teh časih so bile citre pri nas domač instrument. Šele pozneje so jih izpodrinili »mehi« (harmonika). Po vseh večjih gorskih kmetijah in ponekod tudi v dolinskih so imeli citre, ki so zabrnele ob nedeljskih popoldnevih in ob domačih kmečkih praznikih in običajih. V Lesičnikovi soseščini na Vuhnečem (pri Vuhnetu) je bilo nekako prosvetno žarišče, kjer so domovali Lečniki. Leta 1845 sta bila dva Lečnika naročnika Novic. Tam so se shajali Selovčani k nedeljskim pomenkom. Tedaj je tudi že po Pohorju, v slovenjegraški okolici in Mežiški dolini »vse sorte pesmi trosil« Jurij Vodovnik (1791—1858), o katerem je po mojem dedu Benediktu, pd. Jugu, izpričano, da je »pripel« tudi v naše kraje. Tri leta starejši od Antona Lesičnika pa je bil potujoči pevec Podjunske in Mežiške doline Franc Leder-Lisičjak. Naš ljudski pesnik je torej živel v dobi naših potujočih ljudskih pevcev.

Prevaljske fužine, ki so takrat bile še v mogočnem pogonu, so privabljale kmečke fante, ki jih je socialna krivica nagnala po svetu, v svoj objem. Tudi Antona so zvale po dvajsetem letu starosti (po 1856). Niso mu dali

⁴ Poročilo pesnikove hčerke Marije Hrastnik iz Podgorice pri Slovenjem Gradcu.

⁵ Po poročilu dekana Fr. Ks. Meška so bile prej pri Sv. Neži res neke stare orgle, njih provenienca pa ni znana.

lahkega dela. Bil je pudler. Ob plameneči peči, ob hudi vročini, ki povzroča veliko žejo, je prekalval železo. Poleti delajo ti delavci do pasu nagi. Ob prostem času je zahajal v Kotlje in na Brdinje na mošt, to je jabolčnik, lesnikovec, hruškovec ali lesnačevce, ki ga v naših krajih ob dobrih sadnih letinah veliko naprešajo. Kovaško delo na fužinah se mu je zdelo pretrdo, zato je zapustil fužine in postal tkalec. Pravi, da je bil dober delavec in da je dobil od graščine lepo izpričevalo. Katera graščina je to bila, pa ni znano. A tkalci niso mnogo zaslužili, saj je že Jurij Vodovnik, ki je bil tudi izučen tkalec, l. 1844 tožil v Mislinju Ivanu Macunu, »da to delo hudo malo izplačuje trud, veliko pa podkaplje zdravje«. ⁶ Mogoče se je zato vrnil na prevaljske fužine. Tam je imel čez glavo dela in vročine. Že petnajst let se je pobijal po fužinah, ko je zložil svojo avtobiografsko pesem. Veseljak, kakršen je bil, se je najraje mudil v družbi fantov in deklet.

Kdaj je bil na Prevaljah? V šentjanskem seznamu duš (Status animarum) iz leta 1859—1868 so vpisani otroci Matija Lesičnika (tudi Jezičnika), ki je bil takrat že užitek.

Peter, posestnik, rojen 1834, Anton, rojen 1836 (poznejši pripis: Prevalje), Matija, rojen 1840. Tedaj so izpraševali župniki ob postu tudi odrasle v krščanskem nauku. Za leto 1859 ima Anton znak g (gut?) dobro, za leta 1860—1862 črtico — takrat je najbrž bil prvič na Prevaljah — od leta 1863 do 1868 zopet g (dobro), razen v letu 1864, ko ima znak m (minder? manj?). Od leta 1863—1868 je torej živel v domači župniji. V teh letih je brzkone tkal, nato pa zopet delal na prevaljskih fužinah. V pesmi pravi, da se »po berkih« pobija že svojih petnajst let. Če vračunamo v dobo 15 let tudi prva tri prevaljska leta, bi do časa, ko je zložil pesem o svojem življenju, prišli v leto 1880. Takrat prevaljske fužine še niso obstale. Tedaj je bil Lesičnik star že 44 let, pa je še najrajši občeval s fanti in dekleti, ker so mu »pri zibki izbrali srečni ledik stan, ga z rožcami nastlali in še sadanašnji dan«.

Pri fužinskem delu se je ponesrečil, odneslo mu je polovico palca. O tej nesreči že molči njegova pesem. To se je zgodilo po letu 1880. Zapustil je fužine in odšel za organista na Strojno. Toda tam je še župnik komaj životaril, organistu in cerkovniku pa je še hujša predla. Ta župnija že dolgo, dolgo ni zasedena, svoj čas je bila kazenska postojanka. Prevzel je organistovsko in cerkovniško mesto v Pogorici (Podgorju) pri Slovenjem Gradcu. Starejši podgorski kmetje se še spominjajo suhega dolgina Lesičnika.

V svoji pesmi sicer pravi, da so mu pri zibiki izbrali »srečni ledik stan« in ga nastlali z rožicami, pa se je vkljub temu dne 29. maja v 57. letu starosti poročil z Antonijo Orešnik, rojeno 23. maja 1865 v Podgorici, hčerko Ivana Orešnika, kočarja, in Marjete, rojene Krivonog.⁷ Poročilo pravi, da je bil nekaj časa tudi organist na Ojstrici nad Dravogradom. Tudi tam mu ni bilo z rožicami postlano. Ali je bilo to pred Podgorico ali po njej, nisem mogel ugotoviti.

⁶ Macun Ivan, Pogled v Pohorje. LMS 1869.

⁷ Poročna knjiga župnije Podgorice. Zv. II, str. 72. Matični urad MLO v Slovenjem Gradcu.

Nato se je preselil v Šentjernej nad Muto, kjer je opravljal isto službo. Ko je prišel v Šentjernej, mu župnik Jakob Pečnik ni hotel verjeti, da je poročen. »Ne verjamem, da bi bila ti takega starega deda vzela,« je rekel ženi. Saj je bila 30 let mlajša od moža. Lesičnik si je priskrbel poročni list in potem je bilo vse v redu.

Na svojo umetnost je bil menda zelo ponosen. Nekoč je župnik v Šentjerneju povabil za patrocinijski več sobratov ter organista s pevci iz Marenberga. Antona je to tako vznejevoljilo, da ni hotel sodelovati. Pa so orgle

Anton Lesičnik

molčale, ker jim marenberški organist ni bil kos in tudi nihče ni zapel tiste lepe pesmi o sv. Jerneju, ki jo je zložil in komponiral Lesičnik sam. Njegova hči je tudi pravila zgodbo o sliki, ki je tu objavljena. Leta 1911 se je dala v Šentjerneju njegova žena fotografirati z otrokom. Njemu to ni bilo po volji. Tedaj mu pravi župnik Rahtelj, naj se usede na stol. Dal mu je v roke časnik, in že je opravil fotograf svoje delo, kakor sta bila z župnikom domenjena. Lesičnik ni vedel, da ga je fotografiral. Šele ko je dobil fotografijo, je zvedel za ukano. Bil je zelo nejevoljen in je hotel sliko raztrgati, ob pravem času so mu jo izmaknili iz rok. Plačati je moral za sliko baje 5 goldinarjev (najbrž je fotograf napravil več slik). Medtem ko se mu v mladih letih ni zdelo škoda denarja, — saj pravi v pesmi, da gnarce vse

zapije, da nima groša pred, — je bil v starosti škrpicelj, ki je zelo nerad izpustil kak belič od sebe. Zato se mu je tudi za fotografijo zdelo škoda denarja. »Graščino bi lahko imel, ko bi bil prej bolj šparal,« je večkrat dejal.

V Šentjerneju sta se mu rodila 5. januarja 1901 dvojčka, sin Gašper in hčerka Marija. Gašper je že 8. II. 1901 umrl, a Marija se je poročila v Podgorici dne 14. maja 1933 s Francem Hrastnikom.

Antonu pa so polagoma tekla leta h kraju. Umrl je 29. avgusta 1915 v Šentjerneju na št. 32 ob pol eni uri zjutraj in bil 31. avgusta pokopan.⁸

Hči Marija nima nobene očetove pesmi in tudi ne nobenega drugega zapiska. Ob večkratnem preseljevanju se je vse zgubilo. Imela pa je razne Marijine pesmi, pod katerimi je stalo: Zložil Anton Lesičnik, razen teh še razne camarske in druge pesmi. Nobene ne zna več na pamet razen štirih kitic o šentjernejskih muzikantih, pa še to le samo površno:

*Šentjernejski muzikanti
frhtlih so ljudi,
so možje ino fanti,
prebrisani so vsi.*

*Lenček najtamlajši —
imajo ga vsi radi —
je en priden fant,
prav dober muzikant.*

*Tud' Preglav Grega
pri muzki komandant,
se nikol ne krega,
je en moder fant.*

*Hubo prevzel, posestvo,
bo gratal gospodar,
dobil bo tud' nevesto,
jo peljal pred oltar.*

Čeprav te kitice niso popolnoma avtentične — (posebno druga) — vendar kažejo, da je pesniku pesniška sila pojemala. To ni več ona sočna, na pol šaljiva mladostna pesem o življenju, ampak verzificirana proza.

Lesičnik je zlagal tudi camarske pesmi, ki jih prepeva camar (drug) na poroki, odpeva pa mu družica, ko plešejo ples »štajriš«. Posebni ceremoniel se vrši, ko za venec plešejo, ko »krienc dov rajajo«. Ta običaj še danes ni izumrl. Ljudski pesnik Blaž Mavrel s Strojne je svoje camarske pesmi izdal še pred drugo svetovno vojno.⁹ Lesičnik je zlagal še druge pesmi. Gotovo so še kje ohranjene, a dosedaj jih še nisem mogel zaslediti. Svojo pesem o

⁸ Šentjernejska mrliška knjiga. Matični urad KLO na Muti.

⁹ Ljudske camarske pesmi je Štrekelj objavil v III. zv. SNP 249 sl.

življenju je pesnik bržkone tudi sam prepeval. Tako se je razširila med ljudstvo. Pred drugo svetovno vojno so jo prepevali še steljerajevci po Kotljah. Imela pa je še več kitic, le konca zadnje se še spominjam.

Silno realno je zapel o svoji smrti:

»Kje bo kaj grob zeleni,
kir bom v črni zemlji gnil?«

Bržkone je avtor v poznejši dobi svojega življenja dostavljaj še nove kitice.

Naši bukovniki in ljudski pevci so se v predgovorih svojih rokopisov opravičevali, da so navadni ljudje in jih zato ne smemo prestrogo soditi. Tako je že leta 1754 zapisal mlinar Luka Maturer iz Podkloštra v svoji Cerkevni pesmarici: »Vas prosim, da vi mene na bote zamerli, dokler sem jest en deloven človek inu sem jest tem devu pedveržan, nisem mogu vse prov popunoma pisati, zato mam upene, da tudi bi (vi) mene na bote zamerli.«

Matija Žegar je leta 1767 prevedel Antikrista »po svabej modruesti«. Tudi Drabosnjak je bil le »poreden« (preprost) kmet v Korotanu in je pisal najboljše, kakor je pač mogel. In tako moramo presojeti tudi našega Antona Lesičnika in druge ljudske pevce. Ljudje v dobah, v katerih so ti živeli, niso dvigali teh skritih ljudskih talentov. Zato se niso mogli tako izobraziti, kakor se lahko izobražujejo naravni talenti v današnji dobi, ko jih iščemo po tovarnah, v gorskih kočah in na kmetijah, jih naše ljudske oblasti podpirajo in jim nudijo možnost, da razvijajo svoje naravne sposobnosti. Lesičnik je v prvi dobi izrazil realist, ker je lepo izoblikoval snov iz svojega življenja. Janko Glazer pravi¹⁰: »Vrednost pesnikovega dela ni toliko v tem, koliko je v njem realiziran kak določen literarni program, ampak v tem, koliko mu je uspelo umetniško oblikovati kos resničnega življenja.« To se je Antonu Lesičniku posrečilo z avtobiografsko pesmijo. O drugih njegovih pesmih pa ne moremo izreči sodbe, ker jih ne poznamo.

¹⁰ ČZN XXXIV, 1939, str. 122.

R é s u m é

L'auteur traite du poète populaire slovène ANTON LESIČNIK (1856 et 1915), qui composait des chansons de nocés et autres. Il nous est connu surtout par son poème autobiographique que l'auteur cite dans l'introduction de son exposé.

IZ ZGODOVINE SLOVENSKE ETNOGRAFIJE

Gradivo Jožefa Košiča za etnografijo Prekmurja

Vilko Novak

Ime prekmurskega zgodovinskega, jezikoslovnega, nabožnega, vzgojnega in etnografskega pisatelja JOŽEFA KOŠIČA (9. X. 1788 Bogojina — 26. XII. 1867 Gornji Senik) je v naši etnografiji docela prezrto. Toda če mu hočemo biti pravični in če želimo skromno etnografsko prizadevanje naše znanstvene romantične generacije, zlasti na področju materialne kulture slovenskega ljudstva, prikazati v čim popolnejši luči, moramo priznati, da je Košič obenem z Urbanom Jarnikom (ki mu je v marsičem soroden) prvi slovenski kulturni delavec s širokim etnografskim interesom, ki je pri svojem delu izhajal iz tistodobnega življenja slovenskega ljudstva, katerega je prikazoval. Med priobčevalji gradiva in smotrni opisev iz naše materialne kulture pa je med etnografskimi delavci slovenskega rodu — vobče prvi. Tudi je med prvimi, ki so objavljali — posredno sicer — etnografsko gradivo v slovenskem jeziku. In prav ta Košič je bil po Čaplovičevi krivdi zatajen, po krivdi naše znanosti pa ne dovolj poznan, rabljen in priznan.

Košič je najprej ponesrečeno nastopil 1827 z zgodovinskim dokazovanjem, da so prekmurški Slovenci potomci Vandalov.¹ To je imelo sicer dobro posledico, da ga je madžarski zgodovinar L. Bitnitz zavrnil² in pripomogel k temu, da je v naslednjih svojih spisih Košič nastopal kot borben Slovenec.

V madžarski reviji Tudományos Gyűjtemény 1828 (XII. 1.), V. zv., str. 3—50 je slovaški etnograf Ivan Čaplovič pod svojim imenom objavil spis A Magyarországi Vendek Története — O vendskih Totih (= Slovanih) na Madžarskem. Ta spis je v svobodnem nemškem prevodu in zopet pod svojim imenom priobčil Čaplovič v knjižici Croaten und Wenden in Ungern (Pressburg 1829), str. 49 do 126. Delo je našim etnografom sicer znano, toda dosledno ga prisojajo Čaploviču, kar je nedopustno, odkar je Avgust Pavel v Etnologu IV (1931), str. 142, opozoril na osnovi madžarskega izvirnika na Košičevo pravo avtorstvo. Za njim so isto pravilno ponovili Šlebinger v SBL I, 535, V. Novak v Slovenski krajini 38 in Izboru prekmurske književnosti 17, Slo-

¹ Tudományos Gyűjtemény 1827, VI, str. 71—79.

² Tudományos Gyűjtemény 1828, IX, str. 70—79.

venskem Porabju 17, Ljudski prehrani v Prekmurju 10. — Zato moramo obžalovati, da je izostalo Košičevo ime v Narodopisju Slovencev I, tako v Pregledu slovenskega narodopisja, kot v razpravah o gmotni kulturi, kjer je Čaplovič dosledno napačno pisan Czaplovic. Madžarsko reprezentativno delo o madžarski etnografiji pa citira kot vir — Košiča.³

S tem dostopnim nam Košičevim delom se tu nočemo baviti, pač pa je potrebno na osnovi madžarskega izvirnika razčistiti vprašanje avtorstva tega dela. O tem pa govori dovolj jasno Čaplovič sam v opombi k objavi izvirnika, n. m. str. 3 dobesedno takole: »To prijetno, imenitno in zares dragoceno poročilo, katerega prvi § so bili že izdani v Kedveskedőju (madž. reviji, op. V. N.), mi je pred leti poslal č. g. Jožef Košič, dolnjeseniški župnik, potem ko je bil izvedel za moje etnografsko prizadevanje. Priznam, da je ta zaslužni dušni pastir popolnoma ustregel moji ideji, kako bi bilo treba napisati etnografijo kakega naroda, zato ne morem odoleti, da ne bi pričujočega posebne pozornosti vrednega spisa priobčil madžarskemu beročemu občinstvu kot resnično **v z o r n o e t n o g r a f s k o d e l o**. — Jaz pri tem nimam druge zasluge, kot da sem delo g. Košiča preuredil, prepisal in to in ono izpustil, kar po mojem mnenju lahko izostane, ne da bi etnografija pri tem kaj trpela.«

Pripomniti je še, da v predgovoru knjige »Croaten und Wenden in Ungern« Čaplovič omenja, da mu je poslal podatke »ein Wende ... geistlichen Standes«.

Če kritično pretehtamo Košičevo gradivo za Čaploviča in ga primerjamo z viri, ki so nam danes znani, tedaj moramo opozoriti na neki vir, iz katerega je K. za svoj spis, ki ga je Čaplovič priobčil 1828, povzel cele stavke. S tem sicer njegovo delo prav nič ne izgubi, ker je vir, iz katerega je zajemal, zelo skromen v primeri z njegovo tedaj res kar nadrobno razpravo. Toda zanimiva bo ta ugotovitev tudi zaradi tega, ker bomo tako spoznali še neko starejše gradivo za prekmursko etnografijo. V isti reviji Tudományos Gyűjtemény je somboteljski licejski in bogoslovni profesor Lajos Bitnitz objavil 1819, zv. III, str. 59—74 spis *A Vasi és Sala Vármegyeyi Tótokról* — O Totih (= Slovenih) v županiji Vas in Zala. Ta isti Bitnitz je pozneje pobijal Košičeve trditve, da so prekmurski Slovenci ostanki in potomci Vandalov. Tudi v tem spisu se je pokazal dobrega poznavalca zgodovine, saj navaja celo Linhartov Versuch einer Geschichte von Krain ... — Večji del spisa obravnava zgodovino panonskih Slovencev, na str. 69 pa pričenja podajati etnografsko sliko dežele in ljudstva, za katero mu je nudil gradivo po vsej verjetnosti Štefan Ficko, župnik v Gornji Lendavi. Bitnitz namreč piše na str. 62, op. c, da mu je Ficko postregel s spodaj sledečimi statističnimi opombami. Ker morejo biti statističnega značaja le podatki o številu vasi, prebivalcev in župnij in ker se sklicuje že na omenjenem mestu Bitnitz na Ficka glede podatka, da rabijo prekmurski Slovenci naziv Böhémec — Bojncac za nekatere svojih rojakov, toda mu ne vedo izvora in pomena,

³ Batky-Györffy-Visky, A magyarság néprajza I, 166.

— zato moremo sklepati, da mu je poslal Ficko tudi podatke za ves ostali del etnografskega poročila.

V naslednjem podajamo pregled o tem, katera mesta iz Bitničevega spisa je Košič dobesedno ali pa z majhnimi spremembami prevzel v svoje delo. Navajamo stran in začetno ter končno besedo v madžarskem izvirniku, obenem pa v Čaplovičevem nemškem prevodu, ki je edini večini interesentov na razpolago. — Bitnitz str. 70: »Egyik része... megvesztegeti«, K. 4, Č. 50. Ein Theil... 51 nachttheilig« (zelo prosto); B. 70 »azonban nem is... sokszor lehetetlen«, K. 32: »A gyermekek nem nyelnek... az iskolában való összejövetel«; Č. 93 »Die Knaben... beinahe unmöglich«; — B. 70—71: Idövel alkalmasint... és tanitást nyernek«, K. 33: De nem sokára... magokat kulturálni«; Č. 94—95: »Unteressen fangen... um die Cultur stehen«; B. 71: Hol a fa... 72 rajta aratni«; K. 34—35: Hol a fa... ismét természetni rajta«; Č. 97—99: »Wo der Wende sieht... zur Brache gelassen«; B. 72: Rétfiek a rónán... erőtlenek is«; K. 37: »Réteik a rónán... erőtlenek is«; Č. 101: »Wiesen sind in der Ebene... ist das Vieh klein und schwach«; — B. 73: »A hegybelieknek... akkor ök valóban«; K. 37: »A hegybelieknek... akkor ök valóban«; Č. 102: »Weinbau... sehr übel daran«; — B. 73: »... a pusztaságon kívül... 74 agyat nem kíván«; K. 14—15: »... a nagy pusztaságon... agyat nem kívánván«; Č. 62—65: »darin ausser der gewaltigen Lehre... Betten zu verlangen«; B. 74: Egyszerű házaikhoz... egy szele-tecskét vessen«; K. 18: »Egyszerű házaikhoz... egy darabkát«; Č. 70—71: »Die Einfachheit... vorlegen zu können«; B. 74: »Tiszta rozs kenyeret... sívány kenyereket«; K. 19: »Kenyerek... törkölyt is«; Č. 71—72: »Wie andre Speisen... ja sogar Traubentrebern«.

To so vsi primeri, ki se v obeh spisih strinjajo. Če vemo, da je Bitnitz povedal na petih straneh vse, kar je znal o ljudskem življenju prekmurskih Slovencev, Košič pa na 50 straneh, tedaj ne bomo te bolj stilistične odvisnosti prestrogo sodili. Košič je res vnesel v svoj spis skoraj vse Bitničeve etnografske stavke, vendar jih je razvrstil v poedina poglavja o panogah ljudskega življenja, tako da površni bralec niti ne bi opazil te odvisnosti. Košič niti ni nameraval zatajiti, da pozna Bitničev spis, saj v začetku (str. 1) celo polemizira z njim glede imena Bömhéc. Morda tudi ni vedel, da bo Čaplovič njegovo delo dobesedno objavil v tisku, zato je kar posnel dobesedno ali nekoliko spremenjeno to, kar se mu je zdelo že nekoč dobro zapisano.

Košič pošlej ni skrbel, kolikor moremo danes vedeti, za smotrno objavo etnografskih del, toda priobčil je dragoceno gradivo o ljudski kulturi v svoji anonimni knjigi *Zobriszani / Szloven / i Szlovenka / med / Műrov i Rábov. / Najde sze v Körmendini / pri Udvary Ferenci Knigovezára. 143 str. m. 8°. Letnica ni označena, toda delce je moralo po vsej priliki biti objavljeno med leti 1845—1848. Spis je imel namen, gojiti med rojaki omikano — zobrisano — vedenje in mišljenje, plemenititi nravi in poučevati. Izrazito razsvetljenska tendenca, združena s splošno pedagoškim namenom, ki ga je krepilo Slomškovo delo Blashe ino Neshiza v nedeljski*

sholi 1842. Kakor je avtor pričujočega spisa že v očrtu pokazal drugod,⁴ je Košič posnel iz Slomškove knjige cela poglavja, reke in izraze. Zato je treba kritično pregledati tudi njegovo etnografsko gradivo, zlasti nomenklaturo, in ugotoviti odnos do Slomškovega gradiva.

V sledečem hočemo sistematično podati pregled vsega gradiva, ki se nanaša na materialno, socialno in duševno kulturo prekmurskih Slovencev, zlasti Porabja, ki ga je imel Košič neposredno pred očmi.

Materialna kultura

Hiša. — V madžarskem spisu (označil ga bom vselej s Č = Čaplovič 1828) je navedel sledeče slovenske izraze v zvezi s hišo: preklit 13, okno 14, klejt 14. V Zobrisanem Slovenu ... imenuje najprej »nouve, pristojne ino od ognja varvane školničke hrame« 6, kar ponavlja še v zvezi s kmečko domačijo: pri svojem hrami 27, 41, 100, isto izraža tudi z izrazom domačija 29 in pri ... kmetovskoj hiži 107. — Hiša je pri njem hiža 25 itd., kar mu pomeni tudi sobo, n. pr. v držinsko hižo 25, v hiži 27 itd., prebivalnico 42 je posnel po Slomšku 52. Cimpri 39 naziva lesene hiše. Od posameznih delov hiše imenuje: pred pragom 25, na dveri 25, dinnjāk 40, kar v oklepaju tolmači z ljudskim izrazom rour; kühinja 39, pod kapelcov 104 — za podstenj, srteo 42, na serteli 104 — srêd'čtél'), narečno srtōq, srtōu, srtéu — za flovnata tla v hiši; ognjišče 39, 40, 41. — Za splošno prekmursko okno rabi Č. 14 okno, Zobr. Slov. pa po porabskem govoru oblok (— madž. ablak — slov. ob'blok') 25, 40, 41.

Stanovanjsko opremo naziva »lesene naprave« 40. Omenja pa stolec 27, 30 — stol v sobi, isto mu pomeni klop v cerkvi: stolec, v stouci 23; miza mu je stol 40 — dial. sto, za stolom 29, omar 100, lade 100 — skrinje, šampet 39, 40, 100 — toda »v lejvi svinjska postela« 39 v pomenu ležišče, kej (— madž. kóp) 90 = podoba, slika; lampaš (preko madž. lámpa, iz grš.) 100. — Dvorišče je po dial. tudi pri njem dvor 107. Od gospodarskih poslopij imenuje lejv 39 — svinjak in v njem svinjsko kopanjo 107 — korito. — Prostor, kjer cepijo in deloma tudi hranijo drva, je drvotan 44, shramba za seno je senšček 53. Vsi ti izrazi so povzeti natanko po narečju, razen tisti, o katerih smo to posebej povedali.

Največ pa je povedal Košič o stanovanjskih razmerah, zlasti o snagi in higieni v poglavju »Od domače snajžnosti« 37—41 in »Moška snajžnost« 42 do 49. Obe poglavji je deloma posnel po XII. pogl. Slomškove knjige »Snaga, lepa, draga reč« 49—54. — Deloma samostojen in zato etnografsko pomemben pa je Košičev uvod v prvo izmed omenjenih poglavij na str. 37 do 39, ki sicer ne opisuje prekmurske hiše s tako nadrobnim etnografskim interesom, kot je to storil v madžarskem spisu 1828, toda je dobro dopolnilo k njemu. Vendar je v nekaterih podrobnostih ta del snovno in jezikovno odvisen od Slomška. Obenem pa je ta odstavek delno tudi slika gospodarskih in družbenih razmer, v kolikor se zrcalijo v stanovanju našega tlačana med

⁴ Vilko Novak, Košič in Slomšek. OZN XXIX, 1934, 160—162.

Muro in Rabo tik pred 1848. Mračnost, puščobnost in skromno pohištvo poudarja Košič tudi v madžarskem spisu 1828. Ta odlomek priobčujemo v sledečem v celoti:

»V zdajšnjem časi čemi⁵ kmetovje si dvouje prebivalnice — na pou drugi štirjak (klafter) visike — i kalhatne goripostavljajo na olepotejnje vesi; ta prejdnja je malo bole prestrana, — ta znotrejšnja pa malo voskejša i snajžnejša. — Tü je domači oltar, to je: razpetje⁶ i kejpove⁷ nikih svecov, štere za Bougom trdno poštvujajo domači ljudje; tü majo molitvene i druge fele⁸ dobre knige ino svoja čisla;⁹ tü moli, ki v cerkev ne more, tü se podvori čemi⁹ gost — tü se domače žene obabijo; tü se betežnicke¹⁰ z svestvami¹¹ potrouštajo po mešniki. — Okoli hramov je plemenito drevje nasajeno; blüzi ma gospodarica (vertinja) ogradec, v šterom se nahajajo grede, gde pripouva za kühinjo i dober tek (žmah) hran potrebni petrižel, merkevco,¹² celer, česnek, lük, pa večele šalato, štera se vsaki štrti keden znouva poseja v leti, da naj ne sfali;¹³ delavci jo radi jejo na toplom i mrzлом z tikvenim¹⁴ olijom; — v ogradci rastejo lepe rouže: liliom, rozmarin, klinci,¹⁵ žajlje¹⁶ i t. v., — da v leti po svetkaj jasne divojke majo kaj pregledjavati i pridihavati. —

Na goričkom¹⁷ itak stojijo nikedik¹⁸ kak-tak vküp nalučani cimpri,¹⁹ — hišice so za prebivanje znoutra črne i kmične²⁰ kak nouč; — tam v ednom kouti prasci jejo, v drugom küri²¹ sedijo, v tretjem tele gnüsi, v štrtom peč i ognjišče zadejva;²² müh po hiši vse živo; smetja i kürnjekov teliko, da si pošten človik ne more sestti; ali pa more puno skakajočih ino lazečih stvari²³ na stan vzeti; — po navadi eden štampet je grši, neg v lejni svinska postela, pun stinic, kebrov, grilov i t. v. — Nej je čüdo, ka pri etakšoj hiži vsi krvave krmežlive oči, srab²⁴ i vüši majo; blejdi so kak smrt, okajeni kak dinnjak²⁵ (rou). — Pred dverami nikih hiš je teliko človečnikov i govenščekov, da od daleč smrdi i človek blüzi hiže ne more. — Vertinja²⁶ i deca so candravi, zamazani, kondrasti²⁷ i brnjavi²⁸ kak strašilo za proseno njivo. — Vse je nači,²⁹ gde je skrbna vertinja ino friške³⁰ dekle.« Str. 39.)

Noša. Dokaj podatkov nam nudi Košičevo delo tudi o ljudski noši na Goričkem, bodisi terminoloških ali kratkih opisov, oznak. Tako že v uvodnem poglavju poudarja o učitelju, da ni prišel v šolo »med deco nedostojno po paverskom oblečeni, tüdi nej po opičjem na glavi kapico, ali v zoubi smodko ali pipo majouči« 5. Rabi sledeče izraze za obleko in nošo v celoti: z gvanta 25, 35, 40, oblečalo 35, nošbe 37, oblačilo 44. Poedine dele noše pa imenujejo takole: Kranščak (klobük, houba) 22, 23, 36, roubec 26, 33, z robcom (facalejkom) 26, gabane 42, gabana³¹ 94, parto 94, v jopi, rekleci 94, plašča 94, obütelo 25, črejvle 42. Zapisal je tudi nekatere obširnejše moralno-kritične opombe v zvezi z obleko, ki nudijo nekoliko vpogleda v tamkajšnjo nošo: V poglavju o moški snagi se je — podobno kot v svojih

⁵ kaj vredni, ⁶ razpelo, ⁷ slike, ⁸ vrste, ⁹ rožne vence, ¹⁰ bolniki, ¹¹ z zakramenti, ¹² korenje, ¹³ zmanjka, ¹⁴ bučnim, ¹⁵ naglji, ¹⁶ Sapodianum, ¹⁷ Goričko: hriboviti severni del Prekmurja, ¹⁸ ponekod, ¹⁹ lesene stavbe, ²⁰ temne, ²¹ kure, ²² dela napoto, ²³ živali, ²⁴ garje, ²⁵ po Slomšku str., ²⁶ gospodinja, ²⁷ kodrasti, tu: razmršeni, ²⁸ cunjasti, ²⁹ drugače, ³⁰ hitre, ročne, ³¹ plašč.

Zgodbah vogrskoga kralstva 1848 — obregnil ob sosednje Madžare tudi v zvezi z nošo, ko pravi: »Oblačilo moškoga spola naj bode čedno.³² — Vogrski cifrasti gabanje i kranščaki so dragi ino se poniznomi sloveni ne vdajo« 44. — V poglavju o vedenju na gostijah uči: »Ki ne zmore svadbenoga gvanta, naj ostane doma. — Kmetovskomi človeki gospodsko oblečalo se tak vda, kak prasici zlato sedlo. — Zavolo ednoga goščenja gvant na pousodo prositi ino se ž njim gizditi, je ravno, kak da bi se pura s pavovim perjom lišpala« 35. — V zvezi s plesom opozarja tudi, naj se varuje »nesramnoga pogleda . . . nošbe . . .« 37. — Opominja jih, da »domači se morejo končimar vsako nedelo preoblejčiti; posebno deca, štera se hitro zovlači. — Zato se vertinja more skrbeti za predivo i platno« 40. Posebej naroča, da »oblačilo moškoga spola naj bode čedno« 44. Meni tudi, da »cehskim moškim bi se dostajalo vsigdar vu süknjenom gvantu v Cerkev priti, — trščom pa, gda kaj očivestno odavajo ali küpüvajo, naj vekše vörvanje majo« 44. — Graja navado, da pozimi nemarni moški »blatne črejvle na serteo lüčijo, — mokre gabane v toplo prebivalnico notri prinesejo i gori obesijo« 42. — V zvezi z načrtom »Angelske bratovščine« piše, kako naj se ob praznikih oblečejo: »Prvo nedelo po Tejlom je l e j p a n e d e l a za angjelsko Bratovščino. Ki lih more, naj teda pride na prošecio, — bratje brezi gabana i plašča (komi modus nefali³³ v süknjenom) oblečeni, — v svojem reklecti ali jopi zvrš rozmarina vteknjeni; sestre pa čedno odpletene zeleni vejnec ali parto na glavi« 94. — Ob pogrebu članov »sestre snajžno — vu bejlom oblečene« prinesejo članico do groba 95. Za primer pejorativnih izrazov za obleko najdemo opomin služkinji: »Svojega lona na drage cifre, čače i moške ne potroši, nego se po svojem stališi čedno oblači« 46, pri čemer je treba pojasniti, da madž. »cifra«, prekm. cifrasti pomeni okrašen, načičkan; cifre bi tedaj pomenilo načičkano obleko; podoben smisel ima izraz »čače«, ki je po vsej priliki vzet iz prekm. otroškega govora, kjer pomeni »lepo, krasno«.

Z nošo je v zvezi omemba posteljnega in telesnega perila, o katerem pripominja med navodili glede snage: »Prtovje i ov platneni gvant se more končimar vsaki mejsec opariti« 40. — Med temi navodili najdemo tudi izraze za negovanje las: »Čedne ženske same sebe tüdi ne pozabijo nego snajžne hodijo; — slednje ido spat, i prve gori stanejo, naj se njim ne trbej pred moškimi česati, opletati i mujevati . . .« 41.

Poljedelstvo in živinoreja. Podatke iz teh dveh delovnih področij kmečkega človeka navaja Košič v toliko, kolikor so v tesni zvezi s človekovim nravnim življenjem. Tako omenja gnoj, gnojšnico, ogradne grede 44, silje (žito) 50, konje, jünce, krmo, z obrokom nafulati živino 51, foringaša (voznika), ki rabi zavirni lanc (verigo) 51, vožnjo in vprežno živino 51, živinsko spravo, ki je narečje ne pozna, in gospodarsko šker (orodje) 52; hlapca opozarja: »v senščeki vnogo sterja ne trpi« 53; živazen 100 mu verjetno pomeni perutnino, kot še danes v dialektu; med pridelki omenja le zrnje in sad 122, med oblikami gospodarskega shranjevanja in pospravljanja pri-

³² pametno, ³³ kdor zmore.

delkov pa najdemo oslico (stog) sena in kope (žita) 103, ob katerih se je ob nevihti nevarno muditi. Ob požaru svetuje pokriti bližnje strehe s kocami ali ponjavami 105.

Omenja sledeče poljedelsko orodje in naprave: drevenke (pletene košare), košare, koše, ki jih pozimi »čemi (kaj vredni) moški . . . pletejo med preljami« 42, takrat tudi »grable, lopare, lestvice, žlice, jarme, talige, lopate, perotnice i drügefefele okoli gazdije (gospodarstva) potrebne škéri naredijo« 42. Opozarja jih tudi, da »moški morejo brš popraviti, ka se pri hiži stere z lesenoga, kakti: nogače, kloupi, greblice, rasoje, grable i. t. v.« 43. Srečamo še koula 50, žakle 50, motiko 95, škafe 105, hakle in dervarice 105. Pridelek imenuje »pridelanje« 121. Med posebnimi zaposlitvami gospodarskega značaja nastopa kopünar 50 — kurji prekupčevalec.

Prehrana. Omemb poedinih jedi ali pijač najdemo sicer komaj kaj, vendar pa navaja knjiga dokaj izrazov, ki se nanašajo na način prehranjevanja, na posodo itd. Izmed živil in jedil omenja le: krühi 53, klobaso 107, slanino, zabelo 107, med vzroki slabega spanja opozarja na to, da »eto teškoučo zvekšema trpijo oni, ki se k večerji graha (fižola), žgankov, krumpirov ali kakše trde hrane preveč namečejo« 108; od teh omenja grah 108 še posebej. O vrtu in zelenjavi je spregovoril pri opisu doma, kar smo navedli spredaj (Košič str. 38).

Izraz hrana omenja dvakrat str. 36, 108; pijačo naziva pitje 36; pitje pa napitek: »k napitki vküp sestí« 73, »na eden napitek v krčmo skočiti« 50; zmaličila se mu je zaradi etimološkega prizadevanja oblika pitvci 50. Gostijo piše tudi etimološko v naslovu navodila: »Kakda se držiš na kakšem gostšenjej« 33 in gostšenje 34, gostšenja 35, 34, ženitovanjsko gostijo pa imenuje posebej z utrjenim ljudskim nazivom gostüvanje, svadbo 34; krstno pa krstitje 34. — Izmed stalnih časov prehrane nastopajo izrazi: obedivajo, večerjajo 29. Tudi med higienskimi in vzgojnimi navodili najdemo nekatere izreke o prehranjevanju: »ne segaj po najbougših žalozaj (falataj)« 36, »od prenagloga i preveč parouvnoga (požrešnega) vsebemetanja se zadržavaj« 36. Tudi preživati 36 sodi sem, vendar se v ljudskem govoru rabi le bolj za živino.

Od orodja in posodja uporablja sledeča imena: pri sklejci 24, žlice 30, skleda 35, »z rašoškami (vilicami, kakor pravijo Dolinci; Košičev izraz je znan Ravencem in Goričancem) si zobe ne trejbi« 36; »žlice, sklejce, tanjerje (iz mađž. tányér), lonci (piskri) i fse fele nücana posouda« 41, nožic 118, vrč 121. Tudi tukaj omenja sto (mizo): pri stoli 36 in stolne robce, ki »razgreni svojega na krilo (naročje), da si gvanta ne pokvapiš« 35. Ker so jedli običajno vse jedi iz skupne sklede, opominja: »Merkaaj, da z sklede ne na-praviš ceste ino stolnoga prta ne zgrdiš« 35.

Duhovna kultura

Običaji. Ko daje Košič navodila za primerno in olikano vedenje ob raznih prilikah družbenega življenja, zapiše tudi nekaj nazivov in podatkov o tedanjih ljudskih družinskih in letnih običajih. Tako v poglavju »Kakda

se držiš na kašem gostšenj?« svari pred prirejanjem gostij, vendar dovoljuje izjemo, ko pravi: »Dvouje vesele prigode ga (pametnega kmeta) denok znajo nagniti na obsluževanje gostšnja, najprej: gda se njemi prvo dejte narodi (Krstitje) i dare svojega sina ali čer v hižni zakon dá (gostüvanje) svadbo naredi svojim priatelom na volo. — Krstitje bi lahko celou vöostalo. — Gostüvanje, svadba se pa more vu pristojnoj meri i redi, z dobrega srca, z vedrim obrazom opravlati. — Nej trbej takše lüdi vküp nabrati, ali ednoga kre drügoga k stoli posaditi, ki so si nej radi. — Nej trbej koga zato pozvati, naj štokoli svojo fančost (zavist) zevreto na njega vö vlije ino njemi očivestni špot zdava. — Nego vsaki gost (svatko) naj bode zavarvani pri tvojoj hiži prouti vsakojačkomi nečlovejstvi. — Znaj, ka se i pes ogible poparüvajouče kühinje. — Ali i gost (svatko) more pošteni biti« 33—34. Pri besedi »svadbo« zgoraj je zapisal pod črto opombo: »Naši goričanje svadbenim gostovam poprejk pravijo »svatovje«; — po ednom se moški veli »svatko«, ženska pa »svaterja«. — V sledečih navodilih, prirejjenih po Slomšku, so še etnografsko zajemljive nekatere omembe: »Čemi gosti (svatki) dojde pun želodec z gostüvanja domou odnesti, nej pa tüdi naphane žepe« 36—37. — »Včasi gostüvanje tüdi igra i ples obeseli. Či znaš ino se ti rači, zasükaj se nikelikokrat i naskakaj. Ne pleši predugo« 37. V tej zvezi je zapisal tudi izraza »z plesišča, med plesanjom« 37.

Tudi o pogrebu med goričanskimi in bojnečkimi prekmurskimi Slovenci izvemo kako drobtino. Pri opisu vzornega učitelja namreč piše tudi: »Vrli školnik z od dühovnika i primožnejših farnikov naprošenih pejnez da narediti edno precelejpo bandero (zastavo) z šterov bi njegovi vučenicke za malo plačo bogatejše mrtvece na cintor (britof) sprevajali i nad njimi popevali« 20. Pripomniti je, da pozna cintor (iz lat. cimeterium) za pokopališče vobče le dolinsko Prekmurje, Ravenci in Goričanci z Bojneci vred pa rabijo najčešče brütič (— Friedhof) ali groubišče — to poslednje prav v Porabju, zato je čudno, da tega izraza Košič ni zapisal; njegov britof je gotovo učena oblika, ker je danes vsaj neznana. »Cintor« (britof) omenja še na str. 95. — K pogrebnemu petju šolarjev pa moramo pripomniti, da še danes pravijo med protestantskimi Prekmurci pogrebnim pevcem, ki stalno spremljajo mrliča na pokopališče z obrednimi pesmimi, d i a c k e — dijaki.

Ko govori o smrti člana »angelske bratovščine«, rabi vrsto izrazov, nanašajočih se na smrt in pogreb: »Gda merje šteri brat ali sestra: ovi se morejo po sousedskom na spredov pozvati. Što lih ftegne, naj pride. — Pokojnoga brata štirje mladenci, — sestro pa štiri sestře snajšno — vu bejlom oblečene do groba prinesejo.« Tu je dostavil pod črto opombo: »Mrtvečna škrinja bode z bejlom prtom pokrita i prt (či se zmore) vdil z ogradnimi ali küplenimi roužami našpikani i na srejdi razpetje z lejpim diviškim vejncem obdano, štera se ne pokopajo. — Pod sprevajanjom bratje i sestře (či je moguče) bodo v rouki zeleni rozmarin ali sklepno, mrtvečno travo ali kakše drüge fele zelenje dišeče držali tečas, ka na cintori (britofi) dühovnik svoje molitve dokončajo. — Gda pa oni z motikov zemlo vržejo v djamo pokojnoga: vsaki brat i sestra tüdi popadne grüdico, küšne jo, v grob vrže ino preminoučemi pokoj vekivečni želej. — Gda je na zvišeni grob križ vtekjnjeni:

najprvo mladenci (či je te pokojni žnjih bio) na grob dolizdejvajo svoje prinešeno zelenje.« 95—96. Sklepna ali mrtvečna trava, ki jo Košič omenja, je menda pušpan, ki mu pravijo »püšpakova trava, šterof svéčamo mrtveca« (s katero blagoslvaljamo; Slovenska ves v Porabju).

Med letnimi običaji se je spomnil K. samo neke vrste šolarskega obhoda — gregorjevanja, ki je menda nadomeščalo jurjevanje in podobne pomladanske obhode. Tako pravi v poglavju o »vrlem školniku«: »Okoli dneva S. Gregora Pápe sta dva malobole zevčeniva šolara po fari pohižovajouč i popejavouč kajtou tūdi naprosila; — i tak se je šolska potrebouča obaljavala« 20. V opombi na isti strani pa dodaja pod črto: »Koutnikom so g. birouv (okrajni glavvar) prepovedali okoli hoditi i njim kaj podeliti«. Doslej ne moremo dognati, katerega kraja prebivalce imenuje K. »koutnike«. — Na str. 138—143 pa je priobčil v pesemskem dodatku pesem z naslovom »Stara Gregoracija«, ki je šolniško-duhovniški prevod madžarskega teksta. Med Madžari je namreč »gergelyjárás — Gregorjev obhod — razširjen običaj.³⁴

Pri nas so ga uvedli učitelji in se današnji osemdesetletniki v gornjem Prekmurju še spominjajo (slišal sem to n. pr. v Boreči 1946), da so »hodili po gergorácii« in se pri tem tudi opijanili, kar je povzročilo, da so običaj prepovedali.

Ne smemo prezreti tudi izrazov »navada, šega«, ki jih često rabi pisatelj obravnavanega dela, n. pr. celo v naslovu poglavja »Nike občinske navade in šegé« 21 ali na str. 86. Toda tu ne govori o navadah in šegah v etnografskem pomenu, marveč v vsakdanjem in daje pouk o lepem vedenju. Tudi ne moremo iz njegovega besedila sklepati na kake utrjene ljudske navade ali zajemati podatkov o ljudskih nreveh, duševnosti in podobno, ker o teh nikjer naravnost ne govori in ker se naslanja zlasti na Slomška.

Pri Košiču najdemo tudi nekaj malega nazivov za različne starostne in spolne stopnje v človekovem življenju, ki so tudi donesek k družbeni kulturi. »Cevcátko detéce« 23 je dojenček; mlajši 119, mlajšom 118 so na severnem Goričkem in v Porabju otroci, toda rabi tudi deca 73; samice 41 mu pomeni v skladu z narečno rabo žensko sploh; fotivojce 50 so nezakonske matere (— madž. fatyu = nezak. otrok), fotive (facsuk) 87; držinče 52 je hlapec ali dekla; roditelje z svojov decov 119; »poštteni podložnicke« 28, ki »se (ne) ogibljejo gospode«, so odraz tlačanstva. Ni se izognil v tej raznoliki galeriji človeških tipov, med katerimi so tudi padari 119, kurvam, kurvari 52, kurvejšom 87.

Za etnografa so zanimiva tudi zadnja poglavja knjige, ki govorijo o tem, da »mrtvi ne hodijo nazaj«, o čarovništvu itd. Pouk o mrtvih pričinja z ugotovitvijo: »Babje (tiskovno napako »Banye« je Košič sam popravil, kot še več drugih v izvodu knjige, ki je danes v moji lasti. V. N.) vöre lūdje štímajo, da mrtvi nazaj domou hodijo in trdijo, da so jih vidili v tistom gvanti, v šterom so jih pokopali« 96. Nadalje z naukom in vzgledom pojasnjuje, da strahov ni. V sledečem poglavju o blisku in gromu je važen po-

³⁴ Magyarság néprajza III, 307. sl.

datek: »Pa denok najhūjši krstšanje najbole toužijo školnika, zvonara i zvone, ka jih je bejsna toča pobila« 104. Bogato pa je poglavje »Compernija čalerija — sama ciganija« 106—116, kjer že v začetku obsoja in obžaluje, da iščejo ljudje »vu dūhovnih i telovnih potrejbčinaj... pomouč... za dūšo vu skrivnih, krivovōrnih ino zmišlenih molitvaj i pobožnostih, — za tejšo pa pri bojdikaj³⁵ mazecaj, comprnicaj, čaleraj (čarovnik), — štere si bedasti ljudje sami napravijo, gda kakšega staroga, plešlivoga deda za čalera, — kakšo grdo, pičkavo, okajeno babo ali ciganico pa za compernico prekričijo ino se jih bole bojijo, neg zavci bobena« 106. V naslednji zgodbi o goljuživem »čarovniku« izvemo za izraz »naj oddela, da svinje ne bodo betežne« 107. Tudi v ljudstvu znani izraz »hajilo« 107, t. j. čarovno sredstvo, rabi. O mōri piše: »Bedastim lūdem, ki na compernice vōrjejo, se rado zdi v sneh, kak da bi njim one na prsaj ležale, da malo ne zaspijo. Eto teškoučo pa ne delajo comprnice, nego gousta krv okoli srca pri onih, ki so žalostne i zamišlene nature« 107—108.

O zdravljenu živinskih bolezni s čaranjem piše: »Če krave mlejka nemajo, či modrasto ali krvasto mlejko dojijo ali ščijo, nej je compernija, nego beteg, šteri pride od injaste ali cveteče paše, v zimi pa od lagoje dvorbe (slabe postrežbe). — Etakše krave bedaste žene z kadilom ščejo zvračiti, kak da bi din skous kuste (debele) kravnje kouže do trobüja notri mogao, gde gnejzdo ma beteg? — vnogo hramov je že zgorelo od tistoga živoga vogelja, z šterim so nepazlive žene kravo kadile v štali! Prouti krvastomi mlejki ali krvoscanji najbougše domače vrastvo je eto: Edno prijiščo lenovoga semena v masli (pou štūce — tiskano 'štūte', V. N.) vode kühaj dobre pou vōre; ocedji lenovo vodou i raztoui v njej eden lot solitra. Tou mlačno pitje vlej betežnoj kravi v goubec trikrat na den: vgojčno, podne i večer, v trih dni bode pomagalo. — Ali nūcaj eto priročno vrastvo: Vzemi edno štūco z nadojenoga krvastoga mlejka, prilej kupico prav ostroga i mlačnoga vinskoga jesiha kravi v goubec zajtra, opodne i večer. Zatem zmešaj erženo melo v mlačno vodou i daj kravi piti, za tri dni de zdrava« 108—109. Če ljudje dolgo bolehajo, pa »mejnijo, da njim je djano (storjeno) — da so na djalini: od daleč si dajo kakšega čalejra prizvati, včasi tūdi pūca — mrzloga mesara — (= konjederca) kak da bi okrstšenoga betežnika trbelo živoga gūliti! — Ka pa čalejrje delajo okoli betežnika? — Oni radi pridejo, samo naj dobijo dobro jesti i piti i plačo, ali pomagati ne vejo, da so se nej včili, niti šteti ne znajo, ništeri celou se ne znajo prekrižati. — Nego po ciganskom žarjavo vogelje ali kamenje vu vodi vgašūjejo, — karte premetavajo, — v kakšoj capi kosminje ali kakšo travo v postelo ali v jasle vtikajo, — na križopoutji krouge i križe redijo ino vivlevavle gučijo, — na rastovom peni skisnjeno černo deščevno vodo v glažek nalijejo, — včasi vmes i svojo scalino ali za štalami živinsko pridajo, i lažejo, ka je takše vrastvo krouto dobro i drago, — pa ka bi bilou, nego ž njim betežnika vmorijo, da so jih tisti, ki se ōročine (dediščine) ali kakše drūge fele dobroute trouštajo po smrti betežnika, skrivoma podkūpili i najeli!« 109—110.

³⁵ hudobnih.

Na str. 113—116 je priobčil K. prvo v prekmurskem tisku objavljeno pripovedko o Marku Bikecu, ki je pa težko določiti o njej, ali je res ljudska snov. Pripoveduje, kako je cigan prevaril kmeta, ko ga je zvalil v ris. Pripovedka ima poučen namen, pokazati, da »penezi ne cve-tejo« (116).

Primer Košičevega gradiva dokazuje, da vsebuje tako naše starejše kot novejše slovstvo pomembno gradivo za preučevanje slovenske etnografije. Zato je nujno potrebno, da vzporedno z zbiranjem gradiva med ljudstvom nabiramo tudi podatke iz literarnih virov.

R é s u m é

JOSEPH KOŠIČ (1788—1867), curé de Gornji Sènik près Monošter, est un écrivain du Prekmurje à caractère instructif, qui, à la demande de l'ethnologue slovaque-hongrois Ivan Čaplovič, décrit le pays et la vie des Sloènes du Prekmurje. Čaplovič publia cet écrit dans la revue hongroise «Tudományos Gyűjtemény» en 1828 et dans une traduction allemande, dans le livre «Croaten und Wenden in Ungern» en 1829. L'auteur de cet article fait observer que dans la rédaction hongroise Čaplovič lui-même présenta Košič comme l'auteur véritable de cet ouvrage. Plus loin l'auteur découvre que Košič recopia des phrases entières de l'article de L. Bitnitz sur les Sloènes du Prekmurje, publié dans la même revue en 1815, dont les matériaux lui avaient été fournis par le curé Stéphane Ficko. La plus grande partie de la présente étude est consacrée à la découverte des matériaux ethnographiques contenus dans l'ouvrage éducatif de Košič «Le Sloène et la Sloène cultivés entre la Mure et la Rabe» (environ entre 1845—1848). Dans cet ouvrage il donne des directives sur les bonnes manières, réfute la superstition, s'occupe de propreté etc. Il cite en outre les appellations dialectiques des objets et phénomènes du domaine de l'ethnographie, donne des renseignements sur la maison, l'équipement du logement, le costume populaire, l'agriculture, l'alimentation, les coutumes, les superstitions, la médecine populaire. Tous ces points sont systématiquement réunis dans le traité et analysés en détail, parce qu'ils sont une source importante pour l'étude de la culture matérielle et spirituelle des Sloènes du Prekmurje.

POROČILA

Etnografsko delo na terenu

Delo Etnografskega muzeja na Dolenjskem l. 1948

Že leta 1946 je zastopnik Etnografskega muzeja na delovni konferenci Muzejskega sveta opozoril na veliko važnost etnografskega dela na terenu. Pomena tega dela na terenu se zaveda vsakdo, ki količkaj pozna našo zastalo etnografsko znanost, kdor pozna vrzeli, ki se kažejo v doslej zbranem etnografsko-folklornem gradivu. Lani se je tega dela z vso resnostjo lotil Etnografski muzej v Ljubljani, seveda popolnoma drugače kakor doslej v naši etnografski praksi. Zavrgel je običajni individualni način terenskega dela ter se je oprijel kolektivnega sistematičnega raziskovanja s posebno terensko ekipo. Tak način terenskega dela pomeni brez dvoma pričetek novega poglavja v slovenski etnografiji in folklori. Doslej so se posamezniki mučili po terenu, njih delo ni bilo sistematično, bile so deloma v praksi vprašalne pole, ki so jih muzej in drugi posamezniki razpošiljali po terenu, ki pa so z njimi bile nujno povezane vse slabosti in pomanjkljivosti takega dela.

Ekipa Etnografskega muzeja, ki se je lani s pomočjo Ministrstva za prosveto LRS podala na teren, je v času enega meseca in pol, to je od 1. avgusta do 15. septembra 1948 obdelala 22 vasi in zaselkov na ozemlju KLO št. Jurij, Škocjan in deloma Turjak v okraju Grosuplje na Dolenjskem. Te vasi in zaselki štejejo skupno 369 hiš. Etnografska ekipa je meseca avgusta štela 12 sodelavcev, v prvi polovici septembra pa 10. Če upoštevamo sodelovanje še nekaterih tovarišev, ki so od časa do časa po potrebi prihajali na teren, potem je ekipa Etnografskega muzeja štela skupno 17 sodelavcev (Boris Orel, Milko Matičetov, Vilko Novak, Sergij Vilfan, Tone Ljubič, Gizela Suklje, Radoslav Hrovatin, France Vengust, Marija Bohinec, Lidija Prudič, Frančiška Šarj, Marjeta Gal, Albin Rogelj, Lea Svetè, Anica Ocvirk, Joško Šmuc, Vida Novak). Ekipa, ki jo je vodil Boris Orel, je bila porazdeljena v tri skupine: v skupino za materialno, socialno in duhovno kulturo. V skupini za materialno kulturo je stalno delalo 7 članov. To je bila po številu naša največja skupina v ekipi, kar pa je glede na njen delokrog povsem razumljivo. V tej skupini so sodelovali 3 etnografi (Orel, Novak, Ljubič), dalje 1 študent-zgodovinar (Vengust), dodeljeno pa je bilo tej skupini še

posebno strokovno-tehnično osebje: 1 študent-arhitekt (Ocvirk) ter 3 dijaki Sole za umetno obrt (Svetè kot pomočnik arhitekta, Rogelj in Gal kot risarja). V skupini za socialno kulturo so bili 3 sodelavci: 1 pravnik-etnograf (Vilfan), 1 geograf (Prudič) in 1 učiteljica (Šarfi). V skupini za duhovno kulturo je bil njen vodilni član po poklicu etnograf (Matičetov), drugi član pa študent-etnograf (Bohinec). Od časa do časa so prihajali na teren 1 profesor-arhitekt (Šuklje), 1 fotograf (Šmuc) ter končno 1 profesor-glasbenik (Hrovatin).

Ekipa Etnografskega muzeja je zbrala na terenu 107 raznih etnografskih predmetov, ki predstavljajo važno izpopolnitev zbirke Etnografskega muzeja. Ekipa je dalje prinesla s terena okrog 330 fotoposnetkov, s katerimi smo zajeli kolikor mogoče raznovrstne etnografske objekte. V skupini za materialno kulturo sta 2 njena člana napravila 35 tlorisov hiš, gospodarskih poslopij, kovačnic, mlinov itd., dalje 28 narisov, rezov, fasad, raznih detajlov, situacij, skic, skupno torej 63 risb. Upravičeno moremo trditi, da smo lani prinesli s terena več tlorisov, kolikor jih imamo doslej v naši etnografiji iz cele Slovenije. V skupini za materialno kulturo sta 2 njena člana izdelala dalje 200 risb in slik, med njimi največ perorisb s tušem. Z njimi smo zajeli hiše, gospodarske pritikline, obrtne delavnice, razne detajle na hišah in gospodarskih pritiklinah, raznovrstno pohištvo, notranjščino hiš in kuhinj, razni kuhinjsko-gospodinjski inventar, poljedelsko orodje, živinsko opremo, vozila, obrtno orodje, pletarske izdelke, razne okrase in podobno. Temu ilustrativnemu gradivu pa je treba prišteti še mnogo risb, skic in situacij domov in naselij, ki so jih delali drugi člani skupine za materialno in socialno kulturo. Posebej je še skupina za socialno kulturo izdelala karto razvoja zemljiške razdelitve v vasi Pece. Iz vsega tega jasno sledi, da je etnografska ekipa posvečala ilustrativnemu oziroma kartografskemu gradivu veliko pozornost, mnogo večjo, kakor smo bili doslej tega vajeni v naši etnografiji. Opozarjam pa, da bo treba v bodoče probleme etnografske risbe in slike še posebno pazljivo proučevati.

Naše delo na terenu je lani v veliki meri zajelo med drugim tudi statistično službo. Tako je skupina za socialno kulturo za vsako hišo izpolnjevala poseben statistični obrazec s hišnim in družinskim popisom, popisom zemlje in razne produkcije. Statistični podatki, ki jih je nabrala ta skupina, so nad vse važni, saj tvorijo osnovo za bodočo obdelavo naših vasi.

S terena je ekipa prinesla 40 zvezkov zapiskov. V teh zapiskih smo zajeli vsaj vse poglobitve oblike ljudske kulture, vse važnejše pojave iz ljudskega življenja. Podroben pregled opravljenega dela nam bo mogoče podati seveda šele tedaj, ko bomo vse zapiske prepisali na posebne kartotečne liste ter jih pregledno uredili. Navedi morem le še nekaj števil iz skupine za duhovno kulturo, ki pa še niso dokončne. Tako sta 2 člana te skupine zapisala poleg raznih ljudskih običajev 25 anekdot, 43 pravljic, pripovedk in šaljivih zgodb, 137 pesmi, 214 ugank, 197 pregovorov in rekov, 26 otroških iger, 204 vraže v zvezi z običaji itd.

Lesena dolenjska hiša iz leta 1789: Vrbiče pri Grosupljem (iz gradiva ekipe Etnografskega muzeja, 1948)

AX
✓

Ledinekova žaga ob Plavžnici nad Vuzenico (iz gradiva ekipe Zgodovinskega društva v Mariboru)

To je delo ekipe v nekaj številkah, ki nam mnogo povedo. Mnogo več bi nam kajpada povedala prava notranja vsebina našega dela, to se pravi gradivo samo v opisu in sliki. O rezultatih svojega dela bo ekipa poročala v posebni knjigi, ki bo izšla čimprej bo mogoče v založbi Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani.

Za naše lansko delo na terenu smo se organizacijsko in metodično pripravili, vendar se nismo hoteli preveč vezati na kake predpise in oblike dela, konstruirane v Ljubljani. Kolektivno delo, tako kot je bilo naše, je bilo treba preizkusiti šele na terenu. Sedaj je spregovoril teren, ki je ekipi Etnografskega muzeja prinesel dragocena izkustva. Za delo v letošnjem letu bomo že lahko sestavili poseben priročnik z vprašalnimi polami. Vendar pa bo treba še za vsak teren posebej misliti na posebna, terenu ustrezajoča vprašanja. Varovati se moramo tega najbolj, da bi namreč terensko delo s kakimi priročniki ali vprašanji poenostavljali ali šablonizirali.

V času našega dela na terenu so se pojavljale različne težave in ovire. Le-te smo mogli premagati med drugim s pravilnim odnosom do ljudstva, ki je bilo predmet našega raziskovanja. Eden naših največjih uspehov je prav v tem, da smo si pridobili zaupanje ljudstva, ki je v pretežni večini pokazalo mnogo razumevanja za naše delo. To smo dosegli ne toliko zaradi tega, ker smo znali naše delo primerno porazdeliti po vaseh, ker smo torej številčno močno ekipo razkropili vsepovsod po terenu, marveč predvsem zato, ker smo znali najti pravi stik z ljudstvom, ker smo s pravo besedo znali prikazati ljudem pomen našega dela. Naj omenim, da je ekipa vzela s seboj na teren diaskop s številnimi skioptičnimi slikami s področja etnografije in folklore. Na predavanjih (Št. Jurij, Ponova vas) smo ljudstvu v poljudni besedi pojasnili pomen našega dela. S tem nismo samo ekipi utrlji potov po terenu, s predavanji smo vrhu tega opravili važno ljudskoprosvetno delo, za katero so nam bili krajevni ljudski odbori hvaležni. Naposled naj poudarim, da so posamezni člani etnografske ekipe prijeli tudi za kmečko delo. Tako smo si pridobili mnogo podatkov, mnogo laže, kakor če bi zanje spraševali.

Našemu terenskemu delu so bili že od vsega početka naklonjeni krajevni ljudski odbori, zlasti pa Okrajni ljudski odbor v Grosupljem. S pomočjo ljudskih odborov smo uspešno rešili vsa vprašanja preskrbe. Tej naši ljudski oblasti pa se bo etnografska ekipa najlepše oddolžila s tem, da ji bo postregla z raznimi podatki, ki se tičejo zaostalosti naše vasi. Te zaostalosti je v raznovrstnih oblikah še premnogo v naši vasi. Ekipa Etnografskega muzeja se je torej potrudila, da je svoje terensko raziskovanje povezala z ljudskoprosvetnim delom na našem podeželju, zlasti pa je razumela svoje delo tudi v tem smislu, da bo tiste rezultate, ki se tičejo asanacije naše vasi, dala na razpolago naši ljudski oblasti ter tako prispevala k napredku naše vasi v smeri njene socialistične izgraditve.

Boris Orel

Delo Zgodovinskega društva v Mariboru

Zgodovinsko društvo v Mariboru je organiziralo od marca do oktobra 1948 3 enodnevne (Trčova, Lobnica, Dvorski dol pri Smarju pri Jelšah) in 3 dvodnevne (Tinje, Sv. Primož na Pohorju, Legen nad Slovenjim Gradcem) študijske ekskurzije. Ekskurzije so si delile delo v 3 ekipah: prva za antropogeografijo (vodja A. Žižek), druga za gospodarsko zgodovino (B. Teply) in tretja za narodnoosvobodilno borbo (M. Zgonik); vsaka je obstajala povprečno iz 6 ljudi (strokovni vodja ekipe, risar, zapisnikar, fotograf in v kolikor so bili na razpolago domači poznavalci razmer, jezikoslovec, gradbenik in pomočnik vodje, ki je bil v antropogeografski ekipi zgodovinar, v gospodarskozgodovinski geograf.) Teren in mesto, kamor so odhajale ekipe, je določil odbor, ki je ekipam pripravil tudi vprašanja, za katera so na ekskurzijah zbirale odgovore in gradivo.

Študijske ekskurzije so se organizirale z namenom, pričeti z izvrševanjem resolucije IV. zborovanja slovenskih zgodovinarjev o načrtnem raziskovanju aktualnih vprašanj slovenske gospodarske zgodovine. Pri organiziranju ekskurzij na teren je ZDM metodično — razen pri ekipi NOB — izhajalo s stališča, da imamo poleg pisanih virov glavne vire za našo gospodarsko zgodovino v konservirani materialni kulturi našega podeželja. Pri izdelavi konkretnega delovnega programa je odbor ZDM upošteval razpoložljive sodelavce in aktualnost problematike ter delovni program povezal s Titovo petletko. Na podlagi vsega tega je vključil v program terenskega dela raziskovanje konservirane materialne kulture, to pa določeno samo za zgodovino mlinarstva, žagarstva, splavarstva in kovaštva. Takoj druga ekskurzija (Tinje) pa je že pokazala potrebo preko mlinarstva, žagarstva in kovaštva razširiti terensko delo ekip na avtarkno kmetijstvo.

Vprašanja, na katera sta antropogeografska in gospodarska ekipa pripravljali odgovore z zbiranjem gradiva, deloma pa tudi z izsledki samimi, so terjala ugotavljanja lastnosti zemlje, produkcijskih tehnik na žagi, mlinu, kovačiji ali avtarkni kmetiji živečega človeka, njegovo sožitje z bližnjim in daljnim okolišem ter vplivov, ki so v preteklosti delovali na zemljo in človeka z njunim gospodarstvom. Ekipe so dajale odgovore na stavljena jim vprašanja z referati, risbami in fotografijami.

Rezultati dela ekip ZDM 1949, v kolikor pride v poštev za etnografijo, bi bili: Proučitev 9 žag, 2 mlinov, 2 kovačnic in 1 avtarkne kmetije (I. ekipa) in 12 mlinov, 4 avtarknih kmetij ter z njimi zvezanih domačih obrti (II. ekipa). Izven ekip pa topografska določitev vseh mlak, pristajališč in vezališč danes izumrlega splavarstva na Dravi med Libeličami in Mariborom (Jos. Mravljak in Jož. Lep), zapis tradicionalnega ženitovanjskega gostivanja v Obrežu (Fr. Borko) in melodij ženitovanjskih pesmi na istem gostivanju (R. Klasinc).

Gradivo, katerega sta zbrali antropogeografska in gospodarskozgodovinska ekipa, je v bistvu izrazito etnografsko. Dialektično, historično-kritično obravnavanje tega gradiva pa ga dvigne na položaj pomembnih virov zlasti

za gospodarsko zgodovino, katera jih bo vzporejala s pisanimi, pa tudi z arheološkimi. V zvezi s tem je potrebno ugotoviti, da je pri zgodovinskem obravnavanju gradiva iz materialne kulture nemogoče ločiti ga v etnografsko, torej opisujoče in etnološko ali primerjajoče podajanje, temveč postane etnografsko gradivo v njegovem metodičnem zgodovinskem uporabljanju gradivo, ki veže antropogeografijo z gospodarsko in kulturno zgodovino sploh. Pri sodobnih nalogah gospodarske zgodovine, da prične načrtno obravnavati preteklost naše tehnične kulture, bo vloga etnografije za njo rastla v sorazmerju, s katerim bo nudila gospodarski zgodovini vire za razvoj raznih tehničnih in produkcijskih oblik. Če je bila doslej geografija izhodišče za zgodovinska razmotrivanja, se ji bo z razvojem gospodarske zgodovine pridružila kot osrednja viroslovna disciplina etnografija. Etnografija je tako ena najvažnejših pomožnih disciplin gospodarske zgodovine, ki bo mogla svoje naloge izvajati samo, če ji bo etnografija prispevala zadostno, predvsem materialnokulturno gradivo.

Studijska ekipa je prav primeren način dela za zbiranje gradiva iz preteklih materialnih kultur. Člani ekipe spoznajo pokrajino z njenimi lastnostmi, se uvedejo vsaj v njeno splošno gospodarsko problematiko ali pa v problematiko posamezne gospodarske panoge in zberejo več ali manj gradiva, kar je odvisno v veliki meri od strokovne priprave vodje ekskurzije. Z vsem tem se člani ekipe usposobijo tudi za individualno nadaljnje delo na terenih, kjer so bili z ekipo in s čimer postanejo sposobni za nove naloge, katere jim dopolnilno stavi načrtno delujoča zgodovinska organizacija.

Sibka stran terenskega dela ekip ZDM je bilo pomanjkanje jezikoslovcev. Pomen dela ekip za muzeje je evidenten.

Za gospodarsko zgodovino posebej je metodično važno, da se etnografsko gradivo zbira tako deskriptivno kakor tudi funkcionalno; da postane vsak predmet jasen v njegovi produkcijski vlogi, v nastoju ali izdelavi ter v povezavi posameznega dela s prirodnimi silami. Pomen terenskega dela ZDM 1948 za etnografijo pa bi bil v potrdilu treh ugotovitev:

1. Etnografski spomeniki materialne kulture so važni viri za gospodarsko zgodovino.
2. Etnografija je osrednja viroslovna disciplina za gospodarsko zgodovino.
3. Etnografsko gradivo kot zgodovinski vir bo vsestransko in trajno uporabno za zgodovinarja, če bo zbrano i z opisom i s podrobno vlogo produkcijskega procesa.

Iz tega sledi potreba po najožjem sodelovanju med zgodovino in etnografijo.

Franjo Baš

Etnografija v naših muzejih

V I. letniku Slovenskega etnografa je bilo objavljeno obširno poročilo o Etnografskem muzeju v Ljubljani, naši osrednji etnografski ustanovi v LR Sloveniji. Ostale muzeje v Sloveniji je uredništvo povabilo, da v II. letniku Slovenskega etnografa poročajo o svojih etnografskih oddelkih in razstavah. Z izjemo zasebnega Sadnikarjevega muzeja v Kamniku so se vabilu odzvali vsi muzeji. Med tem časom, to je od zaključka redakcije pa do izida časopisa, se je Muzej v Krškem preselil v Brežice, kjer je bil 26. junija 1949 odprt pod novim imenom Posavski muzej. Navzlic tej spremembi objavljamo poročilo o etnografski zbirki bivšega muzeja v Krškem, saj ima svoj zgodovinski pomen. Kolikor so poročila o etnografskih oddelkih in razstavah pomanjkljiva (n. pr. nimajo točnih podatkov o številu etnografskih zbirk in predmetov, ne dotikajo se stanja depojev itd.), jih bomo v prihodnjih letnikih glede tega dopolnili z nadaljnimi poročili.

Etnografska razstava v Pokrajinskem muzeju v Mariboru

Etnografska zbirka Pokrajinskega muzeja se nahaja v razstavi, v arhivu ter v skladiščih. V razstavi je gradivo, ki je določeno po svojem krajevnem izvoru, po funkciji, katero je opravljalo, in ki je spomeniško konservirano. V skladišču je hišna oprema, orodje obrtne ter domače produkcije, ki še ni konservirano, v arhivu pa pisani in slikovni material iz sedanjosti ter preteklosti. Razstavljeno gradivo je v celoti iz severovzhodne Slovenije ter sega s cepmi in s pečami najdalje na jug v Posavje; prevladujoča večina pa je iz Podravja in Pomurja. Majhna količina gradiva, ki izvira iz krajev izven severovzhodne Slovenije, je vskladiščena, oziroma se uporablja praktično. Večino etnografskega gradiva je zbralo Muzejsko društvo — in v manjši meri tudi Zgodovinsko — v Mariboru v desetletju pred drugo svetovno vojno; začetki zbiranja pa segajo nazaj v prvo desetletje XX. stoletja. Po osvobojenju je narodna imovina z zbirnim centrom povečala etnografsko gradivo s knjižnimi in slikanimi viri.

Pri zbiranju etnografskega gradiva so bili vodilni štirje funkcionalni in štirje snovni vidiki: selišče, zgradbe, oprema in proizvodnja ter glina, les, kovine in tkanine. Ker je bilo pri razvoju Pokrajinskega muzeja v Mariboru pred osvoboditvijo mogoče zajeti gradivo pretežno samo v sliki, ne pa tudi v ponazorilih, n. pr. v modelih ali reliefih, je ostalo težišče zbiranja na opremi in proizvodnji, kjer je tudi težišče etnografske razstave.

Iz tehnoloških skupnosti v nastajanju glinastih, lesenih, kovinastih in tkanih predmetov, v manjši meri tudi zaradi stilnih sorodnosti je etnografska razstava Pokrajinskega muzeja v Mariboru organizirana v prostorih enotno z arheološko. Sistematizacija gradiva je narekovala dvoje: prvič, da etnografskih predmetov iz starejših dob pred VIII. stoletjem zaradi njih red-

kosti ne moremo vrednotiti drugače kot za primere proizvodnje svoje dobe, in da jih smemo kot take uporabljati za primere tehničnega razvoja ter gospodarskih potreb časa; drugič pa, da so bili predmeti, mlajši od XVIII. stoletja, še tako pogosti, da je mogoče z njih razširjenostjo podati vrsto značilnosti gotovih pokrajin in tako z njimi karakterizirati tip gotovega etnografskega kulturnega območja. Iz teh dveh metodičnih ugotovitev se je etnografska razstava organizirala v dveh skupinah: v prvi z nalogo, pokazati na razvojne primere iz vseh štirih snovi, ter v drugi z nalogo, podati za gotove geografske predele še v polpretekli dobi prevladujočo in s tem tudi značilno pokrajinsko etnografsko kulturo. Pri tem izraža razredno pripadnost posamezni predmet sam, pa tudi pokrajina kot ekonomska enota. Oba dela razstave poizkušata podati etnografsko opremo in proizvodnjo v lesu, glini, kovinah in tkaninah, torej v prvenstveno uporabljanih snoveh, h katerim se pridružijo s časom tudi kamen, steklo itd., kar pa je deloma razstavljeno tudi v zvezi s historično obrtjo in umetnostjo. Površinsko obsega etnografska razstava Pokrajinskega muzeja v Mariboru vključno etnografsko plastiko prostor približno 300 kvadratnih metrov.

V razvojnem delu razstave kaže les v pohištvu tesarsko tehniko, torej prvo razvojno stopnjo pohištva s skrinjami za moko in žito, okrašenimi z geometričnimi brazdatimi liki. Mizarska skrinja za obleko je prodrla na podeželje kot vpliv zgodnjega kapitalizma v baroku ter je v slikani zunanosti v veliki meri prevzela intarzijo in vložke meščanskega pohištva z geometričnimi in slikanimi okraski, v katerih prevladuje drevo življenja. Istočasno s slikano skrinjo je barok v borbi proti dimnicam razvil slikano omaro za obleke, ki je kot oprema sobe nadaljnja razvojna stopnja kuhinjske omare, katera je po svojem nastoju na zunaj zaključen sklednik in deloma tudi žličnik. V tej opremi je dobro zastopana mizarska in slikarska delavnica, ki je na prehodu iz XVIII. v XIX. stoletje v Vuzenici delala za Dravsko dolino od Dravograda do Puščave. Tesarska in mizarskoslikarska proizvodnja pohištva je prenehala z železnicami. Glina je s kuhinjsko posodo za črno ter svinjsko kuhinjo ter s posodami za shranjevanje mleka in masti ohranila še lonce arheoloških oblik, v gostivanjskih vrčih pa baročno nasičenost zunanjih okraskov. Z uvajanjem štedilnikov ter opuščanjem črnih kuhinj ponehava glinasta kuhinjska posoda, gostivanjski vrči pa so zaključili proizvodnjo po prvi svetovni vojni pri Sv. Andražu v Slov. goricah. Razstavljeni izdelki večine današnjih lončarskih delavnic kažejo na eni strani prodiranje prekmurskega lončarstva v Podravje, v oblikah in krasilnosti vplive obrtnega šolstva, podravsko lončarstvo pa tudi uvajanje industrijskih kovinskih oblik. Glina se tako i v snovi i v oblikah umika kovinskim industrijskim izdelkom. Tozadevno sledi glina lesu, ki se je kot zapah umaknil ključavnici ali kljuki ali kot leskov obroč železnemu itd., ter stopa z opremo v ozadje ali za kovino ali pa za plemenitejšo glinasto proizvodnjo, n. pr. za kamenino. Kovina se širi z železom, medenino in srebrom na krasilnih predmetih, n. pr. na ženskih sklepnikih, nadomešča les ali kamen n. pr. pri možnarjih ter prevladuje pri uvoženih novih pridobitvah, kakor so n. pr. tehtnice, nasadi, okovi, sicer pa stojijo kovine v opremi v ozadju. Tkanine

so z domačim platnom, sirovim suknom in kožuhovino do danes ostale le še posteljina ali delovna obleka, medtem ko je industrijsko sukno nadomestilo kožuh že sredi XIX. stoletja, industrijska platna ter bombaževine breguše ali rokavce s prvo svetovno vojno, industrijski robci za na glavo pa platnene peče in volnene avbe z železniško dobo do konca XIX. stoletja; kobanica, iz lipovega lubja pleteni pastirski površnik ter istotako pleteni klobuk sta kot delovna noša prenehala pred prvo svetovno vojno. Pleteni leseni izdelki so svoje delovno območje razširili, a so pri tem postali iz domačih produktov, produkt obrti; slamnate pletenine izpodrivajo na eni strani lesene istovrstne izdelke, a se na drugi strani istočasno umikajo kot nosila lesenim vozilom. Podobna je tudi tekma med lesom in tkaninami v nosilih, kjer je n. pr. nahrbtnik ali vreča izpodrinila krošnjo. Dva razvojna preloma v etnografski opremi in proizvodnji sta razvidna iz razvojne razstave: zgodnji kapitalizem z merkantilističnimi cestami ter visoki kapitalizem z železnicami in industrijo. Posledica obeh je deloma uvoz novih proizvodov, ki nadomestijo stare, deloma pa prilagoditev nove proizvodnje na temelju razpoložljivih domačih sirovin.

Regionalni del etnografske razstave je strnil gradivo po pokrajinskih virih v tri skupine: v etnografsko dimniško kulturo gozdarskega Pohorja in Kobanskega, v prleško vinogradniško kulturo Slovenskih goric, goriškega Prekmurja ter Haloz in v meščanskokmetško kulturo v območju večjih prometnih cest zlasti vzdolž Drave, na črti Lipnica-Maribor-Slovenska Bistrica ter v posameznih krajih na črtah Radgona-Ljutomer in Radgona-Murska Sobota-Dolnja Lendava.

Središče v razstavi dimniške kulture predstavlja deloma po izvornih merah rekonstruiran, deloma pa izviren zid, dimniško ognjišče z nakazano krušno pečo z Remšnika. V sklopu zida so številne dimniške in kuhinjske pritikline od kozic do burkelj in svetilnikov in lesenih ter glinastih posod. Pri tem je značilno, da se je kovina uporabljala za predmete v ognju, v vsem ostalem pa prevladuje v sklednikih in žličnikih les nad glino, ki ga je začela počasi izpodrivati šele v zadnjem rodu. Pri pohištvu je v omarah očitna na eni strani preprosta slikana z vsemi znaki prehoda od tesarstva k mizarstvu, na drugi strani pa očitiden uvoz od drugod, ki je z osamosvojitvijo izbe, torej v prvem stadiju razvoja enocelične hiše v večcelično uvedel obrtno z močno izraženimi prilastki provincialnega klasicizma in biedermeierja. Posnemajoč namestitev orodja na stenah dimniške izbe ima razstava še dvojje poudarjenih razstavišč: v enem je orodje za delo v gozdu od ledinskih mer, žage, sekir, cepinov, lovskih pasti, pasjih kolirjev, obiračev za črnice, volovskega jarma in volovskega voznega zvonca do križvarskih koles. močnejše poudarjeno ko poljedelsko z drevesom ali ralom in enako močno ko hišno z domačimi stopami, stiskalnicami za olje, žrmljami, mlinom za meso, noži za zelje in repo, hlapcem ali krušnikom; v drugem pa so kot primer kmetske avtarkije statve iz druge polovice XVIII. stoletja središče procesa od lanu do platna z vsemi uporabljanimi orodji od trlice do kolovrata. Snovno je daleč v ospredju les, železo nastopa pri predmetih za sečnjo in rez. Izoblika orodja je masivna in popolnoma podrejena nalogam,

katere mora izvrševati; zato je brez barvitosti, z malo izraženimi težnjami po krasilnosti, zato pa navaja masivnost marsikje, zlasti v zvezi z opravljanim delom, k občutju pariarhalnosti in le redkeje, kakor pri kuhinjskem orodju, primitivnosti; najviše izoblikovane so sekire in to, čim večje oblike so. Umetnostna stremljenja ne pridejo do izraza, ker pač tega ni dopuščal večinoma zadimljeni dom in pa letno opravilo v gozdu, pri čemer je dom bil istočasno spalnica, jedilnica, delavnica ter kuhinja. Likovna umetnost izraža zapoznela občutja gotike, pretežno s Koroškega uvožene pestre slike na steklo pa so v malo svetlih sobah edine mogle poudariti barvitost ter so tudi z načinom čiščenja mogle biti v dimu edini hišni krasilni predmeti.

Prehodni prostor iz dimniške v prleško kulturo prikazuje raznolikosti ter skupnosti ene kakor druge. Raznolikost poudarjajo strašilec za lovske gonjače, čebelnjak s panji s slikanimi končnicami, slikane, intarzirane ter rezbane skrinje in pchorske avbe za dimniško kulturo; obema kulturama so skupne čutare, pri katerih pa prevladuje v dimniški lesena, v prleški pa glinasta, ter slike na steklo, kjer so prodrle v prleško tudi slovaške, medtem ko pozna dimniška samo koroške in gorenjske. Skupinsko nameščeni kosi noš iz Haloz, goričkega Prekmurja, Murskega ter Dravskega polja pa so kot barvito učinkujoča praznična zunanost prebivalstva že pričetek razstave prleške kulture. Manjši njej namenjeni prostor poudarja manjši obseg arhitektur v območju prleške kulture proti večjim v dimniški. Glina je lesu enakovredna produkcijska snov. Barva kot temeljni krasilni element pohištva je izražena v skrinjah, omarici ter postelji, platno kot izhodišče bele obleke v posteljnini, razvito stremljenje po pestri dekorativnosti v pisanicah, bosmanu, sveči v obliki knjige, nabožnih figurah pod steklom, barvni plastiki ali slikah na steklu, med katerimi so pogosto enobarvne temne, ki kopirajo bakro- ali jekloreze. S slikami na steklo se vežejo akvareli s sorodnimi motivi, prva olja in prvi tiski z vlogo stenskih slik. Delovne odnose med vinogradnikom in viničarjem nakazuje rovaš, praznoverje romarski zdravilni votivi za ljudi in živali, kôt pri peči z ovčjim mehóm kot vrečo pa priložnostno, a zato nič manj trajno pomožno shrambo za kuhinjo. Miza s klopni še nosi znake tesarskega mizarstva, lesena krušna peč iz druge polovice XVIII. stoletja vplive baroka, kuhinjska omara pa vsestransko posnema klasicizem. V primeri z dimniško kulturo je v prleški domača hišna produkcija manjša. Namesto avtarktnega dimniškega kmeta nastopa v prleški kulturi domači obrtnik, ki je ali manjši posestnik ali pa od hiše do hiše potujoči delavec, ki je prvi producent domače opreme in orodja. Pri tem nastopajo vse vrste produkcijskih tehnik od primitivnega slikanja pisanic z voskom in iz jelšine skorje kuhane barve ali za meh strojene ovčje kože in od plastičnih antičnih tradicij pri zdravilnih votivih do kopij novih stilov ali pa od domače glinaste produkcije do slovaškega uvoza slik na steklu ali skrinj iz Podravine. Poleg sejma je važen posredovalec potrebščin tudi bližnje mesto, ki je v zgodovini imelo trgovski monopol nad določenim podeželjem, in kjer kupi n. pr. romar pri medičarju zdravilni votiv, s katerim potuje na Ptujsko ali Črno goro. Domača hišna produkcija skrbi za popravila in pa za estetsko opremo hiše in dôma ter se tako bistveno loči od domače pro-

dukcije v dimniški kulturi. Če še diha tu pa tam iz dimniške kulture arhaična patriarhalnost in zgodnji fevdalizem, diha iz prleške doba poznega fevdalizma in čas pred železnicami.

Če sodelujeta v prleški kulturi mesto in podeželje in če pri tem mesto sledi okusu podeželja, pa je v območju meščanskokmetske kulture podeželje v procesu kulturne asimilacije po mestu, za katerim hodi vsepovsod. To je kultura, v kateri še pač živijo tradicije slikane omare iz mehkega lesa, macesnova miza v gotskem stilu, ali primitivno barokizirana stola. V celoti pa vlada že oblika iz mesta in neposredni uvoz. Baldahinasta postelja je po obliki meščanska, po mehkem lesu in slikani zunanosti pa še kmetska in podobno je s skrinjo z rustikalno klasicistično fasado, medtem ko je slikana skrinja s tremi polji v portalih na fasadi in dvema tablama na vratih že pretežno meščanska. V celoti še nosijo leseni predmeti v meščanskokmetski razstavi etnografski kmetski kulturni pečat. V keramiki pa že izginja glina v ožjem smislu besede in na njeno mesto stopijo slikane keramike z vrči, ročkami, majolikami, biliki, krožniki, nadalje steklo in končno kovine, v prvi vrsti kositer. Dekorativno je postala oljna slika na platnu eden od krasilnih predmetov hiše in to zlasti s topografskimi motivi ter z motivi iz obrtniškega življenja; osrednji dekorativni predmet v hiši pa je stoječa ali viseča stenska ura; vendar pa ne schwarzwaldovka, kakor je bila običajna v prleški kulturi, temveč stoječa ura z leseno omaro ali stenska kovinska ura, od katerih je ena kakor druga sestavni del pohištva. Domača produkcija v meščanskokmetski kulturi stoji v ozadju. Nosilec meščanskokmetske kulture je sicer kmet kot posestnik zemlje, ali kot voznik, obrtnik, trgovski posrednik in v času po železnicah tudi kot delavec v mestu; je pa to že v kapitalistični meščanski proces vključeni podeželan, ki živi meščansko življenje z geografsko od mesta ločenim domom. Vključen v delitev dela prevzema produkte mesta ter jih presaja na deželo, kamor je posredoval meščanske pridobitve zlasti s kovinami, novimi tehnikami ter slogi. Posebni sloj tega meščanskega kmeta sestavlja na Murskem polju tako zvani »kmet« tostran in »nemešnjak« onstran Mure; to je svobodni kmet, ki je v času pred železnicami kot voznik stal v zvezi s širokim svetom in kot tak bil važen nosilec meščanskokmetske kulture. Kaže, da je zunanji njegov izraz grb posameznih vasi, kjer je nekdaj prevladoval, in zaradi tega prikazuje njegovo razširjenost geografska karta. Razstava meščanskokmetske kulture kaže samo v lesenih predmetih tradicijo podeželja in domače avtonomne produkcije, medtem ko je ves ostali razstavljeni material meščansko stiliziran in tudi v mestu produciran.

Manjša razstava etnografske plastike se nahaja v gornji bastiji v zvezi z razstavo historične umetnosti. Snovno prevladuje les, zunanje pa slikanost. Iz polpretekle dobe so razstavljeni primeri del zadnjih treh delavnic polpretekle dobe: tolstovrške, oseške in bučke; predmeti iz srede in začetka XIX. stoletja z delavnicami še niso določeni, kakor tudi ne pri eksponatih iz XVIII. stoletja, čeprav kaže, da so obstajale tri, in to ena v ozemlju Konjic, druga v ozemlju Dravograda in tretja v ozemlju Radgone. Vsem etnografskim razstavljenim predmetom pa je značilno, kar velja tudi za mizarskoslikarsko pohištvo: kipar ali rezbar je istočasno tudi slikar kipov.

Starejši so vplivani od sodobnega stila močneje ko mlajši, ki očitujejo vedno očitivnejši primitivizem ter prehod iz trodimenzionalne plastike v dvodimenzionalni visoki relief. Etnografsko slikarstvo na les je podano samo s temperaslakarjem iz Kalobja nad izhodom iz etnografske razstave.

Med orientacijskimi zemljevidi v razstavi Pokrajinskega muzeja v Mariboru visi pri vходу v prostoru za zemljevide zemljepisni uvod v etnografsko problematiko mariborskega zaledja. Z vzhodno mejo dimnice in etnografsko koroškega ozemlja, z zahodno mejo vinogradništva, nabite hiše in zaseke ter s prvobitno geografsko razprostranjenostjo gibanic so podani geografski temelji etnografske strukture severovzhodne Slovenije, s severno mejo slovenskega bogoslužja pred 1848, s potmi slovenskih migracij na sever in zahod pred 1914 in s severno mejo slovenske biološke aktivnosti pa etnična enotnost kulturnega življenja. S to vsebino sestavlja zemljevid kažipot v mariborsko etnografsko muzejsko razstavo.

Etnografski delovni program Pokrajinskega muzeja v Mariboru za bodoče obstoji: 1. v tehničnem izpopolnjevanju razstav, 2. v izpopolnjevanju razstavnega, kakor tudi slikovnega in fotografskega gradiva, 3. v izpopolnitvi razstavnega gradiva z reliefi, modeli itd. objektov, ki izginjajo ali ki svoj izraz pod vplivom Titove petletke bistveno izpreminjajo, 4. v inventariziranju etnografskega gradiva ter etnografskih spomenikov na terenu, in 5. na osnovi vsega tega v poudarjenem podajanju etnografskih značilnosti severovzhodne Slovenije s primernimi in čim številnejšimi zemljevidi, ki bi naj bili priprava za slovenski etnografski atlas.

Franjo Baš

Celjsko etnografsko poročilo

Celjski muzej je bil v prejšnji Jugoslaviji nameščen v poslopju Glasbene Matice v eni sami sobi. Na dvorišču iste zgradbe je še danes lapidarij. Razumljivo je, da je v zbirkah starega muzeja zaradi pomanjkanja prostorov etnografsko gradivo bilo zelo borno. Po preselitvi muzeja v Staro grofijo in po gradbeni ureditvi petih razstavnih prostorov se je za etnografijo izbrala obokana soba z odprtim ognjiščem v steni. Tudi danes je razstavljeno gradivo po obsegu še skromno.

V načrtu imamo: zbiranje gradiva s področja celjskega okoliša, kakor tudi razširitev razstavnih prostorov. Šele tedaj bo z etnografsko zbirko omogočeno prikazati približno etnografsko sliko celjskega zaledja. Da pridobimo gradivo, nameravamo, podobno kakor delajo ekipe v Mariboru, preiskati hribovit teren med Šentjurjem in Štorami. (Kmečke mline, hiše, gospodarska poslopja, stare sušilnice za sadje, lončarstvo in kar spada v materialno kmečko kulturo.) Ko bo opisano delo končano, bi prešli v območje paških vin (Šmartno ob Paki, Gora Oljka, Št. Andraž). Pri tem bi ugotovili, kako daleč sega vinarstvo in kje je v preteklosti še uspevala vinska trta. Lani je naš sodelavec dr. Kotnik v zvezi z Muzejskim društvom, upravnikom Stupico in risarjem Hohnjecem ml. proučeval zadnje ostanke suknarske obrti (vavhe) v Lepi njeni in v Vitanju.

Anton Stupica

Etnografska zbirka Mestnega muzeja v Ptujju

Stanje etnografske zbirke v Mestnem ptujskem muzeju je povezano z delovnim programom ptujškega muzeja v preteklosti. Do osvobojenja je to bil arheološki muzej s prvenstveno nalogo zbirati spomenike rimskega Poetovija in v drugi vrsti krajevni muzej z zbirko s Ptujem povezane mestne in meščanske preteklosti.

Etnografsko gradivo se je tako v ptujskem muzeju zbiralo samo posredno, v kolikor je bilo glasnik zgodovine mesta Ptujja in zaradi tega ptujski muzej do danes posebne etnografske razstave tudi nima. Zbrano gradivo je po obsegu sicer skromno, po svojem pomenu pa precejšnje.

V prvi vrsti moramo omeniti v muzejskem arhivu franciscejske zemljiške knjige, številne cehovske svoboščine in prepis rokopisne S. Povodnove zgodovine Ptujja iz 1825, ki vsebuje s poglavji o sejnih, letinah, kulturah tal ter življenju Ptujčanov in okoličanov upoštevanja vredne etnografske doprinose. V muzejski knjižnici so bila sčasoma zbrana dela (ČZN, E, GV, Glasnik etnografskega muzeja u Beogradu, Blätter für Heimatkunde, Drobnjaković, P. Z. Petrović, Karlovšek, Geramb, Graber, Haidung, Spamer, Theiss i. dr.), ki zamorejo služiti etnografskemu interesu kot začetni etnografski priročniki. Etnografsko zbirko samo pa sestavlja gradivo, ki pripada po izvoru in smotru istočasno tako meščanski kakor podeželski kulturi. To so predvsem izdelki in predmeti ptujške meščanske obrti: kositer, medicarski modli, barvarski klišejji, sodarsko orodje, nadalje manjša, a zelo raznovrstna keramika, kjer pa ni povsem jasna provenienca, ključavnice in ključi, kolovrati in sadne ali vinske stiskalnice ter sodi; najmanj sta zastopani hišna oprema ter likovna umetnost.

Preobrazba naše podeželske proizvodnje s Titovo petletko je postavila Mestni muzej v Ptujju pred nujno nalogo, da zbere razpoložljivo etnografsko gradivo v ptujski okolici in v Halozah. Pričel je to delo v zvezi z vinarskim oddelkom muzeja, kateri se bo reorganiziral v etnografsko razstavo našega vinogradništva in to na podlagi zbiranja gradiva na terenu, katerega pripravlja v sodelovanju s ptujskim Muzejskim društvom ter OLO in za kar so priprave že v teku. Zbiranje etnografskega gradiva in organizacija etnografske razstave v obliki etnografske slike našega vinogradništva predstavlja enega od sektorjev delovnega programa Mestnega muzeja v Ptujju.

Franjo Baš

Etnografska zbirka muzeja v Krškem

Po iniciativi takratnega zdravnika v Sevnici dr. Dr. Mušiča je bilo pred enim desetletjem ustanovljeno Muzejsko društvo za okraja Brežice in Krško. Sedež društva je postalo Krško, ker je društvo predvidevalo za svoj delovni program v prvi vrsti raziskavanje rimske postojanke Neviodunum in pa ker je zamoglo najprej rešiti vprašanje muzejskih razstavnih prostorov z raz-

položljivo poznobaročno Auersbergovo zadužbino v Krškem, kjer je dne 10. novembra 1940 pok. konservator Fr. Mesesnel novi muzej uradno odprl.

Preden pa je zamoglo novo Muzejsko društvo pričeti svoje nameravane poglavitno delo, to je študij spomenikov Neviouduna, je hitlerjevska Nemčija Jugoslavijo okupirala ter konec leta 1941 izselila slovensko prebivalstvo spodnjega Posavja v Nemčijo in na njegovo mesto naselila v prvi vrsti Kočevarje. V zvezi s tem okupatorskim preseljevanjem in naseljevanjem posavskega prebivalstva je nastala etnografska zbirka muzeja v Krškem, ko so posamezni v poštev prihajajoči etnografski inventar izseljencev spravili v krški muzej in pa ko so Kočevarji v spomin na dolensko Kočevsko pripeljali s seboj manjšo kočevsko etnografsko zbirko; obojni inventar je bil nameščen v bivši krški sirotišnici, hiši smrti J. V. Valvasorja. Etnografska zbirka muzeja v Krškem sestoji tako po svojem izvoru iz dveh delov: večjega sestavlja etnografski inventar iz spodnjega slovenskega Posavja, manjšega pa iz Kočevskega.

Posavski etnografski material je iz stanovanjske hiše, kuhinje, stiskalnice ter kleti in iz hleva; časovno obsega XVIII., predvsem pa XIX. stoletje. Razmeščen je v pritličju muzeja tako, da imamo v veži shranila za zrnje in moko, v nadaljnjih sobah pa gradivo iz stiskalnice in kleti, nato keramiko, razsvetljava, vprego in končno v prvem nadstropju v rekonstrukciji posavske stanovanjske sobe zbran povprečni stanovanjski inventar iz sredine preteklega stoletja. V sosedni sobi pa je razmeščeno kočevsko etnografsko gradivo s primeri inventarja iz hiše, orodja pri gozdnem in poljskem delu ter s primeri domače nabožne plastike.

I posavsko i kočevsko etnografsko gradivo se je zbiralo prvenstveno pod vidikom estetskega in to predvsem dekorativnega efekta. Muzejska grupacija pa se je izvedla po enotah: klet s stiskalnico, glina, razsvetljava s treskami, vprega in končno v razstavno opremljeni stanovanjski kmetijski izbi; podobno zadnji se je v eni sobi organizirala kočevska etnografska razstava.

Raznolikost posavskega etnografskega materiala mu daje v zvezi s prekinitvijo razvoja, katerega je povzročila okupatorska izselitev Posavja 1941, svoj posebni in vsestranski pomen; tega bo v bodoče zamogel podrobno ugotoviti smotrni študij in pričujoče poročilo poskuša samo informirati o posameznih skupinah. Stiskalnici za grozdje sta po svojem izvoru stiskalnici za sadje obratno od grozdnih krniških stiskalnic v vinogradniškem Podravju in Pomurju, ki so preko fevdalnega uvoza še v zvezi z rimskimi. Sodi so vezani na tradicionalne dunajske mere in podobno lesene brente, lakovnice ali glinaste zalivalke. Njih temeljni krasilni element je vrezana brazda v izobliki raznih krožnic ter v manjši meri relief. Značilnost številnih glinastih izdelkov sta oblika in barvna enotnost; krasilna oprema n. pr. z reliefi, ki so tako pogosti n. pr. v prleški keramiki, je redka. Oblika je v zvezi z velikostjo, ki po svoji drži ustvarja merice, odgovarjajoče osebnim ali skupinskim, n. pr. družinskim potrebam po jedi, peki ali pijači. Oblika sama je nadalje značilna za pletene koše za zrnje ali moko, ki se na zunaj poleg oblike izražajo s krožno v višino rastočimi pletenimi vrvmi, pri

čemer ustvarjajo s trebuhom in vratom profile sten, ki hranijo tradicionalne izraze patriarhalne keramike. Tesarske strešne skrinje za moko na štirih nogah še varujejo tradicijo stanovanjskih in hranilnih prostorov z glinastimi ali prstenimi tlemi. V dobo prevladujoče domače produkcije in podrejenih vplivov obrtnih izdelkov na naše posavsko podeželje vodijo kolovrati, trlice, statve in motovilo, kamnit možnar ali vrsta svetilnikov za treske. Kulturno najmanj zgovorna je vprega s številnimi jarmi, ki so bili zbrani predvsem zaradi vrezanih ter vsekanih ornamentalnih vdolbin, ki pa pri tem ne pokažejo vprege v celoti, temveč enega od okraskov na lesu v času pred dvema ali tremi generacijami. Celotno je od stiskalnice do jarma vse gradivo v pretežni meri produkt domače in pa hišne obrti z močno občuteno patriarhalnostjo ter dobro ilustrira zlasti kuhinjo v vinogradniškem Posavju v času, preden je ta stopila pod vplive industrije in železniškega prometa zlasti s petrolejem.

Poleg kuhinje je v krškem muzeju z etnografsko zbirko realno ilustrirana tudi istočasna stanovanjska izba, zlasti ako jo enotno gledamo preko v pritličju razstavljenega inventarja in pa z v prvem nadstropju rekonstruirano veliko hišo. Prvi njen poudarjeni element je glinasta zelena krušna peč, na njej lesa za sušenje sadja ali bučnic in nad njo gliste; drugi je bohkov kot s štirivoglačo mizo in obstenskimi klopmi s stebrčastimi nasloni; tretji je postelja in četrti skrinje za perilo in praznično obleko. Peč z reliefiranimi polji, empirska postelja, noge mize in stolov, stilizirane po meščanskih vzorih iz konca XVIII. stoletja in podobna delitev ospredja skrinj kažejo primere uveljavljanja meščanske obrtne produkcije na posavsko podeželje. Podobno je zbirka slik na steklu, oziroma na ogledalih nazoren primer uvoza gorenjskih ter kočevskih tozadevnih izdelkov, preden je ta panoga slikarstva v drugi polovici XIX. stoletja zamrla. Izraziti primeri domače in hišne obrtne proizvodnje pa so sklednik, slikani motivi na skrinjah, svečnik, zibelka in past. Večji in trajnejši inventar je producirala meščanska obrt, manjšega in sezonsko rabljenega pa domača ali hišna, torej porabnik sam.

Posavska etnografska zbirka nam tako kaže v vsakdanjem življenju uporabljane domače hišne predmete, poleg tega pa odnose med domačo in meščansko obrtno produkcijo do njih in s tem potek njihovega razvoja. S tem ponazoruje v celoti hišno kulturo kmetske hiše v spodnjem slovenskem Posavju zlasti v začetku in sredi XIX. stoletja.

Sama v sebi manj strnjena je kočevska etnografska zbirka. Z mizo in nad njo vrsto svečnikov in svetilk, ničko, skrinjami in zibelkami ter stoli, nadalje podkvami, sekirami, pastmi, ključavnicami in ključi je istovrstna ko posavska; širša pa je z vozom s križvarkastimi kolesi, s sestavnimi deli noše kakor cikle, kobanica, peče, čutare, s kuhinjsko kozico ali etnografskimi plastikami, kjer ima posavska zbirka dejansko samo novo pridobitev kostanjeviškega soldata. Baš zaradi hotenja po vsestranosti podaja kočevska zbirka zelo številne posameznosti, ne poda pa slike neke pokrajinske etnografske kulture; važne pa so posameznosti, ko kažejo največjo povezanost kočevske etnografske kulture z ostalo Dolenjsko in poleg tega z Belo Kra-

jino. Kočevska etnografska zbirka je tako prispevek h gradivu za etnografijo Dolenjske.

Prav poseben pomen zadobi etnografska zbirka muzeja v Krškem s časom, v katerem je nastala. Po svojem nastoju je ona dokument in večni memento hitlerjevskega imperializma na slovensko ozemlje ter na življenjski prostor jugoslovanskih narodov. Etnografsko pa ima zbirka muzeja v Krškem svojo znanstveno vrednost kot regionalni dokument razvoja domače in hišne proizvodnje XIX. stoletja v vinogradniškem Posavju ter kot dokument kulturne enotnosti kočevskega etnografskega življenja z istočasnim dolenjskim in belokranjskim. Razstavnici prostori so primerni, urediti pa bo treba v bodoče tekoče upravljanje celotnega krškega muzeja in s tem tudi njenega gotovo najpomembnejšega oddelka, to je etnografske zbirke.

Franjo Baš

Etnografski oddelek škofjeloškega muzeja

Ko so škofjeloški obrtniki v poletju 1936 priredili obrtno-industrijsko razstavo, so s pomočjo profesorjev-rojakov zbrali tudi razne predmete, ki naj bi pokazali zgodovinski razvoj obrtništva. Do takrat so posamezni mojstri hranili na svojih domovih cehovske skrinjice, stare listine, ki segajo tja v XVI. stoletje, cehovske vrče, stare slike cehovskih patronov, pečatnike in razne insignije. Po končani razstavi bi se vsi ti predmeti spet razkropili po zasebnih hišah in bi bili izpostavljeni nevarnosti, da bi jih prej ali slej kak ljubitelj starin odnesel iz Loke. Da bi to preprečili, so profesorji, ki so bili doma na počitnicah, začeli akcijo za ustanovitev lokalnega muzeja. Zamislili so si zbirke, ki naj bi prikazovale kulturnozgodovinski razvoj loškega ozemlja, njegove pokrajinske in naravne zanimivosti, njegov gospodarski napredek in tudi njegovo etnografsko bogastvo.

Naslednje leto sta prof. dr. P. Blaznik in Fr. Planina vneto zbirala predmete po mestu in okolici. Veliko pomoč so jima nudili mestni obrtniki, nekateri izobraženci, posebno notar Števo Šink ter nekatere meščanske družine. L. 1938 so ustanovili Muzejsko društvo in so že naslednje leto 27. avgusta 1939 odprli muzej. Takratne zbirke so zavzemale štiri sobe v mestni hiši. Posebna zbirka je prikazovala tudi domačo folkloro. Zbiranje je bilo težavno posebno zaradi tega, ker so razni zbiralci že v prejšnjih desetletjih odnesli zelo mnogo etnografskih, zgodovinskih in umetnostnih predmetov drugam. Toda Muzejsko društvo je s posebnimi večeri in osebnimi stiki zainteresiralo meščane in okoličane in tako dobivalo še razne zanimivosti za svoje zbirke.

Med osvobodilno vojno so Nemci muzej izpraznili in razstavljene predmete zložili v kapucinsko cerkev. Po osvoboditvi so se odborniki, ki so se vrnili iz pregnanstva in taborišč, ob veliki podpori nove ljudske oblasti lotili obnavljanja in povečavanja muzejskih zbirk. Že prvo leto so priredili razstavo dokumentov iz okupacijske dobe. L. 1946 so dobili v najem del

puštalskega gradu in še isto poletje znova odprli svoje zbirke, ki so jih v kratkem času tako povečali, da sedaj zavzemajo deset sob, kapelo in hodnik. Najbolj požrtvovalno se je trudil za obnovo muzeja odbornik Lovro Planina. Etnografska zbirka, ki je bila pred vojno zelo skromna, izpopolnjuje sedaj svojo sobo in so razni folklorni in etnografski predmeti razstavljeni tudi še po drugih prostorih. Čeprav je ta zbirka še zelo nepopolna, morajo biti vendar folklorni predmeti tako natrpani, da ne nudijo prave preglednosti. Vendar so to šele zametki bodočih zbirk, ki jih bo treba s sistematičnim delom izpopolniti. Kljub temu pa že bude v domačinih samozavest in smisel na naše etnografsko bogastvo.

V posebni omari so razstavljeni deli ljudskih noš, posebno lepe avbe in peče, pasovi, krilo in ošpetelj, škornji, suknjič in žametni telovniki, rdeča svilena marela itd. Zraven je jerbas s prtom in svitkom, kar pripravljen za žegen. Pohišstvo predstavlja slikana skrinja in zibka, stol s srcem v naslanjalu, kovano okensko omrežje, serija kmečkih pečnic z različnimi okraski in figurami, sklednik in žličniki, rezljani križi, tzv. »bohki«, nekateri prav umetniške vrednosti. Zelo številne so slike na steklo, kar ni čudno, ker je bila v Selcah posebna umetno-obrtna delavnica Gašperšičeve Mice za blago te vrste. Gašperšičeva Mica in pred njo že njen oče sta slikala skrinje, panjske končnice in slike na steklo ter delala figure za jaslice. Očetove slike imajo svojske barve in se lahko ločijo od hčerinih. Motivi so nabožni. Umetnica Mica je umrla pred približno 60 leti. Še pred prvo svetovno vojno so slike na steklo v vsaki hribovski hiši krasile obe steni ob bohkovem kotu in mnogo hiš tudi po dolinskih vaseh. Med prvo svetovno vojno so mnogo teh slik odnesli iz naših krajev avstrijski in nemški oficirji, pozneje pa razni starinarji in amaterji za »kmečke sobe«. Marsikdaj so ljudem hvalili »moderne« slike ali jim celo prinašali v zameno ničvredni tiskani kič, ki se sedaj šopiri po naših hišah, kjer je bila prej domača ljudska umetnina. Mnogo je drobnih predmetov. Krajevno značilni so »mali kruhki«, ki jih še danes znajo speči pri Kobalovih v Škofji Loki in pri Šinkovih v Stari Loki. Leseni modeli so doma izdelani. V Dražgošah so pekli mali kruhek v obliki src brez modelov in so ga krasile s testom, ki so ga na roko oblikovali. Nunski kruhek je bil tudi izdelan z modeli, a medenemu testu je bil dodan poper. »Angelčkovka« je srca iz malega kruhka krasila z rožami iz blaga in steklenih kroglic.

Množica starih ključavnic, ključev, leščerb, svetilk, pribora, pip, uteži, tehtnic, kuhinjskih posod, orodja, rezljanih okvirov, podobic, križcev, mehov za moko, voščenenih figuric iz bivšega samostana klaris itd. predstavlja osnovo bodočih zbirk, ki bodo ljudstvu kazale, kako se je ob bogatem čutu za lepoto in ob umetniški dejavnosti razvijala naša materialna kultura.

Več etnografskih predmetov je l. 1944 nabral po loškem ozemlju prof. Oton Grebenc in jih je hotel poslati v celovški muzej, pa mu je to namero preprečila narodnoosvobodilna vojska, ki je ovirala železniški promet in osvobodila tudi to zbirko in naš muzej izpod okupatorjevega gospostva.

Med predmeti kmečkega inventarja je tudi vitrina z nekaterimi meščanskimi predmeti iz prejšnjega stoletja, med njimi trak za plesalce pri »Mirovem godu« iz l. 1914.

V sosedni manjši sobi so razstavljeni izdelki starih loških obrti. Najobilneje je zastopano čipkarstvo, ki je v prejšnjih časih dajalo borni zaslužek ženam našega bajtarja in podeželskega delavca ter s posredovanjem vaških izkoriščevalcev našlo trg daleč izven naših dežel. Zbirka modelov prikazuje, kako so še pred nedavnim mestni barvarji ali »firbarji« na roko tiskali blago za predpasnike, rute in krila. Štrena surove svile priča, kako so v prejšnjem stoletju gojili prav v bližini Loke murve in sviloprejke. Tu so razstavljeni kolovrati in motovila. Še sedaj jih uporabljajo v marsikateri hribovski hiši in so nekatere starejše žene zelo izurjene v preji. Mladi rod pa teh priprav ne zna več uporabljati.

Zelo razširjeno je bilo v Loki in v Puštalu glavnikarstvo. Razstavljena je vrsta materiala, ki predstavlja delovni proces od govejega roga do izdelanega glavnika. Ni pa v zbirki nobenega orodja za glavnikarstvo. Zadnji delavnici v Starem dvoru in v Hosti sta še v obratu.

V tej sobi so razstavljeni tudi razni izdelki vajencev v raznih obrtih in najznačilnejše faze iz industrijske produkcije tulcev in klobukov. Nekdanje rudarstvo izpričujejo table z napisi in rudarskimi emblemi, ki so še pred nedavnim označevale rudniške rove v Železnikih.

Posebna »Kalanova« soba je opremljena s polištvom bivše Kalanove rodbine na Visokem. Hiša in posestvo je bilo nazadnje last sinov pisatelja dr. Ivana Tavčarja. Pohištvu je iz XVIII. stoletja, a je bilo pozneje prebarvano po prvotnih vzorcih. Soba je primer bivališča starega kmečkega magnata, ki je trgoval in vozaril proti Furlaniji.

Etnografskega pomena so tudi cehovski predmeti kot priče pravnih starin. Člani lončarskega, čevljarskega, kovaškega ceha so skrinjice, vrče, bandera in sveče uporabljali še do leta 1936. Lončarja ni bilo nobenega več, a lončarski ceh je še vedno živel kot bratovščina sv. Florijana. Na patronov god so se člani zbrali, ključarji so odprli skrinjico, vpisali važne dogodke v kroniko in pili iz vrča. To tradicionalno idilo je prekinil muzej, ko je končno vse cehovske listine in insignije prevzel v svoje zbirke. — Zvezo z domačo etnografijo imajo tudi ostanki baročnih zlatih oltarjev iz Dražgoš, ki so bili med najlepšimi izdelki te vrste v Sloveniji. Izvirajo iz XVII. stoletja. Leta 1909 jih je prenovil selški podobar Josip Grošelj. Njegov lastnoročni napis na nekem oltarnem delu pravi, da je »takrat za cerkvijo zlato tekel« — toliko je bilo treba materiala za plastiko. Po tridnevni slavni borbi v januarju 1942 je okupator požgal in podminiral vse stavbe v Dražgošah, med njimi tudi cerkev. Pred uničenjem cerkve je takratni tajnik muzejskega društva Ivan Kržišnik odpeljal dele oltarjev v loško kapucinsko cerkev. Od tam smo jih spravili nekaj v grajsko kapelo, večidel pa še leži v odprti šupi, ker muzej nima potrebnih skladišč.

Škofjeloški muzej ima med drugim v načrtu tudi konserviranje etnografskih predmetov, sistematično proučitev etnografsko najznačilnejših predelov loškega ozemlja, izdelavo skic, maket i. p., zapisovanje običajev in folklornega blaga, napravo zbirke poljskega in obrtnega orodja itd. Če bo dobil večje prostore v loškem gradu, bo odpravil natranost in nepre-

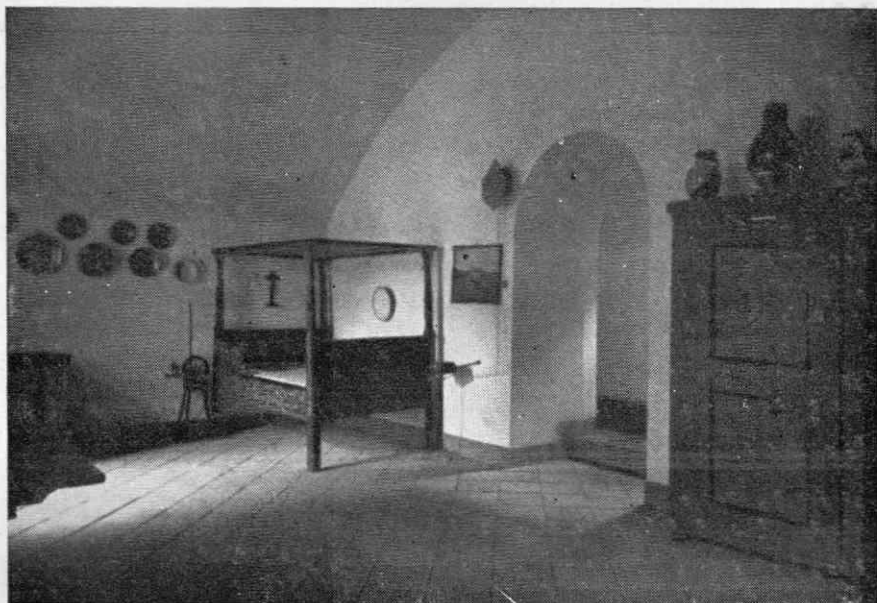
glednost etnografske zbirke s tem, da bo predmete razmestil tako, kot so razmeščeni v kmečki hiši.

Važno delo opravlja naš muzej tudi pri varstvu etnografskih spomenikov. Pri obiskih mladine opozarja, kakšen pomen imajo nepopačene stavbe, pohištvo, okrasje itd. Na terenu pa po svojih močeh registrira med drugim tudi etnografske zanimivosti ter vodi evidenco o njihovem stanju in vzdrževanju.

Ob veliki naklonjenosti ljudske oblasti in zanimanju delovnega ljudstva za našo ustanovo opravljamo kljub pomanjkanju delovne sile in potrebnega materiala veliko kulturno delo, ko rešujemo dragoceno dediščino prejšnjih dob in seznanjamo delovne ljudi z raznimi kulturnimi strokami, med drugim tudi z lokalno etnografijo.

K. Plestenjak — F. Planina

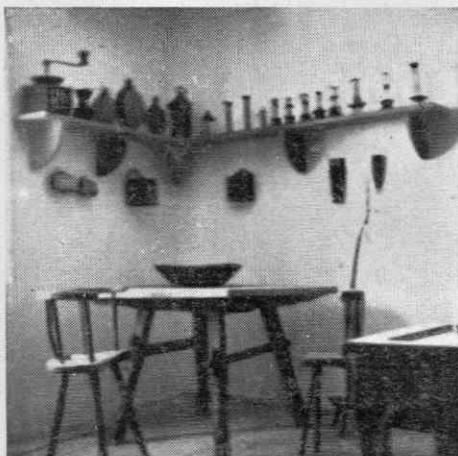

Detajl iz etnografske razstave Pokrajinskega muzeja v Mariboru

Iz etnografskega oddelka muzeja v Škofji Loki

Kotiček iz etnografskega oddelka bivšega muzeja v Krškem

Drago Vahtar

Kot žrtev svojega poklica je 12. februarja 1948 umrl v ljubljanski bolnišnici tov. Drago Vahtar, dolgoletni preparator Etnografskega muzeja v Ljubljani.

Tov. Drago Vahtar se je rodil 1. 1881 v Ljubljani. Po končani ljudski šoli je v letih 1894/97 obiskoval strokovno-risarsko šolo na Obrtni šoli v Ljubljani, v letih 1906/13 pa je pridobljeno strokovno znanje izpopolnjeval na Umetno-obrtni šoli v Pragi. V praksi se je lotil raznovrstnega dela. Spočetka je bil knjigovez, nato soboslikar, slikar, kipar, zlasti pa je bila njegova stroka usnjeplastika. Poučeval je tri leta na umetniški šoli »Probuda« v Ljubljani, in sicer v oddelku za usnjeplastiko in knjigoveštvo. Po prvi svetovni vojni je odprl v Ljubljani svojo lastno delavnico za umetno galanterijo. Po nekaj letih je delavnico opustil, nakar je bil 1. 1925 nastavljen za preparatorja v Etnografskem muzeju v Ljubljani.

V Etnografskem muzeju je bil tov. Drago Vahtar nad 20 let edina tehnično-preparatorjska moč. Kot »umetnik v tisočerihih stvareh« je mogel z uspehom reševati številne etnografske zbirke, raznovrstne etnografske predmete. Po njegovi zaslugi je ohranjenih v Etnografskem muzeju mnogo dragocenih spomenikov slovenske ljudske kulture. Razen tega je tov. Vahtar pomagal, kadar koli je bilo treba, arheološkemu oddelku Narodnega muzeja. Tako je restavriral bronaste oklepe z Dolenjskega, veliko situlo iz Stične in druge kovinske predmete. Med odlična Vahtarjeva dela moramo naposled prišteti mavčne odlitke bronastega kipa Rimljana. Tov. Drago Vahtar je bil muzejsko-konservatorski delavec, ki je njegovo delo v bistvu boj za ohranitev, za obstanek dragocenih kulturnih vrednot, pomembnih prič preteklega življenja na naših tleh. Ta boj pa se je zanj žal tragično končal: ko je prepariral lesene etnografske predmete, se mu je po nesrečnem naključju vnela obleka; opekline, ki jih je pri tem dobil, so bile smrtonosne.

Tov. Drago Vahtar pa je bil med prvimi tudi drugod. Kot zaveden Slovenec se je po prvi svetovni vojni udeležil kot prostovoljec našega pravičnega boja za Slovensko Koroško. V času okupacije se je takoj po ustanovitvi OF z navdušenjem pridružil narodnoosvobodilnemu pokretu. Bil je od leta 1941 član muzejske skupine aktivistov. — Po osvoboditvi je nadaljeval z delom v naših množičnih organizacijah. Z veliko vnemo se je udeleževal dela muzejske sindikalne podružnice, zlasti pa je bil iniciator in vodja vsega njenega prostovoljnega dela. Podeljena mu je bila zlata značka in bil je proglašen za udarnika prostovoljnega dela.

S tragično izgubo tov. Draga Vahtarja je nastala v vrstah tehničnega osebja v naših muzejih, zlasti v Etnografskem muzeju, velika vrzel, ki je še dolgo ne bo mogoče izpolniti.

Tov. Vahtarja bomo ohranili v najlepšem spominu.

Boris Orel

OCENE

VILKO NOVAK, LJUDSKA PREHRANA V PREKMURJU. Etnografska študija, Ljubljana, 1947. Slovenski knjižni zavod.

I.

Raziskovanja naše ljudske prehrane, ene najvažnejših panog ljudske materialne kulture, nismo zanemarili samo v slovenski etnografiji, tudi marsikje drugod v Evropi predstavlja ljudska prehrana tisto etnografsko poglavje, ki je bilo doslej »le redkokdaj ter bolj ali manj približno obravnavano«. (Prim. L. Schmidt, Die Volkskunde als Geisteswissenschaft, 1948, str. 28.) Pri nas smo omenjali in naštevati posamezne jedi v opisih raznih ljudskih običajev in verovanj, obravnavali smo v posebnih razpravah priložnostno pecivo, tako imenovane podobnjake (škofjeloški mali kruhek), ter obredni kruhi iz naših običajev (ženitovanjski bosman), upoštevali smo dalje ljudsko prehrano pri orisu življenjskega nivoja našega kmeta (F. Baš), naposled pa je R. Ložar poizkusil v Narodopisju Slovencev urediti številne raztresene podatke, ki so bili doslej zapisani in objavljeni, ter z njimi orisati ljudsko prehrano Slovencev. Povsem razumljivo je, da je ta oris skromen, da je silno pomanjkljiv in da vsebuje mnogo napak (prim. Novak, Ljudska prehrana, str. 10), vendar vseh teh pomanjkljivosti in napak ni toliko kriv avtor, ki je bil v tem primeru njegov glavni namen, da v svoj oris čim izčrpaneje povzame vse, kar smo Slovenci doslej storili na tem področju. Te pomanjkljivosti in napake nam mnogo bolj pričajo, kako slabo in površno smo gradivo take vrste obravnavali v naši etnografiji, kako malo smo se zanj brigali.

Kakor oris ljudske prehrane v Narodopisju Slovencev velja za nekak zaključek vsega našega dosedanega pomanjkljivega in površnega zanimanja za to etnografsko panogo, tako nam je etnografska študija Vilka Novaka, Ljudska prehrana v Prekmurju najboljši dokaz, da se tudi na tem zapostavljenem področju pričanja v naši etnografiji nova doba smotrnega in pravilno zastavljenega sistematičnega raziskovanja. Z Novakovo študijo smo šele prav za prav začeli izpolnjevati občutno vrzel v naši zaostali etnografiji.

Novak je že v načelu pravilno pojmoval, kje in kako je treba pričeti z raziskovanjem naše ljudske prehrane. S svojo študijo o ljudski prehrani v Prekmurju je dovolj jasno pokazal, da moramo ljudsko prehrano obravnavati najprej po posameznih, v etničnem in kulturnem pogledu bolj ali manj zaključenih področjih, torej regionalno, kajti šele na osnovi takih regionalnih prikazov in obdelav nam bo mogoče kdaj pozneje napisati dobro sintetično delo o ljudski prehrani na slovenskem ozemlju.

Večino gradiva, ki se nanj naslanja študija v svojem osrednjem delu, je Novak sam nabral z načrtnim terenskim raziskovanjem, ki pa je seveda v okviru posameznih večjih predelov zajelo le večje ali manjše število določenih krajev. Zaradi tega bi morda kdo pripomnil, da gradivo ni izčrpano, da avtor ni zapisal te ali one jedi in da se zopet neki jedi, ki jo avtor navaja, še drugače pravi. Vse to je morebiti res, vendar na drugi strani menimo, da je Novak v svoji študiji zbral toliko gradiva in upošteval starejše objavljene podatke v takem obsegu, da razno novo gradivo, razne inačice, ki manjkajo v študiju, nikakor ne morejo bistveno spremeniti tiste splošne slike, ki nam jo je o značaju prekmurske hrane podal avtor v svoji knjigi. Le-tej pa ne bi prav nič škodilo, če bi avtor na koncu svoje študije med opombami na kratko opisal svoje zbiralno

delo ter navedel, katere kraje je zajel s svojim raziskovanjem, kdo mu je dal ta ali oni podatek itd. Z drugimi besedami: med opombami ne bi smel prezreti svojih lastnih zapiskov.

Novak je gradivo o prekmurski prehrani uredil v sledeča zaporedna poglavja: zbirno gospodarstvo v prehrani; lov in ribolov; prehrana otrok; juhe; prikuhe in omake; kašnate jedi in žganci; mesna jedila; surove jedi; testenine; kruh; pečene močnate jedi; mleko in mlečni izdelki; začimbe in sladila; sadje; pijače; prekmurska kuhinja; shranjevanje živil; način prehrane; prehrana v ljudskih običajih; jedi ob delu. — Na koncu posameznih poglavij primerja Novak na mnogih mestih prekmursko hrano s prehrano v ostalih slovenskih deželah, predvsem v deželah, ki mejijo na Prekmurje. Znanstvena resnost Novakove študije se kaže tudi v tem, da so vsi narečni nazivi jedi, raznega orodja, posodja, naprav itd., navedeni z vso natančnostjo v fonetični transkripciji. Ni naš namen, da bi naštevati še druge odlike Novakove knjige, njene podrobne ureditve, avtorjevega prikazovanja in tolmačenja snovi, hočemo se le na kratko dotakniti dveh, treh metodičnih vprašanj, ki se nam pojavljajo ob ureditvi njegove knjige.

Ce pogledamo poglavja v Novakovi knjigi, ki smo jih v prejšnjem odstavku citirali, bomo najprej ugotovili, da iz tega, večidel enotnega sistema ureditve izstopa poglavje, ki govori o prehrani otroka. Iz upravičenega razloga, zaradi svojevrstnega načina prehrane otroka, je moral avtor vključiti v svojo študijo posebno poglavje o prehrani otroka, ki pa ni v soglasju z večino ostalih poglavij, v katerih so, kakor nam že njihovi naslovi povedo, izhodišča obravnavanja posamezne stvarne skupine raznih jedil, ne pa človek, ki uživa določene jedi. Vprašanje je, ali bi se avtorju bilo mogoče zaradi enotnejše ureditve izogniti temu posebnemu poglavju tako, da bi gradivo, ki se nanaša na prehrano otroka, uredil v druga poglavja.

Z naslednjim metodičnim vprašanjem imamo opraviti, če se ustavimo pri prvem in drugem poglavju: 1. zbirno gospodarstvo v prehrani; 2. lov in ribolov. Obedve poglavji, če ju strogo vzamemo, ne spadata neposredno v ljudsko prehrano, marveč v razpravo, ki govori o pridobivanju hrane, torej v gospodarstvo. Šele hrano, ki jo pridobivamo z nabiranjem v gozdu in z lovom, moremo uvrstiti v razpravo o ljudski prehrani. Uvrstili pa bi jo v poglavja, ki govorijo o rastlinski hrani oz. o sadežih, mesnih jedeh itd. Če že avtor razpravlja o zbirnem gospodarstvu ter o lovu in ribolovu, potem bi v uvodu k ostali prehrani moral prav tako razpravljati o nadaljnjih oblikah gospodarstva, to je o poljedelstvu, živinoreji, sadjarstvu, vinogradništvu, vrtnarstvu itd.

Temu vprašanju sledi takoj drugo metodično vprašanje: Ali moremo v etnografiji ljudsko prehrano, ki je časovno produkt 19. in 20. stoletja, postaviti v tako širok zgodovinski okvir, da bi hrano in njeno pridobivanje pričeli opisovati s prazgodovinskimi oblikami gospodarstva, z zbirnim gospodarstvom ter nato z lovom in ribolovom? Gospodarstvo človeške družbe se je v resnici pričelo razvijati z zbirnim gospodarstvom, ki je nato prešlo v lov ter dalje v poljedelstvo in živinorejo. Vprašati pa se je treba, kaj stvarno predstavljata v ljudskem gospodarstvu 19. in 20. stoletja zbirno gospodarstvo ter lov. Povsem malo pomembno, neznatno gospodarsko dejavnost, ki se nam prikazuje pogosto kot zabava otrok in ki jo spremljajo večidel tako izrazite značilnosti novejšega časa, da nam jo je že težko obravnavati kot ostalino davnega gospodarstva, nikar da bi jo postavljali na čelo vseh ostalih gospodarskih oblik oziroma ljudske prehrane v knjigi, ki v bistvu nima niti teženj za zgodovinskim obravnavanjem gradiva. Ni nam težko razumeti, zakaj je avtor uvrstil v svojo knjigo zbirno gospodarstvo ter lov in ribolov kot prvi uvodni poglavji k ostali prehrani. Z njima je hotel poudariti ostaline prastarega pridobivanja hrane, ostaline prahrane in nakazati zgodovinsko smer v obravnavanju ljudske prehrane. S tem pa je seveda narušil enotni sistem ureditve svoje knjige.

Novak je svojo razpravo o ljudski prehrani v Prekmurju povezal z obravnavanjem raznega orodja, posodja, priprav, zlasti pa kuhinje, shranjevanja živil i. p. S to povezavo smo dobili popolnejšo sliko o celotnem ustroju prekmurske

prehrane. Pripomnili bi med drugim le to, da avtor posveča ognjišču mnogo pozornosti, štedilniku manj. Ker pa je mnogo jedil, ki jih obravnava Novak, v tesni zvezi s kuho na štedilniku, bi ne bilo odveč, če bi se s to kuho in njenimi vplivi na raznovrstnost prehrane malo več ukvarjal. Moramo pa takoj priznati, da mu bo mogoče delo poglobiti v tej smeri šele tedaj, ko se bo lotil zgodovinskega raziskovanja zbranega gradiva ter bo v zvezi s tem nujno moral ugotavljati vplive enega ali dveh središč evropske kuhinje na našo prehrano. — Prav poučen bi bil končno jedilnik, ki je v raznih letnih časih običajen pri bogatejšem, srednjem in malem kmetu.

Uvod in zaključki šele dajejo pravi smiselni okvir osrednjemu delu študije, ki je večinoma deskriptivno-primerjalnega značaja. Z uvodom, zlasti pa z zaključki, je Novak etnografsko področje ljudske prehrane tako razširil, da z njega prehaja na druga znanstvena področja. S tem pa je študijo približal znanstvenim delavcem s teh področij, med njimi zlasti biologiji. Zato menimo, da je prav, če v drugem delu naše ocene o Novakovi knjigi dajemo besedo tudi higieniku-biologu.

Novakova študija je ne glede na vprašanja, ki se nam ob njej vsiljujejo, nedvomno pozitivno dejanje v slovenski etnografiji. Zelim, da bi študija avtorja vzpodbudila, da bi obdelal ljudsko prehrano še v vseh ostalih predelih slovenskega ozemlja in nam tako na osnovi svojih študij napisal kdaj eno svojih največjih življenjskih del »Ljudska prehrana Slovencev«.

Boris Orel

II.

Moderna fiziologija in higiena sta dali v zadnjem desetletju važna odkritja na področju prehrane. Že predvojna leta, še bolj vojne blokade ter internacije so pokazale, kako mogočno vpliva prehrana na rast in razvoj mladih generacij, na zdravstveno stanje, življenjsko moč in delovno sposobnost ljudstva. Lahko rečemo, da je od prehrane v veliki meri odvisen narodov obstoj in napredek, njegova gospodarska in politična moč. Vprašanja ljudske prehrane so torej za državo velevažen gospodarski, zdravstveni in socialno-politični problem. Ogromna bitka naše države za gospodarski dvig in neodvisnost se bije tudi za izboljšanje prehrane ljudskih množic, tako da bo ustrezala biološkim in higienskim zahtevam. Temelj za racionalno preureditev prehrane je točno poznavanje ljudske prehrane v naših pokrajinah. Avtor Vilko Novak pravilno poudarja, da moramo pri reševanju problemov prehrane poleg znanih medicinskih norm upoštevati tudi značaj in potrebe posamezne pokrajine, gospodarsko stanje in socialno raven prebivalstva ter njegovo zgodovinsko-kulturno dediščino. Povsem naravno ne morejo samo ene vrste strokovnjaki reševati tako raznovrstnih vprašanj, kot jih vsebuje problem ljudske prehrane, temveč je nujno potrebno sodelovanje etnografa, medicina (higienika, fiziologa), sociologa, narodnega gospodarstvenika, geografa, zgodovinarja itd. Ni dvoma, da je zlasti za medicince pri njegovem raziskovanju osnova material, ki ga je bil zbral etnograf. Ta namreč na drobno opisuje pripravljane jedil in vse, kar je s tem v zvezi, zapisuje tudi ljudske izraze in običaje. Vilko Novak je zelo skrbno zbral in sistematično uredil obsežen material o prekmurski prehrani od zbirnega gospodarstva preko podrobnega opisa vseh jedi in pijač do prekmurske kuhinje in ljudskih običajev v zvezi s prehrano. Na koncu vsakega poglavja avtor opozarja na zveze z ostalimi slovenskimi ter s sosednimi hrvaškimi, madžarskimi in avstrijsko-nemškimi pokrajinami. Tako so v temeljiti razpravi etnografska raziskovanja logično povezana z etnografskimi podatki. Uvod prinaša kratek, pa nazoren oris geografskih čimteljev in socialno-gospodarskih pogojev pokrajine. Študijo Vilka Novaka je treba pozdraviti kot lep doprinos k raziskovanju naše ljudske prehrane in želimo, da bi kaj kmalu dobili take študije tudi za ostale pokrajine.

Pripombe glede narečnih izrazov v razpravi bo ob priliki podal kak domačin. Biološko-higienska stran prehrane sicer ni naloga etnografa, vendar bi si n. pr. medicince želel nekatere pripombe in opozorila tudi v tem pogledu. Etnograf je ob raziskovanju in pogostnem bivanju med ljudstvom prav gotovo opazil in

slišal marsikaj o vplivih prehrane na zdravstvene razmere prebivalstva. Zanimal bi nas splošni vtis glede telesnega razvoja, o stanju zobovja, o pojavljanju znanih avitaminoz (rahitis), o boleznih prebavil itd. V poglavju o prehrani otroka bi nas zanimala še nekatere podrobnosti, čemu n. pr. dajo otroka na odstavo, kako je pripravljeno in kako se daje kravje mleko, ki ga otrok dobiva za materinim mlekom, ali se vrši tudi umetna prehrana samo s kravjim mlekom in kakó, dalje kakšna je prehrana šolskega otroka v krajih, kjer imajo dolgo pot do šole itd. V poglavju »Način prehrane« odnosi v zaključkih so opisani načini uživanja hrane, želeli pa bi tudi vedeti, kako je ljudstvu prirojen in privzgojen čut za čistočo v prehrani (umivanje rok in lica, preoblačenje zamazanih oblačil, čiščenje posodja, hranjenje čistega posodja in pribora itd.). V poglavju »Mesna jedila« bi bile važne pripombe o morebiti bolj pogostnih infekcijah z mesom prisilno zaklanih živali, vobče o bakterijskih in parazitskih obolenjih po uživanju mesnih jedi; pri kruhu pa bi zanimalo, ali se čuje kaj o učinku škodljivcev zdravja med žitom (rženi rožiček, omamna ljuljka, žitni kokolj itd.). Poglavje »Pijače« obravnava tudi način preskrbe s pitno vodo. Važna bi bila pripomba glede čista za higieno vodnih objektov, ali ljudstvo morda samo kaj pazi, da ne stoji tak objekt v bližini stranišča, gnojišča in pod. Kako je s snago nog, ki tlačijo »trop« od grozdja ali stopajo po zelju? Glede uživanja alkoholnih pijač nas ne zadovoljuje samo pripomba, da v Prekmurju alkoholizma ni, zanima nas tudi, ali dajejo kaj alkoholnih pijač otrokom, ali so jemali otroke v gostilne, ali se kaj čuje, da je kdo zapravlil posestvo zaradi alkoholizma in pod. Važno je poglavje »Shranjevanje živil«, treba bi bilo tudi opisati, kako konservirajo jajca.

V zaključkih avtor podaja nekaj splošnih misli o fiziološki vrednosti prehrane v Prekmurju ter poudarja nujno potrebo, da je treba prehrano raziskati tudi z medicinskega vidika. Poudarja se pomen varnostne prehrane, ki jo med drugim sestavljajo »biološko polnovredne beljakovine, rudnine, aminokisliline in vitamini«. [To in pod. navaja avtor po Ivu Pircu, Naklo-Rodine, str. 10. Opomba uredništva.] Za pojasnilo je treba povedati, da so aminokisliline le sestavni — strukturni del beljakovin. Določene aminokisliline so sestavni del telesne beljakovine odnosno celic. Le animalne beljakovine, kot so v mesu, jajcih in mleku, vsebujejo dovolj teh važnih aminokislin in take beljakovine imenujemo biološko polnovredne. Avtor navaja ugotovitve, da kmečko prebivalstvo zaradi velike množine ogljikovih hidratov v prehrani more uspevati z majhnimi množinami beljakovin. K temu je potrebna majhna pripomba. Problem vloge beljakovin v prehrani je eno osnovnih vprašanj v higieni prehrane, strokovnjaki so postavili že številne norme v tem pogledu. Dandanes raziskovalci splošno zahtevajo, da naj bo količina beljakovin v hrani tem večja, čim težje delo človek opravlja, čim bolj je razvito njegovo mišičje. Ob težkem delu zahtevajo po 2 g, celo do 2,5 g beljakovine na 1 kg telesne teže dnevno. Približno 30% od tega — pri težkem delu še več — mora biti polnovredne, t. j. animalne beljakovine, ostalo je lahko vegetabilna beljakovina, n. pr. leča, fižol, grah itd. Zadostna množina mleka (pribl. 11 dnevno) in mlečnih izdelkov bi v glavnem krila potrebo po polnovredni beljakovini, kalciju, fosforju ter vitaminih A in B₂ (ne pa po vitaminu D). »Zdi se pa, da je znatno nazadovalo pridobivanje mleka in mlečnih izdelkov« (str. 157), zato kmečko ljudstvo na Goričkem in morda še kje verjetno nima polnovredne prehrane. Majhno pripombo še glede pomeščanjenja, ki se naravno širi tudi v Prekmurju, kjer ljudstvo v večji meri uživa aromatične pijače — kavo in čaj, ki nista »mamila« (str. 157); te dve pijači vsebujeta alkaloid kofein (tein), zato jih imenujemo alkaloidna sladila; tonikum so za srce, krvno žilje in živčevje. Mamila bi bile mnogo nevarnejše snovi — opij, kokaïn, hašiš itd. V tekst je zašlo še nekaj manjših napak, n. pr. na str. 55: *Musculus proas* namesto *psaos*, na str. 126: 1.30 cm namesto metra.

Vse te pripombe so le drobne malenkosti v primeri z veliko vrednostjo cele razprave. Z veseljem bo segel po knjižici Vilka Novaka vsakdo, ki se ukvarja s problematiko ljudske prehrane.

Ivan Bonač

VINKO MÖDERNDORFER, VEROVANJA, UVERE IN OBİČAJI SLOVENCEV (Narodopisno gradivo). Peta knjiga: Borba za pridobivanje vsakdanjega kruha. Založila in tiskala Tiskarna Družbe sv. Mohorja v Celju, 1946.

Kakor nas informira knjižni oglas založnika v Koledarju Družbe sv. Mohorja za l. 1947, je Vinko Möderndorfer celotno etnografsko gradivo pod naslovom »Verovanja, uvere in običaji Slovencev« porazdelil v pet knjig. Prva knjiga je posvečena slovenskemu »bajeslovju«, druga prikazuje naše »praznike«, tretja »ljudsko medicino«, v četrti so pod naslovom »Življenjski cikel« opisani vsi običaji ob rojstvu, krstu, birmi, poroki in smrti itd., zadnja, peta knjiga pa pod naslovom »Borba za pridobivanje vsakdanjega kruha« prikazuje, »kakšen je bil naš mali človek pri svojem vsakdanjem delu, ko se je pehal za sad svojega vsakdanjega dela«. Kot prva iz te velike zbirke slovenskega gradiva je doslej izšla samo peta knjiga.

V svojem uvodu k peti knjigi pravi avtor, »da mora osvobojen narod poznati samega sebe... zato mora biti poučen o svoji materialni in duševni kulturi... zato je treba zbrati vse naše ustno izročilo v zbirko, ki naj bi poleg Štrekljevih Slovenskih narodnih pesmi, zbirke glasbenega folklorja, spisov v slovenski kmečki hiši in ljudski umetnosti, bila temelj za raziskavanje naše družbene vede«. In »zbirka »Verovanja, uvere in običaji Slovencev« v petih knjigah naj bi deloma izpolnila to nalogo«. Hkrati se avtor zaveda nepopolnosti svoje zbirke, ko pravi v uvodu k peti knjigi, da »ni zajela stoo odstotno vsega, kar bi moralo priti vanjo«.

Möderndorfer je svojo etnografsko zbirko nazval »Verovanja, uvere in običaji Slovencev«. Ta splošni naziv nam torej razločno pravi, da zbirka prinaša vse tisto etnografsko gradivo, ki se nanaša na slovenske ljudske običaje, uvere in verovanja. Če se zdaj ob peti knjigi, ki je njen naslov »Borba za pridobivanje vsakdanjega kruha«, vprašamo, kakšno gradivo spada v to knjigo, bomo dejali, da vsekakor običaji in verovanja, ki so v tesni zvezi z vsakdanjim delom doma, na polju, v gozdu, na paši ali kje drugje; verovanja in običaji, ki z njimi pričenjajo delati, ki spremljajo delo, ožive v odmoru med delom in oznanjajo konec opravljenega dela; najdemo jih v vsakdanjem hišnem in srenjskem življenju, v poljedelstvu, živinoreji, vinogradništvu, sadjarstvu, ljudski prehrani, navsezadnje tudi v življenju in delu drugih stanov (lovcev, splavarjev, gozdarjev, obrtnikov, rudarjev itd.). Vendar že površen pregled raznega gradiva, objavljenega v peti knjigi, nam pove, da se Möderndorfer nikakor ni oziral na meje, ki mu jih postavlja splošni naziv zbirke in naslov pete knjige. Ena največjih pomanjkljivosti pete knjige in izbora njenega gradiva je prav ta, da si avtor niti ni na jasnem, kakšno gradivo prav za prav spada v etnografsko zbirko, ki je namenjena ljudskim običajem in verovanjem. Vzemimo na priliko poglavje predelave volne, konoplje in lanu na str. 63—65. Vanj je avtor uvrstil gradivo, ki podrobno navaja, kje povsod na Slovenskem je bila do leta 1900 razvita ovčereja, kako so pri nas delali sukno iz ovčje volne, kdo vse je nosil bukovno sukno, in dalje, kje povsod so bukovno sukno vavhali; omenja platno kot plačilno sredstvo, govori o prodaji platna itd. V poglavju »Tkanje« na str. 71—74 je objavil gradivo, ki opisuje med drugim tkanje trakov, v poglavju o lovu na str. 133—144 je uvrstil vse pošno gradivo, ki se podrobno dotika raznih načinov lova, lovskih pasti itd. Tudi v drugih poglavjih je več ali manj podobnega gradiva, na kratko takega gradiva, ki v etnografski znanosti ni ljudski običaj, povezan na čarovno-verski ali kateri drugi osnovi z delom, marveč delo samo, delovni postopek, praktično-tehnična stran nekega dela ali opravila, domača obrt, trgovina z nekim izdelkom in podobno. Naslov zbirke v peti knjigi »Borba za pridobivanje vsakdanjega kruha« nikakor še ne dovoljuje avtorju, da meša med ljudske običaje in verovanja, ki so v zvezi z vsakdanjim delom, takšno gradivo iz kmečkega gospodarstva, domače obrti, trgovine in lova. Avtor je svojo celotno zbirko imenoval »Verovanja, uvere in običaji Slovencev« in ta glavni naziv je odločilen pri izbori gradiva. O naslovu pete knjige pa je treba seveda ugotoviti, da ni primeren za etnografsko knjigo, ki prinaša golo gradivo. Tak naslov nujno terjaja posebno ureditev gradiva, mislim

na ureditev, ki je hkrati povezana s primerno razlago gradiva z vidika borbe za vsakdanji kruh.

H gradivo, objavljenemu v peti knjigi, pa je treba še marsikaj drugega kritično pripomniti. Tako je avtor po nepotrebnem objavil v peti knjigi razno gradivo, ki se tiče kmečkih polpraznikov oz. praznikov, ko ima vendar v načrtu izdajo posebne knjige letnih običajev z naslovom »Prazniki«, kamor spadajo tudi vsi ti kmečki polprazniki. Dalje bi bilo vsekakor umestneje, da bi gradivo, nanašajoče se na boleznih domačih živali, uvrstil v knjigo o ljudski medicini, ki ima njeno izdajo tudi posebej v načrtu. Posebno vprašanje predstavlja končno objava raznega mitološkega gradiva, gradiva, kot so na priliko kozmogonijske in astralno-mitološke predstave, zbadljivke, anekdote itd.

Za Möderndorferjevo etnografsko zbirko je zelo značilna nedoslednost v metodi ureditve gradiva. Vzemimo kar poglavje z naslovom »Voda in ogenj«. Naslov tega poglavja, če ga primerjamo z nazivi prejšnjih poglavij, nam pove, da je avtor opustil svojo dosedanja metodo ureditve ter se je lotil gradiva z bistveno drugačnimi metodičnimi prijemi. Najprej so mu izhodišče raznih ljudskih običajev, uver in verovanj koledarski prazniki in polprazniki, razne oblike in vrste dela, pridelki, lov, živali, rastline, jedi itd., nato pa si izbere dve naravni sili, vodo in ogenj, ki igrata pomembno vlogo v ljudskih običajih in verovanjih, ter glede na njiju uredi ustrezno gradivo v posebno poglavje. S tem prehaja avtor od splošne ureditve gradiva k posebni ureditvi, ki pa je seveda sama po sebi tako daljnosežna, da bi moral pri njej upoštevati ne samo gradivo iz pete knjige, temveč tudi iz ostalih štirih knjig. Prva ureditev je enostavnejša in mnogo primernejša za golo gradivo, ki ga prvikrat objavljamo, druga ureditev pa je težja in mnogo bolj kočljiva naloga, kot si jo predstavlja avtor; rešujejo jo uspešno večje etnografsko-folklorne razprave monografskega značaja. Če bi avtor bil dosleden tej novi metodi ureditve zbirke, bi moral v poglavju »Voda in ogenj« ponoviti znaten del gradiva, ki ga je že navajal v prejšnjih poglavjih. Na drugi strani pa je v poglavju »Voda in ogenj« nekaj gradiva, ki bi ga avtor mogel navajati v prejšnjih poglavjih, na primer v poglavju Florjanovo, Pavlovo, paša itd., ali pa bi zanj v soglasju z ostalimi poglavji mogel sestaviti nova poglavja. Na priliko verovanje »Če v Črnem vrhu pri Idriji voda v loncu vre in jo puste brez potrebe vreti, se izgublja ženska moč« bi spadalo v hišno-kuhinjsko poglavje, ki ga v knjigi pogrješamo, prav tako razno gradivo, ki se nanaša na ognjišče itd. Tudi o poglavju »Vreme in neurje« moremo reči, da bi vse tam zbrano gradivo moglo biti razporejeno pod »Letino« ali v druga ustrezna poglavja. Verjetno bi nekaj gradiva preostalo in ne bi znali, kako naj ga razporedimo. No, to gradivo bi bilo večidel mitološkega, anekdotskega, ljudsko-pravnega, vrhu tega pa čistega gospodarskega značaja. Zanj velja, da nima česa iskati v tej knjigi, njegovo mesto je v drugih etnografskih zbirkah. Po vsem tem smo spoznali, kako važen mora biti etnografu, ki ureja gradivo, enoten, pravilno sestavljen načrt. Če tega ni, se utegne vsakemu zgoditi to, kar se je Möderndorferju v peti knjigi njegove etnografske zbirke, da bo namreč žrtev številnega, mnogoobraznega in z ináčicami preobloženega gradiva.

Möderndorfer je objavil v peti knjigi sila mnogo etnografskega gradiva. Priznati moramo, da je tisti del gradiva, ki izvira iz raznih neobjavljenih rokopišnih zbirk našega učiteljstva, za našo etnografijo zelo dragocen, čeprav nepopoln donesek. Vprašanje je le, če je avtor vse to novo gradivo kritično pregledal, ali ga je kontroliral na samem mestu. Zanesli bi se do neke mere na verodostojnost podatkov, ki so jih zbrali učitelji sami. Če pa so gradivo učiteljem zbrali učenci ali pa so ga učitelji kar enostavno prepisali iz šolskih in domačih nalog — morda je nekaj takih primerov v zbirki — potem bi se moralo vse tako gradivo vsekakor na terenu samem strogo prekontrolirati, preden gre v tisk. Bojimo se, da Möderndorfer te kontrole večidel ni opravil, zaradi česar je znanstvena vrednost njegove zbirke glede novega gradiva bolj ali manj problematična.

V težnji, da bi bila etnografska zbirka verovanj, uver in običajev Slovencev zares neko temeljno delo v naši etnografiji, je avtor novemu gradivu iz rokopisnih

zbirke in raznih ustnih podatkov priključil obilo starega gradiva, objavljenega od Valvasorja do II. knjige Narodopisja Slovencev, ki je še v tisku. Avtor misli v uvodu, da je nepopolno samo novo gradivo. Nepopolno pa je v peti knjigi tudi staro gradivo, kar nikakor ni v redu, če pomislimo, da zbirka skuša biti v naši etnografiji neko temeljno delo. V gradivu, ki je osrednjega značaja v knjigi in ki se nanaša na običaje pri delu, manjkajo važni podatki, ki so jih prispevali Habjanič, Hašnik, Tonejec, Erjavec, Valjavec, Mravljak, Albreht in drugi v krajših in daljših sestavkih.

Kako avtor uporablja v zbirki novo gradivo, tega ne moremo kontrolirati, pač moremo to storiti z gradivom, ki nam je znano iz naših knjig, revij in časnikov. O tem gradivu velja predvsem ugotoviti, da je večinoma podano v tako prirejani obliki in da je marsikje tako površno nakazano, da znanstvenim namenom ne more niti najmanj služiti. Vsak pravi etnograf si bo to gradivo raje poiskal v originalu. Prav tako ni avtor storil nobene usluge etnografski znanosti, če gradiva ne navaja iz izvornika, ampak ga povzema kot citat iz raznih drugih knjig, spisov in razprav. Sicer pa pogledimo, kako navaja razno gradivo iz izvornikov. Na str. 103 objavlja iz Štreklja kraško inačico o Indiji. Štrekljevo ali pa tiskovno napako skuto je še poglobil: s kuro, namesto pravilno: s skuto jo orajhajo, kar je popravil M. Murko v Slovenskem jeziku III, 1940, str. 21. Ponekod avtor spremeni vsebino gradiva: po Bilcu v Novicah je v pravljici o Kurentu zlezel človek na vinsko trto, da se je rešil potopa, medtem ko je po Möderndorferju na str. 87, kjer govori o ajdi, zlezel človek — na steblo ajde (?). V razpravi »Od kruha do malega kruhka« (Etnolog X/XI) beremo na str. 213/14: »Ako je imela krava telička, so ji dali malo tega krajčka.« Möderndorfer ta običaj takole prepíše: »Brž po teletenju so dali v Dražgošah kravi krajček...« Navratil v LMS 1885, str. 131, pravi: »V torek se ženijo samo konjedirci (pri Strugah), — konjederci in beriči pa v Kranjki«, kar je M. takole preobrnil na str. 62: »V Kranju in v Strugah so se v petek ženili le konjedirci in biriči.« Pajek v »Črticah« piše: »Kedar čujejo sosedji prve mlatiče, pravijo o njih: Ti lakoto ubijajo (Zdole).« Möderndorfer kar enostavno spremeni kraj običaja: »V Brežicah so rekli, ko so slišali prve mlatiče...« Dalje M. netočno navaja pripovedko o Vidovini, ki jo je povrh tega tudi napačno uvrstil v poglavje »proso«, ker je prezrl, da je po Šašlju kavran pobral na njivi tri debelkina zrna. Navratil na str. 135, LMS 1885, pravi: »V petek ni dobro striči las... (Dutovlje),« kar M. izpopolni: »V petek v Dutovljah dečkom niso strigli las...« Lahko bi navedli še mnogo primerov, ki skupno z gornjimi očitno kažejo, kako samovoljno, površno in brezvestno je avtor ravnal z mnogim starim, že objavljenim gradivom. Razen tega je treba ugotoviti, da je tudi v citiranju avtorjev in njih del pomanjkljiv in netočen. Tako se na mnogih mestih sklicuje na Šašljeve Biser-nice namesto pravilno na Kocbekove in Šašljeve Slovenske pregovore, reke in prilike. Marsikje navaja stvari, ki jih v citiranem delu zaman iščeš. Če je avtor tako ravnal z gradivom, ki nam je znano in ga lahko kontroliramo, kako neki šele more biti z gradivom iz rokopisnih zbirk, ki jih nimamo pri roki.

Möderndorferju navsezadnje res ni bilo treba segati po starem objavljenem gradivu. Umestneje in mnogo smotrnejše bi bilo, če bi uredil in objavil zgolj novo gradivo iz rokopisnih zbirk. Že to novo gradivo, ki se naslanja na približno 44 rokopisnih zbirk in na številne ustne vire, je tako ogromno, da bi zavzelo več knjig. Avtor pa bi najprej moral gradivo porazdeliti po krajih (oziroma po večjih ali manjših etničnih okrožjih), nato pa šele gradivo vsakega posameznega kraja ali okrožja stvarno urediti, to se pravi, verovanja, uvere in običaje porazdeliti v ustrezne vrste. Tako urejena zbirka gradiva bi bila mnogo preglednejša in smotrnejša, da ne omenjam njenih drugih prednosti. In če bi M. objavil kar rokopisne zbirke v taki obliki, kot jih je dobil s terena, bi ta knjiga bila verjetno boljša od knjige z naslovom »Borba za pridobivanje vsakdanjega kruha«, etnografski znanosti pa bi vsekakor bila v večjo korist.

Po vsem tem pa se seveda strinjamo z avtorjem, da je treba vsa naša verovanja, uvere in običaje zbrati v veliko zbirko, ki naj bi bila temelj za raz-

iskavanje naše družbene vede, temelj za podrobne razprave v naši etnografiji in folklori. Toda takega dela se bomo mogli lotiti šele tedaj, ko bomo na našem podeželju zbrali vse gradivo in ga kritično pregledali. Močno pa dvomimo, da bi mogli to temeljno delo z uspehom dokončati, če bi šli po tej poti, ki nam jo je pokazal M. v svoji peti knjigi. Nočemo se na tem mestu spuščati v razmotrivanja o takem delu, menimo pa, da bi vprašanje takega temeljnega dela morali najuspešneje rešiti le s posebnim etnografskim priročnikom, s slovarjem ljudskih verovanj, uver in običajev.

Ne le Möderndorferju, temveč nam vsem v pouk in opozorilo sem ob M. etnografski zbirki spregovoril o osnovnih stvareh, ki se zde enostavne in same po sebi razumljive. Zakaj prav M. delo nam odkriva neke senčne strani v naši etnografiji. Opozarja nas, da prav nič ne razpravljamo o metodah našega dela, o nalogah in ciljih etnografije in folklore; govori nam, da posvečamo vse premalopaznje vzgojni kritiki v naši etnografiji in folklori: in končno nam potrjuje, kako slabo se marsikateri slovenski etnograf zaveda odgovornosti, ki jo prevzema z delom v etnografsko-folklorni znanosti. Zadnji čas je, da z vsemi temi negativnimi pojavi v naši etnografiji do kraja obračunamo.

Boris Orel

MÖDERNDORFERJEVE ZBIRKE KOROŠKIH LJUDSKIH PRIPOVEDK

France Kotnik je v »Pregledu slovenskega narodopisja« pred petimi leti naštel kakih dvajset samostojnih knjižnih izdaj slovenskih ljudskih pravljic in pripovedk. Po natančnejših preiskavah je število izdaj naraslo na kakih trideset. Jasno, da je med temi tridesetimi izdajami malo čisto znanstvenega gradiva, a potrebno bo vendarle preresetati in primerno oceniti vse, kar imamo. Danes začnemo pri V. Möderndorferju, ker so njegove »Koroške narodne pripovedke« (Založba in tisk MD v Celju, 1946) pri nas po osvoboditvi prva in doslej edina zbirka slovenskega folklornega gradiva v prozi.

Zadnjih trideset let se menda nobena slovenska pokrajina ne more meriti s Koroško glede števila izdaj ljudskega pripovednega gradiva v prozi. K temu so pripomogli Albrehtovi »Paberki iz Roža« (1920), Košarjeva knjižica »Gorčez izaro« (1923), Kotnikove »Storije« (1924), Šašljevo in Ramovševo »Narodno blago iz Roža« (1936—1937), v precejšnji meri pa tudi razne Möderndorferjeve izdaje. Gradivo, ki ga je Vinko Möderndorfer, po rodu Korošec, objavljal dolga leta, je nabral večinoma sam v svoji ožji domačiji med leti 1920—1924 oz. 1926. S strogo znanstvenega stališča Möderndorferjeve zbirke zaostajajo za Kotnikovimi Storijami in zlasti za Šašljevimi rožanskim blagom, vendar pa jim tu ne mislim odrekati vsakršno znanstveno pričevalnost ali celo tajiiti pozitivni pomen, ki so ga imele s tem, da so poživljale v slovenski javnosti misel na priključitev Koroške. S svojo kritiko bi rad le pomagal tistim, ki bodo kakorkoli morali seči po Möderndorferjevem gradivu.

Na podlagi »Koroških narodnih pripovedk« iz leta 1946 moremo malone dokončno oceniti Möderndorferja kot zbiratelja in izdajatelja ljudskih pripovedk, pravljic, bajk i. p., ker je tu zbrano vse njegovo glavno gradivo te vrste. Prva njegova zbirka koroških pripovedk (iz Mežiške doline — 1924) je obsegala 62 števil, ki jih v novi izdaji srečamo vse od kraja, le drugače razporejene. Tudi vseh 18 števil, ki druge knjige koroških pripovedk (Celje, 1937) imamo tu v ponatisu. Posamezne številke (po avtorjevih podatkih 4) so iz zbirke »Narodno blago koroških Slovencev« (Maribor, 1934), nekaj jih je pa tudi iz »Mladike«. K temu blagu izpod Möderndorferjevega peresa je treba dodati še kakih 25 števil, ki so posnete iz knjige Šašel-Ramovš, »Narodno blago iz Roža«. Če izvzamemo eno ali dve zgodbi (»Samson«, str. 101, in »Bog je ustvaril Kranjca«, str. 278), je na dlani, da zbirka »Koroških narodnih pripovedk« — približno 120 po številu — v svojem vsebinskem sestavu ne prinaša nič novega ali nepoznanega. Drugače bi seveda bilo, ko bi ne bil okupator uničil v stavku (v tiskarni Mohorjeve družbe) nameravanega nadaljevanja oz. drugega dela zbirke iz leta 1937. Vendar mislim,

da bi tudi to izgubljeno gradivo, ko bi se bilo ohranilo, ne moglo bistveno spremeniti sodbe o Möderndorferjevem delu.

V smislu mojih izvajanj v lanski 10. številki »Razgledov« (Trst, 1948, str. 455) Möderndorferjeve pripovedke, pravljice, bajke i. p. niso zapisi, ampak obnove. To je tudi Möderndorfer sam pošteno priznal že leta 1937 v opombah k tedanji izdaji pripovedk, ki da jih je »s pomočjo urednika in še drugih le nekoliko umil«, da bi jih prebirali s čim večjim veseljem«. Izjemoma je zgoraj omenjeno pripovedko o Samsonu napisal po spominu 25 let za tem, ko jo je slišal. A tudi drugod, kjer je časovna razdalja med tem, kar je čul in napisal, neprimerno manjša, menim, da je v tekste dal mnogo (z znanstvenega stališča odločno preveč) svojega. Naravnost v Möderndorferjevo delavnico ne moremo pogledati, ker ne vemo, kakšni so bili njegovi prvi terenski zapiski. Zato pa pogledajmo prej, kako je ravnal s tujimi zapiski. Šašel-Ramovš na str. 15: »Ti živô je potîê tri dni na svit zat hodî.« Möd. na str. 125 pa takole zaključuje isto pripovedko: »Zenin je hodil potem tri dni nazaj na svet in gostija je bila ob njegovem prihodu brzkone že končana.« V pripovedki o Prijazni in prepirljivi deklici beremo: Š. R., str. 18: »Dedec jo je zgrabil in raztrgal, glavo pa nastavil na okno. Če ne verjameš, pa tja pojdi!« Möd., str. 196, pa piše: »Pošastni mož je opravil zlahka svoje in deklice ni bilo več nazaj k pisani materi.« A tudi brez takih podrobnih in zamudnih primerjav moremo sklepati na občutne notranje razlike povsod tam, kjer je že na zunaj vidno nesorazmerje med številom vrst. Izvirna zgodba o »Podlasci« ima n. pr. pri Š. R. osem vrst, pri Möd. pa 24 vrst. Naj navedem še nekaj takih primerov (za naslovom sledi v oklepaju stran po Möd., nato pa število vrst Š. R. in Möd.): »Hrast« (325): 4—14; »Žganje« (392): 7—20; »Deževnica in cajzelc« (314): 17—38; »Munej je mleko izprosil, kuzej pa kruh« (290): 12—24; itd. To je navadno raztegovanje originala; a tu in tam srečujemo tudi samovoljna krajšanja: »Modra Barbica« (210) je n. pr. močno skrajšana, prav tako zgodba »Zdane duše — II« (139), obe iz Roža. Tako je torej delal Möderndorfer s tujim blagom. Po tem pač čisto upravičeno sklepamo, da tudi lastnim prvopisom ni prizanašal; nasprotno, tu je imel popolnoma proste roke. To prednost je po vsej verjetnosti vneto izkoriščal, kakor nam pričajo primeri, ko je isti motiv objavil na različnih mestih in vsakokrat drugače. Na primer: »Ovce so zadelali« (206) ne samo v Nar. blagu iz leta 1934, ampak tudi v Mladiki 1937 na str. 466. So primeri, ko je iste pripovedke, vzete iz predvojnih del, objavil na dveh mestih v drugačni zvezi in obliki v istem letu 1946: razen v Koroških nar. pripovedkah še v V. knjigi »Verovanj, uver in običajev slovenskega ljudstva«, kjer srečamo vrsto znanih naslovov: o podlasci, krstu, konju, o črivicu, trpotcu, bobu, itd. Zadnja — »Bob« (331) — je morda najznačilnejši primer Möderndorferjevih obdelav ali predelav. Na to legendo naletimo namreč kar štirikrat: razen v zadnji zbirki tudi v Nar. blagu 1934, v Kor. prip. 1937 in končno v Verovanjih in uverah 1946/47. Vsakokrat imamo seveda opravka z novo redakcijo, precej različno, če pomislimo, da ima prva objava 7 vrst, tretja pa 34! Tu sèm moremo pristaviti načelno vprašanje, za katero izmed štirih redakcij naj se odloči urednik, ko bo reševal prispevke za korpus slovenskega folklornega gradiva v prozi (tako izdajo je imel v načrtu že Štrekelj, a je verjetno še dolgo ne bomo dobili). Jaz bi izbral najkrajšo redakcijo.

Pri spreminjanju tekstov je Möderndorferja vodila želja (hvala vredna, a neznanstvena), nuditi bralcem »prijetno in zabavno« berilo. Toda še nekaj drugega zmanjšuje znanstveno vrednost Koroških nar. pripovedk: »Pri nekaterih sem zbral njih posamezne ,ude', ki so bili raztreseni po vseh krajih koroške Slovenije, in jih zopet sestavlil v celoto« (1937). Tako združevanje je vselej tvegana stvar, da ne rečem nedopustno. Če pa Möderndorfer n. pr. med svoje gradivo o Škopneku na str. 52 brez vsakršnega obvestila v opombah vplete odlomke iz Nar. blaga v Rožu, tu tudi pošteno ni. Misel ali želja, da bi Koroške pripovedke bile »dragocen narodopisni doprinos o slovenski ljudski svojstvenosti«, je določno izražena komaj leta 1946 (str. 8), po mojem vsekakor prekasno, da bi se dalo znanstveno rehabilitirati delo dobrih dvajsetih let. Möderndorferjev prvi

osnutek za izdajo koroških pripovedk je bil namreč poljudnega značaja. V prvi knjigi iz leta 1924 ni ne uvoda ne opomb. Deset let kasnejše Nar. blago ima le suh seznam pripovedovalcev, šele pripovedke iz leta 1937 so opremljene tudi z opombami. Posredno je to pripisati vplivu Keleminovih Bajk in pripovedk slovenskega ljudstva (1930); na te se večkrat naslanjajo zlasti opombe iz leta 1946. Avtorjev poizkus, da naknadno ugotovi imena pripovedovalcev iz prve zbirke, kaže dobro voljo, vendar mu ne smemo pripisovati preveč veljave. Ze leta 1937 je namreč Möderndorfer tožil: »Pri nekaterih (pripovedkah) ne vem več natančno, kdo mi jih je pravil, ker sem jih zbral že v letih 1920 in 1924.« To samo po sebi ni kdo ve kako velika izguba, saj imamo žal povsod pred seboj le Möderndorferjeve obnove namesto izvornih ljudskih tekstov. Imena sama nam danes nič več ne povedo, ko so pa za vselej zabrisani živa beseda, humor, umetniški navdih dobrih pripovedovalcev, kakor so po vsej verjetnosti bili Ivan Jelen iz Mežice, Čebedinka iz Dol (Zilja) in drugi. Vendarle pa Möderndorferju ne moremo očitati pomanjkanja vsake kritičnosti: »Ko sem zapisoval pripovedke« — pravi 1937 — »sem se... prepričal, če jih ni pripovedovalec že kje bral ali pa slišal od človeka, ki je rad pogledal v to ali ono knjigo. Najrajši sem jih zapisoval od ljudi, ki niso znali brati in so svoje ime bolj nerodno podpisovali.« Obenem s pripovedovalci navaja kraje, od koder pripovedke potekajo. Prezrl pa je važno Glonarjevo pripombo k Štrekličevi izdaji SNP (IV. str. 51), ki jo v malem moremo prenesti na naš primer: »Koliko bi nam poleg krajevne določitve, ki je v bistvu izvedena, pomagalo, če bi vedeli, kakšno je časovno razmerje posameznih variant, ki jih gledamo pred seboj. Tako pa si mora človek v vsakem slučaju sestaviti približno kronologijo šele sam!«

Poglavitna novost v zbirki Koroških pripovedk 1946 pa je vsekakor uvod (str. 5–16), ki bi terjal kar samostojno obravnavo, če bi hoteli iz obilice nejasnih ali celo krivih trditvev izluščiti redko zrno. Avtorja je očitno preveč trla skrb, kako napisati »uvod, ki bi bil sodoben in bi ustrezal tudi času in prostoru«. Ta pretirana skrb prihaja premočno do izraza in pazljivega bralca moti. Nadalje: pomen besedne folklore je precenjen (str. 6), čas nastanka »skoraj vsega« folklornega gradiva je pomaknjen predaleč nazaj v »prabitnost« (str. 6), za prikaz »ustvarjalne sposobnosti« slovenskega ljudstva je en meglen odstavek (str. 6–7) premalo, razmerje družina-zadruge je postavljeno na glavo (str. 7), razdelitev ljudske kulture (str. 7) ni vzorna, deloma pa je celo zgrešena, ko »vso ljudsko umetnost, glasbo in ples« enostavno podreja predstavam »o stvarstvu, o človeškem življenju in smrti«. Tolmačenje gradiva, pristopanje k folklori s sodobnimi ocenjevalnimi merili je prav gotovo resna, nujno potrebna stvar. Smernice za to nam je že pred desetimi leti nakazal Sperans-Kardelj v »Razvoju slovenskega narodnega vprašanja«. Tudi v pregledu čez »Trideset let sovjetske folkloristike« (gl. zgoraj, str. 72 sl.) je govor o sodobnem tolmačenju folklore. Möderndorferju je treba sicer šteti v dobro, da se je tega dela lotil, vendar pa je njegov poizkus prepovršen, da bi mogel uspeti. Zgrešeno bi bilo, če bi v folklornih stvaritvah iskali kaj več, kot smemo iskati. Dvomim, če koroško pripovedka res tako »nazorno slika brezglavost in breznačrtnost kapitalističnega družbenega reda«. Po Möderndorferju je slovensko koroško ljudstvo na podlagi pripovedk o Matjažu baje »vedelo že vnaprej«, da »naša ljudska oblast pri nazadnjakih (mogoče tisk. pomota nam, zapadnjakih, M. M.) ni priljubljena«. In še marsikaj naj bi bilo koroško ljudstvo prerokovalo pred sto in več leti. Tudi striženja las izvržkom našega ženstva med vojno avtor ni pozabil omeniti: »Za tujca je bilo to ravnanje nerazumljivo, mi pa poznamo podobne primere že pri Zalženah.« Razine »prispedobe« (vseh seveda ne bom omenjal) so prisiljene. Če še tako gledam, v pripovedkah Dolgouhec in medved n. pr. ne morem videti prispedobe »o vsemogočnem gospodarju in delovnem ljudstvu«. Rožanska pripovedka o Mojci pokrajculji nam baje »najlepše prikazuje«, da »naš dnevni klic po osvoboditvi«, to je klic po kadril, »bdi že od nekdaj v duši delovnega ljudstva«. Če bi to ne bila naivnost, potem bi mogli reči, da je norčevanje iz folklore ali pa smešenje naše povojne stvarnosti. Tudi na čisto strokovnem področju gre

Möderndorfer predalec. Pripovedka o Diamantih na Uršlji gori (254) n. pr. ne more biti »inačica Martina Krpana«. Pozitivna — čeprav ne nova — pa je naslednja ugotovitev: »Ljudska pripovedka se običajno zaključuje na ta način, da je zadoščeno ljudskemu pravnemu čutu«. Dobro je tudi to, da je avtor v uvodu posebej opozoril na proletarske pripovedke (str. 9), in sicer iz življenja rudarjev. Posebnih raziskav na področju proletarske folklorne pri nas ne moremo še pokazati. Brez dvoma taka folklor — vsaj v zarodkih — obstoji tudi pri nas. A ravno v zvezi z rudarstvom imamo zelo zgodnja poročila (n. pr. Valvasorjevo za idrijski rudnik) iz dobe pred prebujenjem proletarske zavesti, tako da bi kazalo pustiti to vprašanje še nerešeno, dokler na mestu samem ne preverimo, kako je s stvarjo. V pripovedkah o Gorskih škralih (75) »živo naslikano bedo delavskega razreda« jaz namreč do nadaljnjega prisojam Möderndorferjevemu socialnemu čutu in literarni žilici, ki mu je sploh navdahnila marsikatero lepo stran Koroških pripovedk. A znanost je nekaj drugega; tudi »prasedline« same na sebi niso dovolj prepričevalne.

Ostaja mi še nekaj krajših pripomb. V »Verovanjih, uverah in običajih« se je avtor nekako izgovoril, da je nepotrebno znanstveno »navlaklo« izpustil: »Znanstvenik si bo moral... pri navedbi virov sam poiskati stran v citirani knjigi ali razpravi.« Istega načela se je seveda držal tudi pri izdaji pripovedk, čeprav bi nam bil z majhnim trudom mogel močno ustreči. Saj je po drugi strani le ostalo precej »navlake«, ki marsikoga bolj moti, kakor pa navadnega bralca tu in tam na prvem mestu postavljena drobna številka (stran, letnica in podobno). Zaradi te pomanjkljivosti je iskanje originalov otežkočeno, posebno še tam, kjer je Möderndorfer spremenil prvotni naslov (»Otrok ob rojstvu prodan« je prišel pod geslo »Zdane duše«; »Zakaj vse listje odpade« je sedaj na kratko naslovljeno »Hrast« i. v.). Končno naj popravim v opombah nekaj napačnih navedb, ki so morda tudi tiskovne pomote: za pripovedko o Repi (329) piše, da je iz I, a je iz II; tudi Krt da je iz I, a je prav tako iz II; Dolgouhac in medved (298) da je iz IV, pa je iz II; prav tako Tekma za bajtko (167); pri Divji jagi — III (49) pravi pa, da je iz I, medtem ko je v resnici iz V. Tudi podrobno kazalo vseh naslovov bi bilo knjigi v veliko korist.

Izdajo Möderndorferjevih »Koroških narodnih pripovedk« leta 1946 je morda narekovalo dejstvo, da se je koroško vprašanje prav takrat postavljalo na dnevni red na mednarodnih mirovniških pogajanjih. Vendar pa se mi izdaja v tej konkretni obliki zdi prenačljiva in ne povsem opravičljiva. Folklorno gradivo koroških Slovencev je dragoceno pričevanje o njihovi samobitnosti in njihovi povezanosti z ostalim slovenstvom. Nam vsem je močno pri srcu, a prav zato bi zaslužilo skrbnejše obdelave. Z razpoložljivim koroškim blagom, recimo s pritegnitvijo Kotnikovih Stori in morebitnih drugih manj znanih virov, ki jih Möderndorfer ni izrabil, bi bilo brez dvoma mogoče sestaviti tako zbirko, da bi mogla tekmovati z Graberjevo koroško-nemško (Sagen aus Kärnten, 1914; 5. izdaja 1941). Ta si je že zdavnaj utrla pot čez mejo v tujo strokovno literaturo, medtem ko so naše zbirke še pri nas doma nekako pozabljene. Seveda vzorno urejene koroške pokrajinske zbirke pripovedk ni moči terjati od Möderndorferja, pač pa bi jo mogli dobiti od dveh veteranov na področju slovenske folkloristike — F. Kotnika in I. Grafenauerja; s slovenskim Korotanom ju družijo poleg dela in spominov tudi krvne vezi.

Milko Matičetov

MARJAN MUŠIČ, OBNOVA SLOVENSKE VASI. Založila družba sv. Mohorja v Celju 1947. Strani 150.

Če človek vzame v roko Mušičeve knjige, je ne odloži, dokler je ni prečital do konca. Tako živo sta v njej narisani slovenska vas in kmetija, tako plastično je nakazana problematika njune obnove. Avtor je znal zadeti jedrnat, pa vendar prijeten in lahek slog, ki privlači tako strokovnjaka kakor široki krog čitateljev, ki jim je knjiga namenjena. Ta slog, ki se druží z zelo lepim in sočnim jezikom, je v ugodnem nasprotju z gostobesednim »poljudnoznanstvenim« kramljanjem, ki se pri nas kaj rad uveljavlja zadnji čas.

Pa ne le po obliki in slogu, temveč tudi po vsebini imamo opravka s knjigo, ki znanost približa ljudstvu in aktualnim življenjskim nalogam. Mušič se je že pred vojno bavil z ustrojem naše vasi in s problemi njene preureditve. Tembolj je narastlo njegovo zanimanje za stvar po osvoboditvi, ko so bile neštete naše vasi in domačije požgane in porušene ter so klicale po obnovi. Zato si je stavil za nalogo, da nam predoci dosedanjo sliko našega podeželja kot izhodišče za smernice njegove obnove ter preureditve.

Knjiga ima dva dela. Prvi govori o slovenski vasi do danes, drugi podaja perspektive njene obnove in preureditve. Oba sta vsak zase pregledno in tehtno napisana, morda je le povezava med njima prešibka, saj bi ju bilo mogoče do neke mere preplesti in že v prvem delu marsikje nakazati možnosti in nujnosti bodočega razvoja. Tako stoji prvi del knjige (»Slovenska vas do danes«) nekako sam zase kot izčrpna in pregledna sinteza dosedanjih geografskih in etnografskih proučevanj o kmečkih naseljih in o kmečki hiši na Slovenskem. Obravnava lego in nastanek kmečkih naselij, njihove značilne oblike; za tem značilne oblike kmečke domačije in še posebej kmečke hiše. Mušič je spretno zbral in razporedil vse gradivo dosedanjih proučevanj ter ga opremil z dobro izbranimi fotografijami in narisi, tako da stopijo čitatelju plastično pred oči tipi naših vasi, domačij in hiš. Prevzel je tudi v celoti terminologijo in klasifikacijo tipov po naši etnografski in geografski literaturi. Bilo bi seveda umestno tudi v praktično poljudni knjigi, da bi avtor navedel vire, iz katerih je črpal, zlasti v primerih, kjer gre skoraj za dobesedno reprodukcijo besedila drugih avtorjev, n. pr. pri opisu belokranjske hiše in drugje. Originalnega avtorjevega gradiva je razen nekaterih arhitektonskih detajlov v tem delu knjige malo. Zato pa je zelo hvalevreden jasni podudarek, ki ga arh. Mušič daje starim, prirodi in gospodarstvu prilagojenim elementom v naši vasi in kmečki hiši, medsebojni povezanosti zemljiške razdelitve, zasnove naselja in oblik domačije ter odnosu do razvoja proizvajalnih sil, ki je bil v glavnem povsod na Slovenskem isti ter ustvaril kljub značilnim razlikam med posameznimi tipi naselij in hiš vendar tudi veliko skupnih potez. Avtor se je nadalje potrudil, da poveže rezultate dosedanjega teoretičnega proučevanja vasi in kmetije z današnjimi in bodočimi praktičnimi nalogami, pa tudi da nakáže, kjer so še vrzeli v proučevanju, poudarjajoč n. pr. pomen arheoloških raziskovanj itd.

Tako smo z Mušičevo knjigo dobili Slovenci in še posebej geografi in etnografi dober pregled in tehten pretres dosedanjih ugotovitev o naši vasi in kmetiji, osvetljenih vrh tega z vidika dosedanjega in bodočega gospodarskega ter socialnega razvoja. Vendar je potrebnih nekaj podrobnih kritičnih pripomb. Tako se zdi, da je vrsta čimteljev, ki naj bi povzročili razne oblike naselij (str. 15), nepopolna, da se na eni strani precenjuje vpliv prirodnih faktorjev in vrste kmetijske proizvodnje, na drugi strani pa preze moment kolonizacijske zgodovine, t. j. različnih oblik naseljevanja v posameznih dobah. Ne moremo se n. pr. pridružiti mnenju, da so naše samotne kmetije le plod prevladovanja živinoreje. Vemo namreč že, da so po večini le kasnejša, individualna naseljitvena oblika. Avtor tudi pretirava, ko govori o (sicer na zunaj nevidni) »premišljenosti« gručastih vasi v hribovitem svetu (str. 16—17) ter prezre, da pozna tudi velik del naših ravnin gručaste vasi. In kje je tam premišljenost? Tudi ni res, da bi bile gručaste vasi povsod osnovane na zemljiški razdelitvi na grude, temveč imajo pogosto jasno razdelitev na delce. Vrstnih in občestnih vasi (str. 17) ne moremo metati v isti koš. Obcestne vasi po večini niso zasnovane na zemljiški razdelitvi na proge, temveč imajo izrazito razdelitev na delce. Zato nam sl. 9 (Podgora) ne kaže vrstne vasi, temveč občestno. Tudi naris na str. 19 ne kaže tipične središčne vasi, temveč prehod iz občestne v središčno vas. Geolog bo pri primeru Dravelj (str. 10 in 20) ugovarjal »karbonu«, ki naj bi bil osnova draveljskim močvirnim travnikom, saj gre vendar za aluvij. Pri obravnavanju hišnih tipov je težko reči, da je škofjeloško-cerkljanska hiša prehod od alpskega v mediteranski hišni tip (str. 35). V teritorialnem smislu je to res, v stvarnem pa gre bolj za prehod od alpske hiše v notranjsko varianto osrednje slovenske

hiše, dočim kaže tipično prepletanje alpskih in sredozemskih elementov kobaridska niša, ki jo avtor tako plastično riše na str. 59. Tu naj dostavim še, da se je Mušič pri hiši sami bolj kot pri oblikah naselij izognil determinističnemu pogledu in pravilno podčrtal velik pomen, ki so ga pri izoblikovanju hišnih tipov poleg prilagoditev na narodo imela stara izročila, vplivi doseljencev, sosednjih pokrajin ter gospodarski in družbeni razvoj.

Drugi, v smislu naslova glavni del knjige (»Slovenska vas se preraja«) premotriva praktične probleme obnove. Obravnavanje tu ni več direktno povezano z geografijo in etnografijo. S tem pa ni rečeno, da nas kot etnografov in geografov ne zanima. Nasprotno, vsa Mušičeva knjiga je ravno dokaz, kako morejo čisto znanstvena etnografska in geografska proučevanja dobro služiti praktičnim potrebam in kako so kratkovidni pogledi onih ozkih »praktikov«, ki smatrajo taka proučevanja za »igračkanje« ali jih označujejo celo kot »kabinetsko znanost«.

Ne moremo se seveda tu dotikati onih avtorjevih izvajanj, ki so izrazito tehničnega značaja. Lahko pa spregovorimo nekaj o splošnih problemih obnove, ki so v knjigi tako večje in nazorno nakazani. Utemeljeno je v polni meri avtorjevo opravičilo, da polaga v glavnem težišče le na obnovo domačij v okviru dosedanjih vasi, ker je to neposredno nujna in izvedljiva naloga obnove, in da manj govori o obnovi celotnih vasi ali celo o popolni preureditvi vasi po novih načelih, kar vse pač še ni stvar neposredne bodočnosti. Kljub temu je avtor na str. 140–150 posegel že precej daleč v bodoči razvoj naše vasi. Morda bi bilo zanimivo, če bi problem vendar zajel še na širše, podobno kot v prvem delu, kjer ne govori le o vaseh, temveč tudi o razloženih naseljih in samotnih kmetijah. Saj bi kazalo načeti vprašanje, kaj v bodoče z našimi samotnimi kmetijami, ki so ponekod tudi temeljito trpele in zahtevajo nedvomno drugačnega vidika pri obnovi. Tudi problem silne razdrobljenosti zemljišča, ki je tako lepo naznačen v prvem delu, bi moral v zvezi z obnovo priti v knjigi nekoliko do veljave. Vprašanje je n. pr., ali kaže res forsirati obnovo domačij v obliki »stegnjenega doma« tudi z ozirom na ozke parcele, kot to meni avtor (str. 87). Oblike obnovljenih kmečkih domov so tudi sicer problem zase. Knjiga sama včasih pri tem omahuje. Na str. 25 se bralec sprašuje, zakaj ne bi pri obnovi upoštevali gručastega doma, ko ga avtor slika kot obliko, tako modro prilagojeno terenu. Odgovor najde na str. 87, kjer izzveni avtorjevo mnenje drugače. Dvomi se vzbujajo tudi glede doma v obliki štirikotnika. Arh. Mušič je mnenja, da ga ne kaže jemati v poštev, ker je bil doslej na Slovenskem le malo razširjen. Ali je razlog tradicije dovolj tehten, da a priori zavržemo obliko, ki marsikje po svetu ustreza dovolj visoki stopnji v smotrnosti kmečkega gospodarstva?

Vsa ta in podobna vprašanja so le dokaz, kako raznolika in zapletena je načelna in podrobna problematika v obnovi našega podeželja. Reševali jo bodo ekonomisti, planerji, arhitekti, urbanisti. Etnografija in geografija pa jim moreta biti v tehtno pomoč.

Svetozar Ilesič

MATYÁS MURKO, ROZPRAVY Z OBORU SLOVANSKÉHO NÁRODOPISU. Práce slovanského ústavu v Praze. Svazek XXI. 1947, str. 340.

Med svojim štiridesetletnim znanstvenim delovanjem si je naš rojak Matija Murko pridobil sloves vodilnega poznavalca južnoslovenske ljudske epike. Danes je njegovo obsežno in mnogovrstno delo že toliko odmaknjeno od nas, da ga lahko presojamo v celoti. Kot filolog in literarni zgodovinar je Murko zelo vesten in temeljit delavec z obsežnim poznanjem, ni pa oral ledine in odpiral bistveno novih pogledov. Pomembnejše pa so njegove folkloristične in etnografske študije, preko katerih ne bo mogel nihče, ki se bo v bodočnosti ukvarjal s temi problemi pri slovanskih narodih. Zato moremo biti hvaležni Slovanskemu inštitutu, ki je s to izdajo opravil delo, katerega bi se prej ali slej morali lotiti pri nas doma, seveda kakor po navadi z večdesetletno zakasnitvijo. Lepše in primernejše se ne bi mogel oddolžiti svojemu prvemu, dolgoletnemu predsedniku in sedanjemu častnemu članu.

Ze leta 1937 je Slovanski institut v Pragi izdal prvo knjigo izbranih Murkovih razprav s področja zgodovine slovanske filologije in književnosti. Drugi zvezek, ki pa je zamišljen kot samostojna celota in obsega izbor iz njegovih etnografskih študij v redakciji profesorja Jirija Horáka, je bil pripravljen za tisk že tik pred začetkom vojne, toda zaradi cenzurnih razmer na Češkem med nemško okupacijo razumljivo ni mogel iziti prej. Redaktor Jiri Horák je z avtorjevo odobritvijo izbral enajst razprav, sedem s področja srbske in hrvaške ljudske epike, dve o slovenski ljudski pesmi in dve primerjalni etnografski študiji. Glavni poudarek v izboru je na ljudski epiki. Redaktorju ni bilo toliko do tega, da prikaže razvoj Murkovega znanstvenega mišljenja; upošteval ni starejših razprav, napisanih pred prvo svetovno vojno, objavljenih v Sitzungsberichte in v Anzeiger-ju Dunajske Akademije v letih 1913 do 1914. Prav tako je najbrž zaradi obširnosti izpustil še najbolj celotno in zaključeno Murkovo delo s tega področja: »La poésie populaire épique en Yougoslavie au début de XXe siècle«, ki je izšla v Parizu leta 1929. Izbral pa je najvažnejše študije, v katerih je Murko objavljial izsledke svojih potovanj v letih 1924—32. Sem spadajo »Za ljudsko epiko po Jugoslaviji«, iz Češkoslovensko-Jihoslovenske Revue I, dalje »Pevke epskih pesmi v Dalmaciji«, CJR III, in »Hasanaginica z otoka Šipana«, Nova Evropa XXVIII. Deloma spadajo v to kategorijo tudi »Nove študije o jugoslovanski ljudski epiki« iz Neue Jahrbücher für das Klassische Altertum XXII. Ostale tri razprave se ne dotikajo neposredno Murkovih potovanj, so pa važne za dopolnilo Murkovih nazorov o ljudski epiki. Najstarejša po nastanku je »Srbskohrvaška ljudska poezija v nemški literaturi« iz Jagičevega Archiva XXVIII, ki je v jedru kritika disertacij Curčina in Lucerne, vsebuje pa toliko važnih podatkov in korektur, da je za dopolnilo Murkovih nazorov o epiki nujno potrebna. Metodično sta zanimivi tudi ostali dve: »Izvor ljudske pesmi Jakšići preizkušajo žene« iz Máchalovega Zbornika, v kateri je Murko dokaj prepričljivo podvomil v Vukovo znanstveno poštenost, in »Domovina Hasanaginice« iz Goethejevega Zbornika. Posrečeni izbor teh sedmih razprav dovolj verno podaja Murkove znanstvene poglede na snov in najvažnejše njegove samostojne ugotovitve, s katerimi je dopolnil in poglobil predmetno literaturo o ljudski epiki, ki se še do najnovejših časov ni do kraja otresla vseh romantičnih primesi in boleha, žal, še tolikokrat na znanstvenem diletantizmu. Ker so bile te razprave raztresene po deloma vsaj pri nas težje dostopnih revijah in zbornikih, je njihov ponatis tem važnejši sedaj pred izidom Murkovega življenjskega dela, obširne monografije o južno-slovanski ljudski epiki, katero je dokončal v letih med vojno in predložil za tisk, kakor naznanja prezidij Slovanskega instituta v kratkem predgovoru. Obenem pa je priredil tudi obširno gradivo, katerega je sam zbral na terenu na svojih potovanjih po jugu v letih 1924, 1927, 1930 in 1932. To že več let pred začetkom vojne napovedano in težko pričakovano delo bo dragocen prispevek naši folkloristiki, ki bo dostojno zaključilo epoho neorganiziranih, individualnih raziskovanj našega ljudskega blaga.

Murkove teze o ljudski epiki v najsplošnejših obrisih ne potrebujejo kritike, ker so v strokovni literaturi že davno sprejete. Kljub stoletnemu izrednemu zanimanju vsega kulturnega sveta za epiko južnih Slovanov, so vendar raziskovalci pred njim opazili sorazmerno zelo malo o življenju ljudske pesmi in socialnih pogojih, v katerih se razvija. Ze na prvih potovanjih pred prvo svetovno vojno, ko je zapisoval pesmi na fonograf za arhiv dunajske akademije, je Murko opozoril znanstveni svet na silne razlike v diktaciji teksta pri istem pevcu in isti pesmi, ki nastopijo, če pevec nekolikokrat ponovi pesem. Za teorijo epa je bilo to važno dognanje, ki je omajalo starejše nazore o okostenelosti izročila. Na kasnejših potovanjih se je zanimal za pevske šole in struje v posameznih pokrajinah. Dokazal je zmotnost starih nazorov o slepcih guslarjih in namesto starih delitev na srbsko in hrvaško ter prav tako na pravoslavno in mohamedansko ljudsko pesem, s katerimi so operirali starejši raziskovalci, izvedel razlikovanje med fevdalno in ljudsko poezijo, ki se prelivata med seboj. Za študij slovenske ljudske pesmi so še posebno važne njegove ugotovitve o ženski epiki v Dalmaciji

in Hrvaškem Primorju. Čeprav je ljudska pesem v zadnjih desetletjih propadala vedno bolj celo v najbolj odmaknjenih okrajih Bosne in Hercegovine, Sandžaka in Crne gore, je Murko vendarle zajel še obilo dragocenih podatkov, ki so prav tako kakor za našo domačo znanost važni tudi za razumevanje ljudske poezije pri narodih, kjer je že davno odmrla. Pokazal pa nam je obenem, koliko dragocenega gradiva more še vedno zbrati na terenu temeljito pripravljen in široko razgledan znanstvenik, ki se ne da zapeljati od predsodkov in zakoreninjene tradicije. Evropska kabinetna znanost se je že zdavnaj omejila samo na študij motivov, verza in na lov za analogijami, delo na terenu pa je prepuščala slučajnim zapisovalcem. Zato pa je imel Murko toliko več uspehov.

Študijam o srbski in hrvaški epiki sledita dve razpravi o slovenski ljudski pesmi, »Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z napevi«, prvič natisnjena v Etnologu III, in »Zgodovinska poročila v slovenskih narodnih pesmih« iz Časopisa za zgodovino in narodopisje XXXII. Prvo je redaktor sprejel v izbor po vsej priliki zaradi njene aktualnosti, saj za onih pred prvo svetovno vojno zbranih 12.000 pesmi še danes ni gotovo, če bodo kdaj izšle, druga pa je važno dopolnilo stare Jagičeve »Gradje za slovinsku narodnu poeziju« (Rad XXXVII), ki ni upoštevala slovenskega materiala. Zadnji dve študiji: »Ruski prevod Apolonija Lirskega in Gest Romanorum«, Jagičev Archiv XIV ter najobširnejša v knjigi: »Grobovi kot mize« iz Meringerjevega časopisa Wörter und Sachen II, sta primerjalni, etnografsko-filološki. Tako široko zajetih in temeljitih obravnav ljudskega blaga, kakršna je zadnja, imamo v slovanskem svetu še malo.

Vse razprave v izboru so prevedene v češčino. Prevajalci (Věra Vrzalová in dr. Jan Svoboda iz nemščine, dr. Stanislav Petíra iz slovenščine, hrvaščine in deloma iz nemščine) so v redu izvršili svojo nalogo. Jezik je gladek in tekoč, pri primerjanju slovenskih predlog nisem nikjer ugotovil bistvenih pomanjkljivosti. Sicer pa je prevode pred tiskom skrbno pregledal in deloma popravil Murko sam. V celotnem izboru nekoliko motijo mesta, ki se v posameznih razpravah večkrat ponavljajo. To je razumljivo, saj je Murko objavljaj svoje študije in poročila o ljudski epiki v različnih časih in deloma le za informacijo (članki iz Češkoslovensko-Jihoslovenské Revue). Toda v skupni knjižni izdaji, katero je pregledal avtor, bi ponavljanje moglo večkrat odpasti. Imensko kazalo na koncu knjige, katero je uredil dr. Stanislav Petíra, zvišuje strokovno uporabnost knjige, ki ne bo izgubila svoje cene tudi po izidu napovedane Murkove monografije o južnoslovanski epiki. Škoda je samo, da zaradi premajhne naklade (800 izvodov) izbor sam ne bo dosti bolj dostopen, kakor so originalni člankov, ki jih vsaj v ljubljanskih knjižnicah ni mogoče zbrati vseh. Pri današnji neurejenosti knjižne izmenjave so premajhne naklade strokovne literature pri slovanskih narodih tako pereč problem, da ga bo treba čimprej rešiti.

Francě Bezlaj

IVAN LOVRIC: BILJEŠKE O PUTU PO DALMACIJI OPATA ALBERTA FORTISA I ŽIVOT STANISLAVA SOČIVICE. Zagreb, 1948. Izdavački zavod Jugoslovenske akademije.

Strogo naučno uzevši ovo ponovno izdanje Lovrićeva djela u hrvatskom prijevodu nesumnjivo može biti vrlo korisno. A bilo bi to još u većoj mjeri, kad bi uz njega bilo moguće dati i samo djelo Fortisovo, prema kome se dobrim dijelom kritički odnosi; ona oba čine cjelinu, koja ostaje nepotpuna za sve one, koji nemaju na dohvat Fortisova »Viaggio in Dalmazia« ma u kojem izdanju odnosno jeziku a bila bi nepotpuna isto tako i onda, kad bi se bilo ponovno izdalo samo djelo Fortisovo bez Lovrićeva. Idealno bi bilo dakako proširiti to i na »Sermone parenetico« Petra Selamera pa »Notizie« Nutrizia-Grisogona, koja manje više sva čine neki uži, vrlo značajan krug dalmatinske literature 18. stolj. Ipak je učinjen očito kompromis bar toliko da su ovdje kao ilustracije reproducirani neki bakrorezi i karta djela Dalmacije iz Fortisova djela pa njegova posveta »Viaggia« i tekst »Hasanaginice« u izvornom pravopisu. Izdanjem obaju djela uporedo bilo bi omogućeno širem krugu vrlo instruktivno poredjenje: mogle bi se pratiti omaške i zablude Lovrića na jednoj strani, koji katkada mladenacki

neobuzdano štošta prigovara Fortisu, a čini mu krivo, i Fortisa na drugoj, koji takodjer pada rado u zablude (i ne znajući nego vrlo malo hrvatski), a od kojih neke ni sam Lovrić ne primjećuje. Tom bi isporodbom čitač razabrao, kako i koliko Lovrić nastoji u stopu slijediti Fortisa, ali i kako samostalno zalazi u područja i zahvata pojave, kojih se Fortis nije ni taknuo — da napokon zaključiti, kako je Fortis i nehotice dao povod da Lovrić dade u etnografskom dijelu svoje knjige zapravo pokušaj sistematske etnografije sjeverne zagorske »morlačke« Dalmacije druge pole 18. stolj., osnovan dobrim dijelom na sličnom takvom pokušaju Fortisovu u »Viaggiu«, no tako, da se oba u mnogočemu upravo popunjavaju (unatoč divergencijama i sporovima). Značenje za upoznavanje etnografije i uopće stanja u Dalmaciji u ono doba tu je od prilike ono, kako ga slično ima neko 100 godina prije djelo Valvasorovo za Kranjsku (i susjedne zemlje). Te partije idu i u Fortisovu i u Lovrićevu djelu bez sumnje medju najvrednije — apstrahirajući od tendencija Fortisovih ili onih, s kojima se Lovrić dao na pisanje svoga djela, antagonizma prema Fortisu, prema mnogim nemilim pojavama u tadašnjoj Dalmaciji, napose na selu itd.

U izdanju, kakvo je ovo, moglo bi se tek željeti više komentara uz pojedine odlomke, objašnjenja pojedinih često samo dodirnutih pojava — čega ima premalo (kako »opazke prevodioca«), a napose ilustracija uz riječima opisivane objekte (što se može protegnuti i na geografsko-prirodnački dio djela). No veća je šteta, što u prijevodu neka mjesta ne odgovaraju originalu, odnosno ne odgovaraju onome, što Lovrić ima na umu ili pred očima. Tako se n. pr. na više mjesta prevodi »(donne) Greche« sa »Grkinje« ili »grčke žene«, što se ipak ne bi moglo prihvatiti mjesto »pravoslavne« (t. j. Morlakinje), pa ni onda, kada čitač iz konteksta shvati, da se ne radi o kakvim Grkinjama, a kamoli onda, kada nužno pomisli na prave Grkinje kao na str. 102., gdje se kaže, kako »Grčke žene spuštaju pletenice na grudi uplećući u njih« itd., a odmah iza toga se nadovezuje »Tako su Rimljanke upletale biserje u kose« itd. pa nema druge nego do običan čitač misli kod prvih baš na Grkinje; a uistinu se i tu radi samo o morlačkim pravoslavkama, koje sve do u naše dane tako udešavaju pletenice. — Druge su znatnije omaške n. pr. na str. 102. srpići mjesto polumjesečići, lunete (u orig. lunette); ili na str. 107. frule mjesto mještice (u orig. zampogne); na str. 138. dvojnice mjesto dipile (u orig. zampogne a due canne); na strani 75 grušavina mjesto skuta (ili drugi koji od naših izraza za tu mliječnu preradjevinu — dok je u orig. ricotta odnosno puina, a grušav(in)a, grušalina znači prvo kravlje mlijeko iza teljenja, mlezivo); na istoj strani proso mjesto sirak (u orig. saggina); na str. 37. riblje dlake mjesto riblje kosti, pri čemu je bez potrebe ostavljena izvorna talijanska riječ lische, premda ta znači sasvim jednoznačno »ribje kosti« kao i naša »u ribe dlaka, t. j. sitne kosti koje su kao dlake« (Vuk) — i više drugih. — Obrnuto strogo verbalni prijevod nekih izraza, kako je tu katkada izveden, na drugi način zamučuje tekst, a to u onim slučajevima, gdje Lovrić u talijanskom jeziku nije našao adekvatnoga izraza našem ili ga uopće nema, pa uzeo neki neadekvatan. U takvim bi slučajevima morao poznavać dalmatinske etnografije udesiti prijevod i odabrati pravi naš izraz, gotovo bi se moglo reći: vratiti tekstu hrvatski izgled (da se ne kaže upravo kolorit). Tako je n. pr. na str. 94. ostavljeno polucipelica (u orig. mezza scarpetta) za napršnjak (i to preneseno s nepotrebnim u iz talijanskog originala napursgnjak), dok za taj sastavni dio muške obuće, koji izraz »polucipelica« može krivo predočiti, ima još drugih domaćih izraza (napose priglavak); tako i na str. 112. cipelica (za scarpetta) za istu stvar, gdje je ispalo za smisao još gore (»vezu cipelice«!). Slično je tako na str. 72. prenesen izraz koturn iz izvornog cotturmo, premda je to u originalu sasvim nezgodno upotrebljeno u nedostatku drugoga za pojam dalmatinskih zagorskih »hječava s grličima«. — Ima u Lovrićevu djelu još jedna vrsta smetnja glatku i jasnu prijevodu: stvari, koje čini se mi sam Lovrić nije točno poznavao, pa stoga katkada nije dovoljno jasan. A ima i

takvih slučajeva, koje ni najbolje poznavanje narodnoga života i običajeva zagorske Dalmacije naših vremena ne može više sada izvesti na čisto upravo zato, što se Lovrićev tekst može tumačiti jednako vjerojatno i ovako i onako — t. j. mora se dopustiti, da je ispravno uzeti njegove riječi i doslovno, kao prikaz tadašnjega starijega stanja nekoga pojava, makar je u naše vrijeme drukčije. Tako n. pr. kada govori o sasvim malim kolibicama, kojih se Morlaci sjećaju, da su se na kolima vozile (neko 50-ak godina prije); to nije nemoguće (bez obzira na dalje Lovrićeve refleksije o tome kod Skita i. dr.), i ako će prije trebati misliti na pastirske pokretne kolibice, koje se pomiču na plazovima kako je bilo sve do naših dana upravo po dinarskim krajevima.

Osim gornjih (i drugih još, manje više sitnijih) omašaka potkralo se i par takvih u imenima topografskim — tako Peruća mjesto Peruča (str. 30, 31, premda je u originalu Peruchia) pa Cista mjesto Cista (str. 109; drugo su dva sela Cista kod Bribira).

Ovim su izdanjem dobili i Lovrić i Fortis novi osvježeni publicitet, pače Lovrićevo djelo doživljava ovdje na kraju knjige i drugi prikaz o svom autoru (uz prijašnji u »Zborniku za nar. život i običaje južnih Slavena«, knj. XXVIII., od dra. Marijana Stojkovića). Šteta je možda, što ovdje nije iz radnje Stojkovićeve prenesen pa i popunjen stvarni indeks uz Lovrićevo djelo, koji bi olakšao upotrebu. A na omotnom bi se listu zacijelo bolje doimala reproducirana karta dijela Dalmacije iz Fortisova djela na latinskom jeziku (kakva je uz francusko izdanje toga djela) nego upravo na talijanskom. I napis tu na omotu u prvi čas zavodi neupućene kao da se radi o Lovrićevim bilješkama o svom putu po Dalmaciji.

Milovan Gavazzi

MILENKO S. FILIPOVIĆ: NESRODNIČKA I PREDVOJENA ZADRUGA. Beograd, 1945, str. 63 (cir.)

Delo vsebuje dve docela samostojni razpravi, ki sta pa po svojem značaju tako povezani, da ju je avtor združil s skupnim uvodom o tipih hišne zadruge vobče in z zaključnim povzetkom svojih dognanj. V uvodu ugotavlja F., da dosedanje obširno gradivo o zadrugah pri južnih Slovanih ni upoštevalo notranjih odnosov v zadrugi, zato zapisovalci in raziskovalci skoraj niso niti omenili ali pa so napačno razlagali oba tipa zadruge, ki sta predmet F. razprav. V glavnem na osnovi lastnega gradiva, izpopolnjenega s podatki v predmetni literaturi, opisuje nato avtor obe vrsti zadrug in ju skuša razložiti. V prvi študiji »Nesrodnička zadruga« (str. 8—36) kaže na osnovi gradiva, da je ta tip zadruge sestavljen iz različnih družin, ki niso v krvnem sorodstvu v najožjem smislu; ponekod so nastale take zadruge na osnovi pobratimstva. Sledi obširen pregled te vrste zadrug po geografsko-kulturnih enotah pri Hrvatih in Srbih, pri čemer avtor raziskuje tudi odnos avstrijske državne oblasti do zadruge v Vojni krajini in civilni Hrvatski, drž. zakonika v Srbiji itd. Končno ugotavlja, da je ta vrsta zadruge znana tudi Bolgarom in Albancem. Filipovićeve izsledki glede raziskavane vrste zadrug so, da so zadruge med nesrodniki nastajale in se ohranjemale zaradi gmotnih potreb in koristi in da so žive zlasti v predelih in periodah žive kolonizacije. Družbeni činitelj, ki je omogočal nastanek in ohranitev tako sorodniške kakor nesrodniške zadruge na Balkanu, pa je bil tudi v ljudstvu izredno živi duh vzajemnosti. Razpravo zaključuje F. s podatki o umetni zadrugi pri zgodnjih germanskih narodih.

V sledeči študiji »Predvojena zadruga ili razdvojica« (37—58) prikazuje F. tip zadruge, sloneče na docela gospodarski osnovi, katere člani žive stalno ločeni v raznih, celo oddaljenih domačijah. Po F. tega tipa ne smemo imeti za fazo v procesu razpadanja zadruge, marveč je to posebna vrsta, nastala kot posledica gospodarskega pomanjkanja v področjih patriarhalne kulture in naturalnega gospodarstva. V zaključnem poglavju postavlja avtor nasproti dosedanji oznaki zadruge novo: zadruga je ustanova ljudskega življenja, sloneča na vzajemnosti dela (in to po načelu kooperacije in delitve dela) in na skupnosti interesov, vse pa zaradi olajšanja življenja.

Razprava je važen doprinos k razjasnitvi pomembne ustanove v ljudski družbeni kulturi ne le z domačega, marveč tudi s širšega primerjalno-etnografskega gledišča.

Vilko Novak

DVE ZBIRKI MAKEDONSKIH LJUDSKIH PESMI

»Narod-ot je 'sekogašen (= večer) i velik pevec.« Te besede Konstantina Miladinova, prvega izdajatelja makedonskih ljudskih pesmi, veljajo v polni meri še danes. Da, prav za prav danes prihajajo do izraza lepše kakor kdaj koli prej v zgodovini tega najmlajšega južnoslovanskega naroda. Ni naključje, da sta v kratkem času po osvoboditvi izšli pri Državni založbi Makedonije že dve zbirki ljudskih pesmi, ena celo v dveh izdajah.

V rokah imam drugo izdajo antologije pod naslovom »Zbirka na makedonski narodni pesni«, Skopje, 1947 (220 strani). Urednik Blaže Koneski je pesmi izbral iz raznih težko dostopnih knjižnih ali periodičnih objav. V uvodu je lepo podčrtal pomen objavljanja ustne pesniške dediščine, ki naj bi po svoje podprla rast makedonske literature in knjižnega jezika. Zbirka je poljudna; narekemale so jo današnje makedonske kulturne razmere. »Mi potrebujemo v prvi vrsti poljudne izdaje, čim več in čim prej!« pravi Koneski, ki v folklornih zbirkah po pravici vidi sredstvo tako za zblížanje ljudskih množic z našo sodobno knjigo kakor za širjenje knjižnega jezika. Temu primerno je besedilo zbirke prirejeno, narečne posebnosti pa so odpadle ali so vsaj omljene. Za teksti je slovarček manj znanih besedi. Urednik toži, da prva izdaja sploh ni bila ocenjena v tisku, tako da se je za pripravo druge izdaje mogel opreti samo na lastni kritični čut. Obema izdajama pa je skupna naslednja osnovna težnja: da se v pesniški perspektivi prikaže zgodovinska pot makedonskega ljudstva in na tej podlagi osebno življenje makedonskega človeka. Na začetku najdemo pesmi, ki so v motivni zvezi s suženjstvom; nato sledi več ciklov drugih pesmi — mitičnih, ljubezenskih, šaljivih itd., vse do najnovejših, ki so nastale med osvobodilnim bojem. Lepo je končno, da tudi v tej poljudni izdaji urednik ni pozabil naglasiti potrebe po znanstveni izdaji: »Že zdaj moramo misliti na popolno znanstveno izdajo ljudske literarne dediščine z vsem, kar je potrebno v ta namen.«

Izredno zanimiva pa je druga zbirka: »Makedonski narodni pesni«, Skopje, 1948 (276 strani in 445 pesmi); uredil Vasil Iljoski. Po svojem nastanku predstavlja novost, ki jo je treba pozdraviti in bi jo kazalo posnemati. V južnoslovanski folkloristični praksi kaj takega nismo poznali in menda tudi drugod ni nekaj vsakdanjega. Posebne ekipe zapisovalcev, ki jih je nalašč organiziralo makedonsko Ministrstvo za prosveto, so zasliševale zbrane pevce na dveh folklornih festivalih v Bitolju in Stipu 11. oktobra 1947 in verjetno nekaj dni prej in pozneje. Zapisovalci so zapisovali vse, kar so mogli čuti od pevcev, ki so se zgrnili na oba festivala iz vseh koticov Makedonije. Ker so natisnjene vse zapisane pesmi — ne glede na to, če so bile že kdaj prej objavljene ali pa če se v knjigi sami večkrat ponavljajo kot variante — nam zbirka lepo kaže, katere pesmi so žive in se danes pojò, obenem pa, katere pesmi so najbolj razširjene po raznih okrajih. Pokrajinsko urejeno gradivo je lepo pregledno. V okviru posameznih krajev so pesmi razvrščene tako, da na prvem mestu prihajajo lirčne: delovne, obredne, zgodovinske, socialne, družinske, osebne, humoristične; sledijo epično-lirčne, prav redke pa so epične. Ker je urednik pač mislil na to, da bi knjiga rabila tudi kot priložnik za preučevanje ljudske pesmi v šolah, se je pri razvrstitvi gradiva držal učnega načrta za pouk makedonske dediščine na gimnaziji. Taki ureditvi bi mogli nasprotovati, vendar se mi to zdi neumestno, ker je prav za prav vsaka »ureditev« neko utesnjevanje, in praktični vidiki so končno prav tako upoštevanja vredni kakor strokovno-načelni ali drugi. Zbirka ni nikaka antologija, a vendar moremo pritrčiti uredniku, ko pravi: »V nekem pogledu pa je gradivo te zbirke vendarle izbor: pesmi so bile zapi-

sane od najboljših današnjih ljudskih pevcev; najboljši pevci pa z redkimi izjemami pojò tudi najlepše pesmi, čeprav pri izbiri svojega repertoarja dajo več na lepoto melodije kakor na lepoto teksta.« Škoda, da nam uredniško pojasnilo nič ne pove, če je bilo poskrbljeno in kako je bilo poskrbljeno za zapisovanje melodij. Tudi bi človek želel vedeti, če se posamezne pesmi v zbirkah pojò ali samo recitirajo, in katere pesmi so zapisane po narekovanju. Podoba današnjega življenja pesmi bi bila jasnejša, ko bi bila pri imenih pevcev navedena tudi njihova starost, pri imenih zapisovalcev pa poklic; pri obojih pogrešamo številke pesmi. V jezikovnem pogledu — po priznanju samega urednika — zbirka ne more rabiti kot povsem zanesljiv priročnik za študij posameznih makedonskih govorov; mnogi zapisovalci so bili namreč brez potrebnega znanja in priprav za to težko delo. Kljub vsemu pa podobne pomanjkljivosti nikakor ne morejo odvzeti zbirki že zgoraj poudarjene vrednosti, da namreč utira nova pota glede načina zbiranja gradiva. Ob razmeroma visoki nakladi — 10.000 primerkov — in prikupni obliki ni treba biti ravno prerok, da vidimo, da je zbirki zagotovljen uspeh.

Ob bogatem pesemskem gradivu obeh makedonskih zbirk se Slovenec tu in tam kar nehoče spomni na svoje domače ljudske pesmi. »Popital Stojan hela Bojana« (Koneski, 104) je kaj sorodna Štrekljevi »Sestra zastrupi brata« (SNP I, 156—8); »Janko le, banko ubava« (Koneski, 31) je kakor naša »Deklica vojak« (SNP I, 56); »Izniknala jabolknica« (Koneski, 11) vsaj od daleč spominja na našo o »Zariki in Sončici« (SNP I, 71—2); nevesto iz Ilioskega pesmi št. 152 doleti podobna usoda kakor slovensko nesrečno nevesto Bredo; v pesmi »Ružo le, Ružo, mlada nevesto« (Koneski, 142) pa slišimo zamorčevo vprašanje Lepi Vidi: »Zakaj nisi več tako lepa kakor prva leta!« To je seveda komaj nekaj priložnostnih paberkov; sistematična primerjava bi dala vse drugače žetev. Naj omenimo samo še pesmico »Prela baba tri vretena« (Koneski, 158), kjer nastopa pretepač »Peda čovek, lakot brada«: ta, Valjavčev kajkavski Pedenj-človek (Nar. pripovedke, Zagreb, 1858, str. 180 sl.) in Nazorjev primorski Pedaljmžuša-Lakotbrade (Utva zlatokrila, 1916) nam dokazujejo, da je Levstik v svoji znani otroški pesmici enega in istega junaka razdvojil.

Toda še ena misel me obhaja ob prebiranju makedonskih ljudskih pesmi v izvorniku: zakaj so te tako slabo zastopane v razkošnem zborniku »Makedonska poezija« (Ljubljana, 1948, SKZ; uredil in uvod napisal Fran Petrič; prevedene so samo štiri pesmi iz antologije B. Koneskega). V uvodu je urednik najprej pravilno postavil ljudsko pesem v takle širok okvir: pronad srednjeveške makedonske kulturne tradicije — stoletja turške okupacije — cerkev v najtežjih okoliščinah hrani knjižni zaklad, ustvarjen od 9. do 14. stoletja. »Ljudski ustvarjalni genij si je mogel najti svoj izhod samo v narodnih pesmih, ki so ostale dolga stoletja edino makedonsko literarno bogastvo.« Kasneje pa pisec uvoda nekako pozablja na ljudsko pesem. Pri bratih Miladinovih n. pr. nič ne omenja njunega folklornega zbirateljskega dela, ki je privedlo do izdaje makedonskih ljudskih pesmi v Zagrebu leta 1861. (To je eden najpomembnejših zbornikov svoje vrste ne samo pri Makedoncih, ampak sploh v zgodovini južnoslovenske folkloristike; poleg Vukovih zbornikov je ta eden med redkimi, ki so že v preteklem stoletju doživeli drugo izdajo — sredi 90-ih let v Sofiji. Posebej opozarjam, da je makedonske ljudske pesmi iz zbirke bratov Miladinovih prevajal v slovenščino že Štefan Kocjančič, pa so njegovi prevodi obležali pozabljeni med ostalino.) Le tik pred zaključkom uvodnega eseja se urednik spomni, da »pregled makedonske poezije ne bi bil popoln, če se ne bi vsaj bežno ozrli« na ljudsko pesem, »zlasti tudi zato, ker je dajala največjo podporo nastanku umetne poezije«. Ne tem ne drugim tehtnim urednikovim besedam trenutno nimam kaj dodati, le izbor — številčno in kvalitetno prešibak — mi daje slutiti, da tu tiči nekaj drugega, globljega: pomanjkanje pravega odnosa do ljudske poezije, kar pa ni značilno samo za urednika »Makedonske poezije«, ampak za velik del slovenskih znanstvenih in literarnih delavcev. Prevajalec — Oton Župančič — pri tem seveda

ne more biti prizadet. Da je on sam izbiral, kaj prevesti, verjetno ne bi bil šel mimo takih elementarnih pesniških izlivov, kakor je n. pr. naslednji (Koneski, stran 189):

Ni prela gora ni tkala,
sa zima bolna ležala,
kako mi dojde Gjurgjovden,
sama se gora oblekla
sè vo zelena dolama,
sè vo zeleno kadife.

Toda o stvari bi bilo vredno spregovoriti drugje in obširneje. Le z javnim razpravljanjem o vprašanih naše folklore bomo namreč razčistili to in ono, kar nam je danes nejasno.

Milko Matičetov

MILENKO S. FILIPOVIĆ: GALIPOLJSKI SRBI. Beograd 1946, str. 124 (cir.)

Iz moravske Srbije so se verjetno v 17. stol. preselili na Galipoljski polotok Srbi, ki so se v vasi Karadža pogrčili, v Bajramiču pa so se ohranili. Po balkanskih vojnah so se pričeli vračati v domovino in so se po prvi svetovni vojni docela preselili v makedonsko mestece Pehčevo. Avtor je preiskal njih poreklo in preteklost, označil njih narečje, ki je resavsko-moravsko, ter po njih pripovedovanju opisal gospodarstvo, hišo, nošo, družbeno življenje, običaje, verovanja Galipoljcev v prehodni domovini; zapisal je nekaj pesmi in pripovedk, označil pesmi in plese. Delo, ki je tudi skromno ilustrirano, je izredno zaslužno in važno za srbsko etnografijo. Nam pa je pereč opomin, da bi s podobnimi prikazi morali rešiti podatke o Slovencih v Benečiji, Porabju, na Koroškem, ki so najbolj izpostavljeni hitri spremembi svojega življenja.

Vilko Novak

MUZEJI ŠT. 1 — 1948, BEOGRAD

Tako je naslov novemu beograjskemu časopisu za muzeološko-konzervatorska vprašanja, ki ga ureja poseben uredniški odbor in ki je lani (1948) izšla njegova prva številka. Članke, ki jih prinašajo »Muzeji« na 151 straneh, moremo glede na njih vsebino porazdeliti v več skupin. V prvo skupino spadajo članki, ki več ali manj z načelnega politično-ideološkega vidika posegajo v sodobno problematiko muzejev in galerij v naši državi, v drugo skupino bi uvrstili članke s področja spomeniškega varstva, tretjo skupino bi imenovali etnografsko-folklorno, četrto arheološko, peto umetnostno-zgodovinsko, šesta obravnava delo muzejev itd. Skratka: 1. številka »Muzejev« se nam predstavlja s članki z različnih področij. Nujno se nam vsiljuje vprašanje, ali je pravilno, da je uredniški odbor odmeril časopisu tako širok delokrog, mnogo širši, kot ga napoveduje podnaslov časopisa, in dalje, ali bo časopis kos številnim raznovrstnim nalogam, ki mu jih nalaga ta obsežni delokrog. Praksa bo najbolje pokazala pot novemu časopisu. In na tej poti, ki naj bi šla zgolj v smeri reševanja muzeološko-konzervatorskih vprašanj v današnjem času in ki naj bi torej bila v soglasju s podnaslovom časopisa, želimo »Muzejem« čim več uspeha!

Uredništvo našega časopisa veže dolžnost, da poroča predvsem o etnografsko-folklornih razpravah. O le-teh sodimo, da bi njih objava bila primernejša v posebnem časopisu za etnografijo in folkloro. Dr. Bor. Drobnyaković, ravnatelj Etnografskega muzeja v Beogradu, je napisal pregled srbske etnografije od Vuka Karadžića do danes. Na ta pregled še posebej opozarjamo slovenske etnografe in folkloriste, dobro bo služil tudi slušateljem etnografsko-etnološke stolice na naši univerzi pri študiju srbske etnografije in folklore. Naslednja etnografska razprava obravnava »pepeljare«, ki so se pred mnogimi leti bavili s proizvodnjo pepela po gozdovih na Hrvaškem, v Bosni in Srbiji. Avtor te razprave, dr. M. S. Filipović, je odličen poznavalec gradiva s tega področja. Razprava mora tudi nas zanimati, saj navaja avtor med »pepeljari« tudi Slovence. Poslednji članek iz te skupine je pregled proučevanja folklore v ZSSR, napisal ga je znani sovjetski folkloristik P. Bogatyrev.

Ovitek časopisa »Muzeji« je okusen, ilustrativni del je tudi bolj ali manj uspel. Tega pa nikakor ne moremo reči o knjigi kot tiskarskem delu. V tem pogledu je časopis tako površen in ima takšne napake, da ni prav nič v čast založnici in urednikom, ki so opravljali korekture, najmanj pa seveda tiskarni.

Boris Orel

KAJ JE Z DRUGO KNJIGO »NARODOPISJA SLOVENCEV«

Z »Narodopisjem Slovencev« so imeli njegovi sodelavci predvsem namen, da podajo v njem nekak pregled raznih panog slovenske etnografije in folklore na podlagi dosedanjih raziskovanj. »Narodopisje Slovencev« naj bi hkrati pokazalo na razne vrzeli v našem dosedanjem delu in s tem dalo smernice za nadaljnja etnografsko-folklorna raziskovanja. V času okupacije pa je »Narodopisje Slovencev« porodila med drugim tudi želja, obračunati z raznimi nacističnimi zasužnjevalnimi tendencami, ki so jih v okupacijskih letih razširjali razni nemški lažni etnografi na področju okupirane Štajerske in Gorenjske. Prva knjiga »Narodopisja Slovencev« je izšla nekaj mesecev pred osvoboditvijo, to je jeseni leta 1944, medtem ko je bilo kmalu po osvoboditvi dotiskanih že 8 pol druge knjige. Izšli so tudi separati odtisi nekaterih razprav iz druge knjige (Breznik, Grafenauer, Kotnik), ti odtisi že dalje časa krožijo v domačem in tujem znanstvenem svetu ter jih znanstveniki že marsikje tudi citirajo. Ti in mnogi drugi tehtni razlogi govorijo za dokončno izdajo celotnega dela. Zato se je novo uredništvo (prof. dr. Ivan Grafenauer s sodelovanjem B. Orla) odločilo, da izda še drugo knjigo Narodopisja Slovencev in s tem zaključi delo. Vsebina II. knjige je sledeča:

Anton Breznik: Ljudski jezik;

Ivan Grafenauer: Narodno pesništvo;

Fran Kotnik: Naši bukovníki, ljudski pesniki in pevci;

Fran Kotnik: Verske ljudske igre;

Fran Kotnik: Iz ljudske medicine;

Boris Orel: Slovenski ljudski običaji (nadaljevanje in konec);

Marta Ložar: Slovenska ljudska noša;

Milko Matičetov: Stvarno, krajevno in imensko kazalo.

Izdajo druge knjige Narodopisja Slovencev z gornjo vsebino je odobrilo Ministrstvo za znanost in kulturo LRS. Knjiga pa vse do danes ni mogla iziti predvsem zato, ker je bila knjigarna J. Zužek, ki je delo založila, medtem likvidirana. Delo naj bi zdaj prevzela v založbo in izdajo Državna založba Slovenije v Ljubljani. Uredništvo upa, da bodo razgovori z Državno založbo glede izdaje II. knjige čimprej uspešno zaključeni.

Toliko v pojasnilo vsem, ki so kot naročniki prejeli I. knjigo, pa tudi drugim, ki se za usodo tega dela zanimajo.

Boris Orel

V zameno smo prejeli — *Publications reçues*

- Bulletin der Schweizerischen Gesellschaft für Anthropologie und Ethnologie. 23, 24—25. Zürich, 1946/47, 1947/49.
- By og bygd — Norsk Folkemuseums Arbok. IV, V. Oslo, 1946, 1947.
- Časopis muzeálnej slovenskej spoločnosti. XXXIX, XL. Turč. Sv. Martin, 1948, 1949.
- Časopis Národního Musea. CXV, CXVI. Praha, 1946, 1947.
- Ce fastu? — Rivista della Società Filologica Friulana. XXIV. Udine, 1948.
- CIAP Information. № 1—10. Paris, 1948, 1949.
- Ethnographia — Népélet. LIX. Budapest, 1948.
- L'Ethnographie. 41, 42. Paris, 1943, 1944.
- Folklore — Rivista di tradizioni popolari. II, 3—4, III, 1—4. Napoli, 1947/49.
- Geografski vestnik. XIX, XX—XXI. Ljubljana, 1947, 1948/49.
- Geographica Helvetica. II, III. Bern, 1947, 1948.
- Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu. N. S. I, II, III. 1946, 1947, 1948.
- Godišen zbornik. Filozofski fakultet, istorisko-filološki oddel. Skopje, 1948.
- Göteborgs Högskolas Arsskrift. LIII, LIV. Göteborg, 1947, 1948.
- Historica slovaca. V. (Eisnerov sborník). Bratislava, 1948.
- Letopis Akademije Znanosti in Umetnosti v Ljubljani. II. 1943—1947.
- Litteraria historica slovaca. I—II. Bratislava, 1946—1947.
- Lud. Organ polskiego towarzystwa ludoznawczego. XXXVI—XXXVIII. Lublin—Kraków, 1946—1948.
- Man. XLVII, XLVIII, XLIX art. 1—94. London, 1947, 1948, 1949.
- Muzeji. 1 2, 3—4. Beograd, 1948, 1949.
- Österreichische Zeitschrift für Volkskunde. N. S. 2, 3. Wien, 1948, 1949.
- Prace etnologiczne. I 1, 2, Lublin—Kraków, 1948.
- Prace i materialy etnograficzne. VI, VII. Lublin, 1947, 1948/49.
- Revue d'histoire comparée. XXV, XXVI. Paris, 1947, 1948.
- Slavistična revija. I. Ljubljana, 1948.
- Sovetskaja etnografija. Moskva, 1947, 1948, 1949.
- Terra. 59—61. Helsinki, 1947—1949.
- Il Tesaur. I. Udine, 1949.
- Trabalhos de Antropologia e etnologia. XII, 1—2. Porto, 1949.
- Upplands Fornminnesförenings Arsbok. Uppsala, 1945, 1946, 1947.
- Varstvo spomenikov. I, II. Ljubljana, 1948, 1949.
- Zgodovinski časopis. I. Ljubljana, 1947.

Slovenski etnograf II — 1949

Založila — *Edit.*: DRŽAVNA ZALOŽBA SLOVENIJE

Za založbo odgovoren Ciril Vidmar

Redakcija tega letnika je bila zaključena 15. junija 1949.

La rédaction de cette année fut terminée le 15 juin 1949

Naklada: 500 izvodov — *Tirage: 500 exemplaires*

Državna založba Slovenije v Ljubljani

izdaja in zalaga

Učbenike za vse šole

Domače klasike:

Zbirko »Slovenski pesniki in pisatelji«

Izbrana dela iz svetovne literature:

Zbirko »Svetovni klasiki«

Ljudsko in mladinsko leposlovno zbirko

»Klasje«

Za Društvo slovenskih književnikov

Osrednjo slovensko literarno revijo

»Novi svet«

Za Zgodovinsko društvo za Slovenijo

»Zgodovinski časopis«

Za Slavistično društvo

»Slavistično revijo«

Za Geografsko društvo

»Geografski vestnik«

Za Etnografski muzej v Ljubljani

»Slovenski etnograf«

